5495

BANATUL SUB TURCI

58

de

Traian Bîrăescu

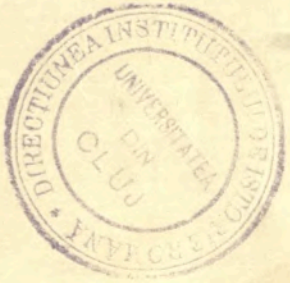

Editura revistei „Vrerea"
Timişoara.

5435

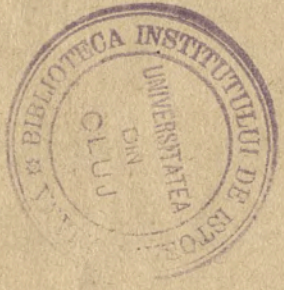
BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE
UNIVERSITATEA
DIN
CLUJ

CERCUL DE STUDII AL REVISTEI „VREREA"

EVOLUȚIA ETNOGRAFICĂ A BANATULUI

de Traian Bîrăescu

Vol. II.

BANATUL SUB TURCI.

TRAIAN BIRĂESCU

B.I.R. 4266

BANATUL SUB TURCI

Editura revistei „Vrerea"
Timişoara.

Nr. 169/1934.

Fiului meu Traian Liviu
cu dragoste părintească, spre îndemn

T. B.

PREFAŢĂ.

„Banatul sub Turci" este un fragment dintr'o lucrare mai vastă, cuprinzând „Evoluţia etnografică a Banatului". Cercetând problema falsificării structurei etnice a Banatului şi examinând diferite izvoare, am găsit la Viena, în arhiva secretă a Curţii, câteva documente cu totul inedite privitoare la dominaţiunea turcească în Banat şi epoca ce a urmat dominaţiunei. Acest fapt m'a determinat să-mi adâncesc cercetările privitoare la această problemă şi, — având în vedere că majoritatea istoricilor, fie streini sau români, cari s'au ocupat de provincia noastră, trec în câteva fraze asupra acestei epoci a istoriei, — să dau o desvoltare mai largă capitolului privitor la epoca dominaţiunei turceşti în Banat. Aceasta era cu atât mai necesar, întrucât în această epocă s'a fixat definitiv fizionomia etnică a Banatului, — falsificată evident prin colonizările ulterioare, — şi mai ales pentru faptul că istoricii maghiari se străduesc să demonstreze, că această provincie numai în epoca dominaţiunii turceşti şi-a schimbat fizionomia etnică, care înainte de această epocă ar fi fost maghiară.

Cum lipsa de mijloace m'a împiedecat să editez întreagă lucrarea, — lipsindu-mi şi concursul celor cari erau datori să îmbrăţişeze publicitatea acestei probleme, în rândurile ce urmează mă rezum doar la epoca arătată.

Timişoara, Mai 1934.

AUTORUL

BANATUL SUB TURCI

Incontestabil, că ocupaţia turcească în Banat, cu regimul său de proprietate, cu legiuirile sale, cu întreaga sa organizaţie, a influenţat nu numai structura sufletească a bănăţeanului, dar până şi limba românească vorbită aici, în care a lăsat nenumerate expresiuni.

Numai cunoscând regimul turcesc în toate manifestările sale, vom înţelege aversiunea populaţiei autochtone faţă de stăpânirea austriacă „liberatoare" şi „civilizatoare" de mai târziu. Bazaţi pe documente contimporane vom descrie acest regim, pe care pentru a-l pricepe şi aprecia e neapărată nevoie să ţinem seamă de moravurile de atunci şi mai presus de toate de regimurile similare contimporane. Contrar istoricilor interesaţi, nouă acest regim ne apare din documente cu mult mai blând, mai omenos, decât acela, pe care alte popoare l-au aplicat în ţările supuse lor.

„Regimul turcesc în Banat" — după cum ne asigură Marsigli, Mouradgea, Hammer şi alţii, — nu s'a deosebit mult de acela aplicat în alte ţări creştine căzute sub stăpânirea osmanliilor şi devenite paşalîcuri turceşti. Descriind deci regimul turcesc în Banat, regim care a ţinut seamă aici de tradiţii şi de ceiace a găsit ca administraţie, dăm o imagine şi asupra regimului turcesc din alte părţi.

Hammer în lucrarea sa „Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung" apărută în anul 1815 atrage atenţiunea îndeosebi asupra izvoarelor consultate de el şi citate în lucrarea sa şi anume asupra actelor rămase şi privind administraţia paşalicurilor turceşti. Dintre acestea Academia Maghiară a editat în 1886 în traducerea lui Lászlófalusi Antonie partea privitoare la Ungaria, deci şi la paşalîcul de Timişoara. Deşi ele sunt importante, fiindcă răstoarnă cu totul teorema unor istorici maghiari, cari au scris şi mai continuă să scrie despre un Banat dinainte de turci presărat cu aşezări maghiare şi fiindcă ne arată cu numele pe locuitorii unor comune, pe cari aceiaşi istorici ni le înfăţişează ca sate maghiare, totuşi ele nu pot fi folosite de către istoricul nepărtinitor decât confruntate cu originalele citate şi reproduse de către Hammer. Aceasta pentru simplul motiv, că acest Lászlófalvi Antal academician maghiar, pe numele său adevărat nu era decât un Veliciu Antonie, după unele isvoare român renegat, după altele sârb, mai exact rascian, putând tot atât de bine să fie şi sârb, şi român, ori chiar albanez din Rascia de odinioară.

Dintre aceste documente cele mai importante pentru luminarea problemei atacate de noi sunt aşa zisele „deftere" [1]) docu-

mente privind nu numai contabilitatea administrației turcești, ci și titlurile de drept asupra unor proprietăți, asupra unor scutiri de taxe sau imposite, etc. In ceiace privește contabilitatea administrației turcești, ea ni se înfățișează destul de simplă îmbrățișând fiscalitatea și afacerile militare turcești din Banat, deci două ramuri ale organizației de stat, cari mult, puțin reoglindesc indeajuns și aspectul social-politic și economic al ținutului nostru într'o anumită epocă. După cum am amintit, nu numai actele și registrele de contabilitate se numeau deftere, ci și decretele de donațiuni de spăiluguri sau moșii, etc. copiate după original în aceste registre, se numeau deftere.

Greutatea cea mare a interpretării acestor documente o formează faptul, că ele nu sunt scrise cu caracterele turcești obișnuite, ci cu caractere speciale, folosite anume la emiterea de documente, cu așa numitele caractere „Kirma", frânte, cari dau posibilitate interpretorului să înfățișeze un nume în mai multe feluri, caracteristica acestor litere fiind, că în opoziție cu cele obișnuite, ele se scriau fără accente și semne. Susceptibile de a fi interpretate în diferite feluri de către cei neinițiați, fiindcă sunetul unei litere depindea totdeuna de locul, pe care litera îl ocupă în cuvânt, felul acesta de a scrie se învăța în școale speciale turcești. Prin eliminarea cu desăvârșire a punctuației diatritice și prescurtarea și concentrarea noțiunilor acest fel de a scrie era o trecere dela hieroglifele mai noui la scrisul obișnuit, făcând impresia că e un fel de început de stenografie turcească. Fiind deci susceptibil de diferite interpretări [2]) evident, că e dată posibilitatea ca să fie exploatat în scopuri politice, interpretându-se după spiritul traducătorului textul orginal, fără însă a putea ascunde cu totul adevărul ce-l conține. La aceste neajunsuri se mai adaugă apoi și vechimea documentelor, ce se manifestă prin decolorarea cernelei folosite, cât și prin vechimea hârtiei dure, tot atâtea elemente ce înlesnesc falsul mai ales în ceiace privește numele și numirile, când acelea nu sunt turcești, sau când pentru exprimarea lor limba turcă nu avea caractere, folosindu-se deci de inversarea caracterelor pentru a reda cât de cât accentuarea [3])

Câteva exemple: se scria la fel „b, p, t, u, i" și „j" In mijlocul cuvântului „d" se înverșează cu „t" și viceversa, iar la sfârșitul cuvântului „m" și „r".

Au aceleași caractere după poziția lor în cuvânt: „h, și d, dj și dz."

Nu e nici o deosebire între „r" și „z".

Se scriu cu acelaș caracter f și v, cum și gr și cr.

Sunetele lui „k" sau „c" și „g" și „gy" sau „gi" se scriu cu aceleași caractere.

„S" sau „ș" se scriu la fel.

La începutul cuvântului „h" și „m" se scriu cu un singur semn.

Se pot schimba la mijlocul cuvântului caracterele „l" și „d",

iar silabele susceptibile de schimb sunt de asemenea mai multe. Pe lângă acestea mai sunt mai multe abateri făcute fără norme sau cel mult fără a putea fixa o anumită normă dela defter la defter. Astfel pe „Ştefan," pe care şi Turcii veacului al 16-lea l-au exprimat de sigur într'o sigură formă. unii îl scriu Istofan sau Istefan, iar alţii Istifan. Stambul- Istambul, Istambil. Cu toate aceste greutăţi, privind exclusiv numele şi numirile, defterele rămân, ca isvoare de documentare de o importanţă covârşitoare, căci după cum am arătat, dacă interpretarea numirilor poate fi falsificată, nu se poate face acelaş lucru cu interpretarea noţiunilor curente şi astfel ele înfăţişează sub toate aspectele sale, Banatul turcesc, adică Banatul de sub ocupaţia turcească.

Fie, că vom adânci defterele originale, reproduse de Hammer, fie că vom analiza pe acelea copiate şi editate de către Academia Maghiară prin numitul Velici, din ele se desprinde un alt Banat decât acela, pe care l-am cunoscut din lectura tratatelor de istorie scrise de către diferiţi autori, privind stăpânirea turcească din centrul Europei.

In alt capitol am înfăţişat Banatul dinainte de dezastrul dela Mohaci, cu regimul proprietăţii de atunci, regim, care era altul decât acela din restul Ungariei şi care a fost baza formării şi evoluării diferitelor clase sociale, subliniind importanţa, din punct de vedere românesc, a districtelor „valache" privilegiate, ce au oprit şi ferit populaţia românească de aici de feudalismul, mai mult decât barbar, ce a fost introdus în Ungaria mai ales după revoluţia lui Doja.

Pe măsură însă, ce Regele înmulţia donaţiile sale în Banat, pe pământurile libere regeşti dintre aceste districte, unde se aşezau nobili noui, nu totdeauna români, slăbeau şi aceste organizaţii. Slăbirea acestora şi tendinţa de nivelare pe care o manifesta nobilimea maghiară vizând aceste districte, a căror existenţă în mijlocul Ungariei feodale era considerată cu un privilegiu, a adus cu sine aceiaşi primejdie, care a ameninţat şi a răpus apoi populaţia mai nevoiaşă din restul ţării. Populaţia românească de aici, liberă până atunci, era ameninţată tot mai mult să cadă şi ea în jugul iobăgiei.

Dezastrul dela Mohaci pune capăt însă uneltirilor nobilimei maghiare, iar braţele şi sângele românesc câştigă din nou ca valoare, smulgând noui confirmări a vechilor privilegii, fie ca răsplată a serviciilor şi jertfelor aduse pentru domnitor, fie pentru a asigura loialitatea românilor de aici pentru domnitorii Ungariei sau principii Ardealului, cari îşi dispustau domnia şi suveranitatea asupra pământului încă neocupat de Turci din domeniile Coroanei Sftului Ştefan din Banatul Lugojului şi Caransebeşului. Mulţimea de nobili mici şi mari şi ţărani liberi din districtele „valahe" îşi continuă viaţa lor cu totul în alte condiţiuni decât în restul Ungariei, aceste districte, ca pământul libertăţii şi al făgăduinţei unei vieţi mai omeneşti, devenind punctul de atracţie pentru lumea căzută în iobăgie nu numai pe teritorul Banatului, ci şi din părţile învecinate

cu el. Avem la dispoziție mai multe documente contimporane, din cari reiese, că unii nobili de pe pământurile libere regești din Banat, unde au primit donațiune, cum și din comitatul Aradului și din Zărand, își reclamă iobagii fugiți pe teritoriul acestor districte sau se plâng, că districtele primesc pe teritoriul lor iobagi fugiți de pe moșiile nobilimei maghiare. Scrutând spiritul public al nobilimei maghiare de atunci, evident ajungem la concluzia, că uneltirile acesteia în contra acestor districte erau prilejuite nu de faptul, că acestea formau un corp aparte, aproape autonom, în sânul și mijlocul unei lumi feudale cu alte obiceiuri și alt regim social, ci mai ales din cauza, că aceste districte serveau ca loc de refugiu iobagilor ce nu mai puteau suferi regimul stăpânilor lor. Aceleași documente demonstrează, că cei fugiți și refugiați aici dacă nu plana asupra lor nici o bănuială sau acuză, erau primiți fără să li se mai cerceteze trecutul, fără a mai fi intrebați de unde vin.

Intr'o vreme, când în întreg apusul înflorea feodalismul, când in Banat printr'un joc al împrejurărilor era o oarecare libertate a individului, care nu se născuse nobil, și aceasta însă numai pe teritoriile districtelor, pe pământurile libere regești dintre acestea sau dela marginea acestora, donate de rege noblimei, stăruind acelaș feudalism, poate mai îndulcit din cauza apropierei districtelor, pentru Banatul, care servea astfel loc de refugiu a iobagilor impilați, ce a însemnat ocupația turcească ?

Organizația de stat, veche, a Turciei, întinsă și asupra Banatului prefăcut în pașalîc, [4]) ne prezintă cea mai perfectă egalitate socială. Da, Turcia barbară, care năvălise asupra Apusului civilizat, nu cunoștea caste sociale închise, cu mici șatrapi, cari din tată în fiu moșteniau averi imense și dreptul de a dispune de viața și averea supușilor (iobagilor) lor.

Musulmanii acestei epoci erau cu toți egali, aceleași obiceiuri, aceiași lege și religie pentru toți deopotrivă. Nu existau nici drepturi moștenite, plusul de drepturi trebuia câștigat prin vrednicie. Nu existau nici clase sau caste sociale, în care individul să ajungă prin naștere sau moștenire, ci precupețul din Stambul sau ciobanul din Anatolia prin vrednicie și însușiri proprii putea tot atât de ușor ajunge mare Vizir, ca și fiul cutărui pașă sau bey. Neexistând nici titluri nici averi de moștenit, ba nici nume de familie, fiecare era stăpânul soartei sale prin calitățile și vrednicia sa.

Excepție făcea Padișahul, Sultanul. Stăpân absolut al tuturora și peste toate. Peste toate averile, pe viața fiecăruia. Ba ca reprezentant și urmaș al lui Mohamed avea cuvânt hotărâtor și în cele religioase. De bunul său plac și chibzuială depindeau toate: el declara războaiele, el încheia pacea, el singur dispunea de imensele averi și proprietăți ale imperiului, de veniturile acestuia, el împărția slujbele și veniturile. după cum tot el le și suprima dacă găsea de cuviință. Că pe lângă avantajele, pe cari le presenta acest regim pentru indivizii dotați cu calități, avea și defectele sale, este incontestabil. Comparându-l mai ales cu regimul de azi al statelor

parlamentare, constituționale și democratice. Comparați-l însă cu regimul de atunci, când câteva sute de familii dispuneau de soarta și viitorul popoarelor și țărilor, exploatând neomenos, pe bază de moștenire, dar fără vre-un drept născut prin selecționarea valorii individului, mii și milioane de semeni de-ai lor, veți găsi că Turcii, cu regimul lor, însemnau un progres.

Intinzându-se acest regim și în Banat, evident, că și aici au fost anulate ori și ce titluri de proprietate, ori și ce drepturi sau privigelii avute. Dar în acelaș timp și vechile îndatoriri ca dijmă, robotă, zeciuală. Vechiul nobil, dacă a rămas locului, a devenit egal țăranului de rând, în fața Turcilor, un „raia". adică supus necredincios.

Comunele aparținând până aci fie districtului, comune libere, fie nobililor sau făcând parte din pământul liber regesc, au intrat sau direct sub administrația și în proprietatea fiscului imperial, sau în proprietatea nominală și sub administrația unor inalți funcționari ai noului stăpân, cărora au fost donate. In acest caz comuna forma un „*klass*" adică moșie, spăilug, al pașei, begului, sau alt inalt demnitar, sau chiar al Sultanului, când acesta o administra nu prin organele fiscului imperial, ci prin interpușii săi direcți. Când comunele erau prea mici sau moșiile disponibile prea mărunte, erau donate altor funcționari mai de rând, ba chiar soldaților meritoși, parte din venituri socotindu-se în contul salarului sau soldei acestora. In toate cazurile controlul veniturilor moșiilor și satelor era făcut de către organele fiscale.

In administrația sa imediată sau în aceia a organelor sale fiscale Sultanul nu reținea decât moșiile și averile mai mari și mai bogate, localitățile cu o populație mai deasă, cu venituri mai numeroase și mai sigure, la distanțe mai mari de câmpul de luptă, care printr'o administrație mai puțin costisitoare, aduceau venituri mai apreciabile și mai permanente. Tot Sultanul, prin oamenii săi, administra direct vămile, vadurile, etc. cum și pescuitul și vânatul. Uneori, și ca o deosebită atențiune sultanul făcea donații și din acestea, dar ca toate donațiile și acestea erau făcute în contul salariilor, demnitarilor săi, evident subapreciindu-se veniturile astfel, încât cel ce primia donația să rămână în profit. Dealtfel prin nedemnitate sau moarte aceste donații deveniau libere. fiindcă donațiunea eră făcută ca o distincție ce nu se moștenia. Moșiile sau satele, etc. devenite libere, erau adăogate la acelea administrate în contul padișahului.

In centrul pașalîcului funcționa un administrator de domenii numit „*defterdar*". Acesta administra toate domeniile, pe unele direct în contul sultanului, pe altele în acela ale fiscului imperial. Defterdarul era ajutat de mai mulți contabili sau secretari, numiți „*kiatib*", cari erau totodată și advocații fiscului în toate chestiunile litigoase. Aceștia erau ajutați la rândul lor de contopiști numiți „*sagirte*" treapta cea mai mică în acest serviciu de încredere.

„Şăgârţii", cum le zicea poporul, ajungeau şi ei cu timpul secretari. Ei erau şi controlorii administraţiei fiscale centrale şi tot ei se deplasau din Timişoara ca să controleze activitatea inspectorilor financiari din provincie. Aceştia se numeau *„naziri"*, cari aveau la dispoziţia lor pe comisarii numiţi *„emini"* şi pe agenţii fiscali numiţi *„amili"*. Cei din urmă nu făceau decât încasările mai mici sau supravegheau funcţionarea şi veniturile unor instalaţii industriale mai mari, pentru a asigura, din venitul acestora, fie în natură, fie în bani, dijma fiscului imperial.

Serviciul administrativ de sub conducerea defterdarului administra deci moşiile şi averile sultanului,- în principiu toate formau proprietatea acestuia, şi în acelaş timp supraveghea şi controla şi serviciul fiscal şi al administraţiei financiare şi era unul dintre cele mai importante în organizaţia de stat turcească de pe atunci, încredinţându-se numai persoanelor distincte şi loiale. Inspectorii financiari şi subalternii lor erau simplii funcţionari. Postul de emin şi amil nu era un post independent, fiindcă era puţin dotat, şi de aceia era cedat, ca ocupaţie laterală, vre-unui caporal din oastea imperială *(„serbülök")*. Sunt cazuri, când găsim în asemenea servicii şi câte un armean sau chiar ovreu. Unde erau mai mulţi amili, în genere gradaţi in armată, ei erau organizaţi în corp special sub conducerea unui *„amil paşă"*.

Care era caracterul veniturilor administrate de către această organizaţie fiscală ? [6].)

Din defterile ce ne stau la dispoziţie vedem, că veniturile fiscului turcesc de pe vremurile acelea erau dintre cele mai variate. Le înşirăm după importanţa lor şi mai ales după felul, cum sunt trecute în aceste registre.

1.) Vămile incasate la vadurile şi punctele de trecere de pe Dunăre, Tisa şi Mureş, calculate după marfa transportată.

2.) Vămile la intrarea în anumite localităţi sau trecerea peste poduri, atât după marfa sau produsele transportate, cât şi după persoane, iar la eşirea sau intrarea în cetatea Timişoarei pe lângă vamă se mai plătea şi o taxă specială ;

3.) Chiriile şi arenzile plătite pentru bărcile şi corăbiile fiscului, luate în chirie.

4.) Veniturile pescuitului ; din speciile mai fine de peşte pescuit jumătate, sau contravaloarea, trebuia predată acestor vameşi. Aceştia, când primeau vama în natură o prefăceau în bani. Din peştele obişnuit se plătia una din nouă părţi, din cel ordinar una din zece părţi.

5.) Pedepsele în bani pentru contravenţiile la pescuit. Peştele fiind o marfă căutată şi la Turci se pedepsia cu străşnicie pescuitul clandestin, cum şi aceia, cari într'un fel sau altul încercau să se sustragă vămuitului.

6.) Veniturile târgurilor. In localităţile, unde se ţineau târguri mai însemnate (Timişoara, Ciacova, etc.) exista şi funcţiona un în-

spector special al târgului „*mühtesib*", care încasa nu numai chirie pentru locul ocupat de bărăcile şi şatrele vânzătorilor, ci şi vamă după marfa adusă spre desfacere, fie că această marfă era produs agricol, fie că era fabricat.

7.) „*Resmi kila*" sau „*resmi kantar*" adică taxele pentru fixarea cantităţii zeciuielii după grâu sau alte produse agricole, ce trebuiau, sub acest titlu, livrate magasinelor fiscului.

8.) Taxele incidentale plătite de bodegile şi crâşmele târgurilor.

9.) Taxele măcelarilor, plătite după capul de vite tăiate. Aceste taxe se numeau „*resmi kenare*", iar măcelarul „kasap", de unde şi cuvântul „căsap" în idiomul bănăţean însemnând măcelar.

10.) Taxele după vinul transportat dintr'o localitate în alta. Taxele acestea erau mari nu numai fiindcă vinul era o beutură exclusivă, — cel puţin în teorie, — a spurcaţilor de ghiauri, dar era o şi o otravă, ce ameninţa să contamineze pe credincioşii lui Mohamed. In schimb fabricele de bragă nu erau supuse la nici o taxă.

11.) Taxe după fabricaţia berei „*buzakhane*" care se fabrica din grâu (buzah) amestecat cu secară şi din mei.

12.) Taxele fabricelor de lumânări.

13.) Taxele boiangiilor (*„bezkhane"*) adică a vopsitorilor de lână, stofe, etc.

14.) Vămile morilor.

15.) Taxele zarafilor datori a ceda vameşilor $^1/_3$ din veniturile ce resultau din fiecare operaţie de schimb.

16.) Acestea erau venituri fixe. dar fiscul turcesc se pricepea să inventeze mereu alte venituri noui. Astfel în caz de războiu după fiecare cap de ghiaur sau raială. capabil să poarte arma, se încasa un fel de impozit special. Cum Turcia acestei epoci aproape că nu trecea anul fără să aibă vre-un războiu, e lesne de înţeles ce titlu de jaf pentru funcţionarii fiscului. Cu toate acestea în defterele examinate nu-l găsim impus, în curs de un veac şi jumătate, decât de două ori. Cei ce făceau fie vre-un serviciu activ, fie auxiliar, la transporturi, în armată, erau scutiţi de acest impozit special.

17.) Arenda grădinilor şi altor pământuri, imobile, prăvălii şi crâşme ale fiscului.

18.) Taxele de moştenire, numite „*tapi*". De şi în principiu tot pământul imperiului, cu tot ce era pe el, era proprietatea padişahului, de câte ori un ghiaur muria şi deci uzufructul casei, pământului, proprietăţii acestuia trecea asupra altui creştin, descendent al celui dintâi, acesta din urmă plătea fiscului $^1/_{15}$ din valoarea averei moştenite. Musulmanii nu plăteau acest impozit sau taxă.

19.) Cadoul miresei. Când un supus ghiaur se căsătoria, plătia sub titlul de mai sus, proprietarului Spăhiei, o anumită taxă. Evi-

dent, progres enorm dela dreptul proprietarului feudal la prima noapte nupţială, până aci. Dealtfel sub acest titlu plăteau o taxă minimă şi musulmanii, cari ne fiind supuşi proprietarului, o plăteau către fisc. Tot către fisc era plătită taxa şi de către ghiaurii, ce nu locuiau pe proprietăţi donate. Taxa aceasta departe de a avea caracterul unei rescumpărări a dreptului vechiului feudal asupra miresei, se percepea de turci numai ca un mijloc de control, din punct de vedere fiscal, a întemeierii unei noui gospodării, a unui nou subiect impozabil.

Tot administraţia fiscală, când nu avea funcţionari anumiţi însărcinaţi cu acest serviciu, administra şi supraveghea prin titularii khasurilor, adică a moşiilor donate şi magazinele şi depozitele fiscului răspândite pe întreg întinsul Banatului. In aceste depozite erau îngrămădite toate dijmele luate dela locuitori şi tot de aici erau apoi acoperite şi nevoile armatei otomane. Aceste magazine erau date în sarcina magazinerilor numiţi în acest caz „embardjic" cari erau supuşi defterdarului şi chiatibului.

O altă taxă era percepută în justiţie, pentru citaţii, numită „*ihzarie*", cum şi după ori ce act al judecătorului turc. Creştinii se sustrăgeau acestei taxe şi mai ales justiţiei turceşti costisitoare şi încete. In alt loc vom arăta cum au reuşit să aibă organele lor proprii de justiţie.

Mai erau apoi unele taxe arbitrare. De exemplu când în magazinele arătate se îngrămădeau prea multe cereale sau sare, defterdarul impunea cu forţa rescumpărarea acestora de către locuitorii din satele apropiate.

Dar taxele erau numai venituri secundare ale fiscului. Venitul principal îl formau impozitele şi între acestea cel mai de seamă era acela pe cap, fixat mai târziu, pentru o mai uşoară administraţie, pe cap de locuitor. Asupra acestui impozit, care a provocat adânci prefaceri şi în viaţa familiară a bănăţenilor, vom mai reveni.

Pentru a înţelege mai bine influenţa ce au avut asupra evoluţiei şi formei vieţii sociale şi economice din Banat aceste taxe şi impozite, cum şi felul lor de a fi percepute, sunt necesare câteva cuvinte explicative privind raporturile de drept din cari s'au născut aceste taxe şi impozite în general.

Arenda unui anumit drept, pe o anumită sumă se numea „*ietizam mukata*" însemnând dreptul de uzufruct. Se arendau [8]) în genere drepturile la pescuit, vânat, zaraferie, vamă, etc. mai puţin acele privind proprietăţile agricole, cele din urmă din cauza braţelor de muncă puţine şi a întinselor terenuri ce rămâneau nemuncite, ne fiind căutate. Ca arendaşi ai vămilor, pescuitului, etc. erau preferaţi gradaţii armatei din apropiere, cari evident fiind ocupaţi, subarendau aceste drepturi. Dar printre arendaşi găsim şi emini şi amili, dar şi foşti spăhii maziliţi, „*mazuli*", cari primeau asemenea arenda până când trecea timpul pedepsei, întrucât eram maziliţi temporar. Pe timpul lui Suliman cel Mare un mazil nu putea pri-

mi donaţiune nouă decât după ce treceau cel puţin 7 ani dela mazilire. Li se dadeau asemenea arende pentru a le asigura existenţa. Arendarea o făceau nazirii, adică inspectorii financiari sau subalternii acestora eminii, cari erau datori să primească arenda cea mai favorabilă, să predea obiectul arendat celui ce oferea mai mult. Predarea se făcea printr'un contract „*berat*" în care erau stipulate condiţiunile arendării. Dacă ulterior cineva venia la nazir şi oferea mai mult, vechiul berat era anulat. In baza acestui document arendaşul intra în drepturile fiscului având dreptul de a încasa vama, zeciuiala după peşte, taxele de vânat etc.

Arenda anuală către fisc se achita de obicei în două rate. Dacă arendaşul, pentru care în general trebuiau să garanteze încă şease inşi, nu-şi achita la timp arenda, rămânea în întârziere, etc. nu mai putea obţine nicicând o nouă arendă. Cum arendaşii primi în majoritatea cazurilor erau turci, cari nu puteau prin ocupaţia lor să exploateze obiectul arendat, acesta era trecut în subarendă în special ovreilor şi armenilor. Când arendaşal nu putea plăti de fel arenda, i-se vindea totul, şi lui şi celor ce au garantat pentru el, iar dacă nici astfel nu putea fi incasată suma datorată fiscului, păcătosul, considerat înşelător, mai ales dacă era ovreu, sau creştin, ori armean, era condamnat la închisoare grea, iar în caz că reavoinţa sau intenţia de înşelătorie era evidentă, chiar la închisoare pe viaţă.

Nu toate bunurile fiscale erau exploatate prin arendă. O parte a lor era exploatată în comision, adică după concepţia de azi erau date în parte, în „*emanet.*" Fiscul punea în fruntea unei moşii, sau altă regie, un însărcinat al său, care primea un anumit procent din venituri drept onorariu a administrării sau încasărilor făcute. Cei mai mulţi dintre aceşti încasatori erau funcţionari turci, soldaţi invalizi sau veterani, de multe ori agenţi fiscali.

O altă formă a administrării bunurilor fiscale era arendarea lor pe viaţă, arendă ce se numea „*malikiane*", unor soldaţi veterani sau mazili, cu intenţia vădită de a complecta pensia celor dintâi, de a da posibilitate de existenţă celor din urmă. În ceiace priveşte mazulii, sau mazilii în graiul comun, din defterele ce ne stau la dispoziţie vedem, că alt sens avea noţiunea, când ea privea pe un creştin, fost demnitar turc, mazilit pentru vre-o greşală, şi alt senz avea, când ea privea pe un musulman. Greşala creştinului era apreciată drept trădare, lipsă de loialitate faţă de imperiul turcesc şi cel mazilit era tratat în consecinţă, a turcului însă era taxată drept o insuficienţă. In vreme ce primul, dacă nu era persecutat, apoi era abandonat cu totul soartei sale, cel din urmă, musulmanul, ţinând seamă, că ei şi au câştigat situaţia avută înainte de mazilire printr'un act patriotic sau eroic, pentru care au binemeritat la timpul lor, erau ocrotiţi. In toate cazurile, când era vorba de arendarea unui drept sau obiect fiscal, care aducea venituri, erau preferaţi mazilii şi soldaţii veterani. Dealtfel erau cazuri de mazilire şi din cauza incapacităţii prilejită de bătrâneţe şi astfel e de înţeles de ce mazilii turci se bucurau de ocrotire şi preferinţă.

Până aici am vorbit însă numai despre administrarea bunurilor mai mici, vămi, etc. dar câmpiile şi întinsul Banatului conţineau proprietăţi multe şi mari, unde înainte de turci în districte, dar mai ales pe pământurile libere regeşti, donate diferiţilor nobili, înflorise un regim asemănător, dacă nu indentic cu acela din restul Europei. Intinsele domenii, cari erau considerate proprietatea padişahului, îşi aşteptau titularii, cari să ia locul vechilor stăpâni plecaţi sau reduşi la soartea ţăranilor simpli. După ocupaţie şi prefacerea Banatului în paşalic aceste domenii au fost constituite în „*khass*"-uri, deci în domenii destinate şefilor de oaste, diferiţilor demnitari ai imperiului, funcţionarilor superiori din administraţie, etc. cum şi veteranilor, pensionarilor. etc.

S'a stabilit în primul rând de către reprezentanţii defterdarului intinderea şi venitul fiecărei proprietăţi mari în parte şi pe urmă s'au început donaţiunile.

Hammer şi după el şi alţii, prinsoneri ai mentalităţii feudale a epocei de acum 100 şi ceva de ani, se străduiesc să demonstreze, că aceste donaţiuni şi în general regimul proprietăţii la turci, era o formă mai primitivă a feudalismului. Ori după cum am arătat, Turcia „asiatică" a epocei nu a cunoscut dreptul de moştenire nici a averei imobiliare, nici a titlurilor, ba nici a numelui de familie. Prima condiţiune a feudalismului era în schimb tocmai acest drept. Se moştenia nu numai averea, titlul şi numele, ci adeseori şi postul. Nu mai vorbim de venituri. Originea donaţiunilor cari au întărit feudalismul era în adevăr uneori vitejia, dar adeseori şi trădarea către cel mai tare şi mai norocos, a cutărui moş sau strămoş, cel ce beneficia neavând nici un merit. Donaţiunile în ţările feudale se mai făceau apoi şi ca o răsplată a unei loialităţi faţă de domnitor, adeseori discutabilă. In schimb în Turcia, pe care mulţi o voiesc şi azi mai asiatică decât cum era la epoca de care vorbim, numai meritul personal era singurul titlu de drept de a obţine donaţiuni, averi şi situaţii.

Departe de a putea compara aceste donaţiuni [9]) cu acelea de sub regimurile feudale, donaţiunea în sine nu avea caracterul unei donaţiuni propriu zise, fiindcă de şi ea era răsplata unui merit, apoi servea totdeauna şi drept contravaloarea unor servicii ce urmau să se presteze pe viitor, adeseaori venitul moşiei donate servind ca o complectare a salariului celui ce continua să ocupe o slujbă, să presteze un serviciu oarecare. Apoi aceste donaţiuni erau temporare, unele pe o viaţă întreagă, altele doar pe timpul cât cel ce a primit donaţiunea ocupa un serviciu oarecare. Nici o donaţiune nu se făcea cu dreptul de moştenire din tată în fiu, moşiile şi domeniile donate întorcându-se îndărăt, odată cu moartea titularului, în proprietatea Sultanului.

Actul de donaţie se numea „*tezkereli*" şi „*teskeresis*" şi donaţiunea era condiţionată totdeauna de un serviciu făcut, sau în baza meritelor şi increderei obţinute, de un serviciu ce urma să se

facă. Caracteristica acestor donaţii era, că obiectul donaţiunei nu-l forma de fapt moşia sau domeniul ce era amintit în actul de donaţie, ci numai venitul acestuia astfel că beneficiarul nu devenia proprietarul obiectului donat, ci numai posesorul acestuia, beneficiind de uzufructul obiectului donat. In asemena condiţiuni nu se poate face nici o comparaţie şi apropiere între regimul feudal din acele vremuri din alte părţi şi regimul de proprietate din Turcia, unde după cum credem, că am demonstrat, moşiile şi domeniile continuau să rămână în proprietatea padişahului, acesta sau reprezentanţii săi donând doar folosinţa şi veniturile proprietăţilor. De şi acest venit era cedat prin act de donaţie, în principiu donaţia nu era decât contravaloarea unui serviciu făcut sau a unor servicii ce urmau să se facă de aci înainte.

Caracterul specific al acestor donaţii se mai evidenţiază apoi şi prin faptul, că ele, ca valoare, puteau fi mărite, după cum se mărea serviciul sau meritul celui ce primea donaţiunea. Când îndatoririle şi serviciile îndeplinite încetau, sau nu erau îndeplinite de către cel ce a primit donaţiunea, aceasta putea să înceteze. Înceta întotdeauna în cazul din urmă, când beneficiarul din causă de forţă majoră, ca bătrâneţe, invaliditate, etc. nu mai putea îndeplini serviciile în vederea cărora el primise donaţiunea. In acest caz primea o altă recompensă. Dacă însă neîndeplinirea serviciilor se datora reavoinţei sau neglijenţei, cel vinovat era mazilit. In caz de războiu şi în ceiace priveşte serviciile militare neîndeplinite din reavoinţă şi neglijenţă, vinovăţia era sancţionată prin luarea capului celui vinovat. evident dacă marele Vizir, voind să-l scutească de această ruşine, nu-i trimitea un laţ de mătasă mai înainte drept avertisment.

După cum am arătat donaţiunile erau în funcţie de valoarea veniturilor moşiilor donate. In consecinţă suntem nevoiţi să stăruim mai mult asupra unităţilor monetare obişnuite pe timpul acela în Turcia, deci şi în Banat, de şi afară de moneta turcească în întreg imperiul circulau, la diferite cursuri, toate monetele din Europa.

Banul cel mai obişnuit în Banat era *„groşul"* şi *„groşiţa."* 40 groşiţe sau axini, cum le ziceau turcii egalau cu un groş. Groşiţele erau bani eminamente turceşti, ele erau de argint amestecat cu nichel. Mai erau groşiţele de argint, numite „osmanie", imitate după banii persani. Pe timpul lui Suleiman cel Mare şi până prin anii 1585 un taler sau galben, cum îi ziceau bănăţenii, valora 40 groşiţe sau axini, era deci identic ca valoare cu „groşul." Un taler cu coroană, adică galbenul turcesc, numit *„Sultanin"* sau scud valora 50 groşiţe. Acesta era de altfel unitatea după care se calcula cursul celorlalte monete. Un „taler" sau „galben" unguresc avea un curs de 60 groşiţe, deci valora $1^1/_2$ cât un taler obişnuit şi 1·2 cât talerul cu coroană sau scudul. In monetă germană un asemenea galben, adică cel unguresc valora 2 fl. şi 15 cr.

Pe timpul lui Murad al III. se depreciază groşiţa. In vreme ce până atunci dintr-o oca turcească de argint se băteau 500 gro-

şiţe, vistiernicii acestui sultan, pentru echilibrarea bugetului imperiului, au inceput să retragă din circulaţie vechile groşiţe, bătând altele noui şi anume 1000 buc. dintr'o oca de argint, adăugând, bine înţeles şi alt aliaj şi păstrând nu numai forma, dar şi mărimea şi greutatea piesei vechi. Evident, că operaţia nu a reuşit în întregime, căci noua monetă a început să se desprecieze astfel, încât în anul 1590 un piaster sau scud, groş sau taler valora 80 groşiţe noui sau axini, iar un galben, înţelegând galbenul unguresc, mai comun în circulaţie, valora 120 groşiţe noui.

In anul 1630 un galben valorează 200 groşiţe, iar un groş nou, deci depreciat şi acesta în urma aliajului din care e bătut, valorează 80 groşiţe noui. Cele vechi deşi circulau încă se calculau numai la groşii vechi [10]).

In raport cu devalvarea monetei creşte şi solda mercenarilor, dar şi poverile supuşilor, raialelor, ce duceau în spinare sarcinele băneşti ale imperiului. E inutil să arătăm, că la început baterea monetei noui, a groşiţei noui, a avut caracterul unui fals grosolan, moneta nouă fiind pusă în circulaţie la acelaş curs cu cea veche şi că acest falş a fost plătit tot de către supuşi. Acestia nu numai, că primeau o monetă ce nu valora decât jumătate din valoarea nominală, dar erau obligaţi să plătească, în moneta ce o aveau, de multe ori cu groşiţe vechi îndatoririle noui, mărite, când nu erau dublate. Nouile groşiţe ca mărime, greutate, etc. nu se deosebiau cu nimic de către cele vechi, doar argintul din ele era mai puţin şi a trebuit timp până poporul de rând a început să le deosebească de cele vechi, să-şi dea seama de deosebirea de valoare dintre ele. Dealtfel asemenea operaţiuni financiare erau obişnuite în vechime şi ele se mai practică şi azi evident cu alte mijloace şi în altă formă.

Moşiile şi domeniile destinate a fi donate, erau împărţite, după mărimea veniturilor lor, în trei categorii.

1.) Moşii sau sate cu venituri dela 3000 până la 19.999 groşite. La început, când încă nu s'a văzut consecinţele acestor fel de donaţii, acestea erau donate unui caporal în contul lefei sale şi soldei oamenilor săi. Astfel un sat, care era preţuit că aduce 19.000 groşiţe anual, era donat unei unităţi militare, care număra 1 caporal cu o soldă de 2000 groşiţe pe an, şi a 12 soldaţi cu câte o soldă de 1700 groşiţe pe an. Ţinând seamă însă, că aceşti soldaţi se considerau stăpânii absoluţi ai satelor, dându-se la jafuri şi abuzuri, ceiace a dus la depopularea satelor, s'a renunţat la astfel de donaţiuni. Moşiile cu venite între 3000—19.999 groşiţe devenite în limba bănăţeanului spăiluguri, după *„spahi"*, spăhia căruia îi erau donate cu anumite îndatoriri militare, au trecut sub administraţia „beglerbeiului" din Timişoara cu o destinaţie specială tot de ordin militar. Categoria aceasta de moşii au fost numite turceşte „timar" şi fie direct de către paşa din Timişoara, fie la propunerea acestuia de către Sultan, au început să fie donate unor gradaţi din armata turcească, unor spahi. Donaţia obliga pe posesor, să plece personal la oaste, în caz de nevoie, şi să ducă cu el

atâția oșteni, cât de mare era venitul moșiei, după un anumit calcul, asupra căruia vom mai reveni.

Actul de donație, prin care pașa făcea donația se numea „tezkeresis", iar acela, prin care donația venia gata, făcută din Stambul, ca din partea Sultanului, se numea "teskereli", iar raportul prin care pașa propunea donațiunea pe seama vre-unei persoane ce binemerita, se numea *„tezkere"*. Tot tezkereii se numea și ordinul sau fermanul Sultanului, prin care se reconfirma un drept avut, obținut prin vre-o patentă anterioară.[11])

In cursul organizării pașalîcului toate donațiunile, privind moșii cu venite de sub 20.000 groșițe, erau făcute de pașa din Timișoara, mai târziu, acest drept i-a fost îngrădit până la moșiile cu venit de până la 6000 groșițe. Și în felul acesta însă pașa găsia mijlocul de a abuza de puterea sa. Am arătat, că pentru un gradat, categorie în care intra și spăhia, era socotită o soldă sau un venit de anual de 2000 groșițe. O moșie sau sat deci, care aducea 19.000 groșițe, conta în efectivul de război al sultanului cu un caporal, sau alt gradat, și 9 oameni. Cum pașa din Timișoara avea tot interesul să-și mențină și să-și întindă puterea, care însemna și noui venituri pe seama sa și după ce dreptul său de donație a fost îngrădit la moșiile de sub 6000 groșițe venit, a recurs la un mijloc pe cât de ingenios, pe atât de simplu, pentru a putea dispune și asupra moșiilor mai mari.

Inainte de a ne întoarce însă la acest mijloc, sunt necesare câteva precizări.

Moșiile acestea serveau, după cum am arătat, pentru întreținerea unor efective militare. Când aceste efective erau din armata permanentă, deci deplin echipată, pentru un soldat se socotea o soldă de 1700 groșițe anual. Cum însă acest fel de a administra în special satele ar fi dus la distrugerea totală a acestora, soldații mutați anual, ba și mai des, dintr'un loc în altul ne având nici un interes să-și bată capul de soarta acestora, s'a recurs la o altfel de administrație, solda soldaților din armata permanentă urmând să se acopere în altfel. Satele și moșiile cu venite mai mici de 20.000 groșițe, au fost date unor foști gradați, spahii, cari erau datori să se prezinte la oaste la prima chemare, cu atâția soldați complect echipați, de câte ori 3000 groșițe se aflau în venitul anual al moșiei sau satului. Astfel un sat cu 19.000 groșițe venit însemna 5 oameni pentru efectivul armatei turcești, socotindu-se timariotul, spahia cu 6000 groșițe, iar restul cu câte 3000 groșițe venituri și soldă.

Fiindcă nu era o evidență exactă a întinderii moșiilor pentru a-și mări veniturile și evident și prestigiul, pașa începea să împărțească asemenea moșii în trei părți, în felul acesta ajungând până și trei spăhii într'un sat. Acestea împărțite, puteau fi donate de el personal, după cum și erau împărțite. O astfel de moșie împărțită nu mai însemna însă pentru efectivul armatei turcești 5 oameni bine

înarmați, ci numai 3. Dacă în timpuri normale această defecțiune nu a contat, apoi cu timpul s'a resimțit. De aceia printr'un ordin Sultanul oprește cu totul fără mițarea moșiilor, tăind posibilitatea, ca pașa să fărimițeze în trei părți, de câte 5000—6000 groșite venit fiecare parte, moșiile de sub 20.000 groși venit, pe care pașa, până aci le dona la trei partizani de ai săi. Cum însă Sultanul era la Stambul și pașa la Timișoara, când nu s'au mai putut împărți moșiile, apoi s'a recurs la falsificarea cifrei veniturilor acestora. Când cei vinovați au putut fi găsiți, ei au fost pedepsiți. Găsim astfel între documentele ce ne stau la dispoziție unul amintind de pedepsirea defterdarului din Timișoara (1630), care de sigur, că a fost mazilit pentru o vină de acest fel. Pentru a curma abuzurile ce se făceau pe acest teren în 1621 Marele Vizir dispune, ca timarioții să fie datori să pună în linie de bătaie un om de fiecare 3000 groșite venit.

2). Moșiile, a căror venit trecea de 20.000 groșițe se numeau *„ziamet"* [12]) și nu puteau fi donate decât de către Sultan. Din aceste moșii nu se puteau fărimița decât plusurile ce treceau peste 20.000 groșițe venit anual. Moșiile ce resultau din asemenea împărțiri se numeau *„edjmallii ziamet."* S'a luat apoi dispoziția, ca să se facă o nouă numărătoare a moșiilor cu veniturile lor pentru a se vedea pe câți soldați poate conta Sultanul în ori și ce moment. Tot în acest scop s'a introdus și sistemul „kilidji" adică a adunării la un loc a moșioarelor, cari mai multe la un loc dădeau un venit de 3000 groșițe anual, interzicându-se cu desărvârșire donațiunile privind moșii mai mici de 3000 groșițe venit, donațiuni, cari se făceau din pură simpatie de către pașă, fără a cuprinde în ele și obligațiuni de ordin militar pentru cei ce au primit asemenea donațiuni. Pentru moșiile cari obligau punerea în linie de bătaie a unui singur om puteau concura copii timarioților și a foștilor spăhii, cari erau capabili să poarte armă și cari făceau serviciul militar. Cum pe lângă fiecare pașă, care ducea sub steag propriu numărul de voinici la care era obligat prin donațiunile primite, mai serveau și copii de spăhii și timarioți fără vre o soldă, ci numai în speranța, că serviciile lor vor fi recompensate de către pașă prin donațiuni, moșiile acestea mici își aveau căutarea lor. Dealtfel fiecare pașă își manifesta loialitatea față de stăpânul său, față de Sultan, ducând la oaste, afară de numărul obligator de soldați și o mulțime de mercenari și voluntari. Cei din urmă erau recrutați dintre copii spahiilor și timarioților și serveau pentru întreținere și în speranța unei donațiuni.

Pentru a curma abuzurile ce se făceau cu donațiunile făcute de pașă, cum și pentru a le face imposibile pe acelea privind venitul unei moșii, mai ales după ce groșițele s'au devalvat cu totul, socotindu-se 5000 groșițe ca minimumul necesar întreținerei unui soldat de către spahii și timarioți, deci în momentul, când chiar nici moneta turcească prin continua devalvare și fluctuațiuni de rs nu mai putea să servească de bază sigură calculului efeç-

tivului soldaţilor pe cari îi întreţineau satele şi spăhiile bănăţene, pentru a asigura pe seama Sultanului un efectiv permanent s'a recurs la un nou sistem în ceiace priveşte moşiile, satele, etc. Noul sistem mai avea şi avantajul, că facea imposibile abuzurile unei administraţii tot mai conrupte. In loc de a preţui moşiile după venitul lor a fost introdus sistemul „*kilidj*," a paloşului, adică moşiile, satele, etc. erau preţuite după numărul paloşelor, soldaţilor pe care erau datoare să le pună în linie de bătaie. In acelaş timp s'a înterzis divizarea moşiilor în bucăţi mai mici decât acelea a căror venit e necesar echipării şi întreţinerii unui om înarmat. S'a stabilit câte „kilidji" sunt de fiecare paşalic, adică câte moşioare şi moşii ce aduc un venit de cel puţin 5000 groşiţe are paşalicul stabilindu-se din nou, câţi soldaţi e dator să pună în linie de bătaie paşa din Timişoara şi câţi soldaţi sunt datori să dea ceilalţi demnitari, cari au primit donaţiuni. Prin noul sistem, care a mărit efectivul acestei armate s'a stabilit definitiv numărul soldaţilor pe care putea conta Sultanul în Banat. Soldaţii întreţinuţi astfel de către spahii şi timarioţi, adică în timp de pace numai cu mâncare şi îmbrăcăminte, în timp de război şi cu echipament şi arme, se numeau „*djebelüt.*" Aduceau ceva cu armata cu schimbul de azi întrucât în timp de pace lucrau pe moşiile stăpânilor lor, a timarioţilor şi spăhiilor, în opoziţie cu armata, a cărei întreţinere s'a încercat la început, în felul arătat, dându-i drumul asupra satelor şi care era o armată permanentă.[13])

Pentru a fi ferit de suprinderi în ceice priveşte efectivul, dar şi echipamentul acestei armate, paşa, care răspundea cu capul faţă de sultan, ordona din când în când un fel de inspecţii alarmă, când toate spăhiile erau datoare să se prezinte cu oamenii lor deplin echipaţi şi înarmaţi în anumite puncte ale paşalicului. Aceste alarme se numeau „ioclamau" sau „luştrau" forma ultimă întrând şi în graiul bănăţenesc. Când unul din spăhii nu se prezenta la luştrau, sau se prezenta cu un număr de soldaţi mai mic decât acela la care era obligat, ori soldaţii nu erau echipaţi omeneşte, vinovatul era mazilit. In caz de război asemenea defecţiuni erau plătite adeseaori cu capul.

Din cele expuse până acum se vede depărtarea enormă a acestor donaţii dela acelea, cari se făceau în ţările feudale.

De altfel e interesant, că turcii purtau o oarecre grijă acestor mazili sau mazuli, punându-i în rând cu „*mütekaid*"-i [14]), adică cu veteranii şi invalizii, cum şi cu copii minori ai celor căzuţi pentru ţară şi îngrijind de existenţa lor. Dealtfel copii minori ai celor căzuţi pe câmpul de luptă erau adeseaori împărtăşiţi cu câte o mică donaţiune cu obligamentul, ca la timpul lor să servească cu arme pe sultan. Aceasta nu se făcea pentru meritul părintelui, ci pentru a aşura funcţionarea unei instituţii, căci turci „asiatici" aveau asemenea instituţii, asupra cărora vom reveni, creiate tocmai pentru ocrotirea veteranilor, invalizilor şi copiilor minori ai celor căzuţi pentru ţară.

În condițiunile aci expuse care era situația unui spăhie dela noi ? Ea era dintre cele mai strălucite și cu mult mai strălucită și cu mult mai favorabilă decât aceia a șefilor și gradaților armatei permanente, mercenare. Dacă interesul sultanului nu-l reclama, el era stăpân liber, independent. Indatoririle lui se reduceau la cazurile de răsboi și atunci, când se ordona luștravul. In primul rând se ducea și el la răsboi, în al doilea caz trebuia doar să îngrijească, ca oamenii lui și echipamentul lor să fie în ordine. Incolo era un moșier dintre cei mai fericiți, de toate nevoile sale ingrijindu-se supușii săi, raialele de pe moșia sau din satul primit ca donație. Se putea însura de câte ori voia și îi permitea starea sa materială și locuia de obicei în capitala sandjacului, unde, după cum vom arăta vorbind de instituțiile turcești din Timișoara, își aranja alături de ceilalți spăhii o viață după toate cerințele turcești de pe aceia vreme. In Timișoara, cum de altfel și în alte localități mai însemnate ale Banatului, își avea nu numai bisericile și școalele sale, dar și băile și alte distracții. In general situația spăhiilor dela noi în răstimpuri de liniște, dar chiar și în timp de răsboi, câmpul de luptă fiind în Ungaria, era de invidiat. Cu mult mai proastă era situația spăhiilor din provinciile asiatice ale imperiului. Aceștia, învățați cu alt climat, trebuiau să vină, în tot timpul răsboaielor Turciei în Europa, peste mări și țări, să părăsească cămine, familie, lăsându-și adeseaori oasele pe aici.

Beglerbeiul sau pașa din Timișoara, era șeful armatei ce resulta din donațiile de moșii făcute în conformitate cu cele arătate până aci, iar subșeful era unul dintre bey, de fiecare sandjac fiind unul. Armata aceasta[15]), în comparație cu aceia mercenară se putea numi armată de elită nu numai prin echipament, ci și ca moral, fiindcă mulțimea de spahii mai mici și mai mari erau legați, după cum am arătat, cu alte interese de imperiu, decât mercenarii ce serveau pentru soldă.

Venitul unui Bei varia între 1750-4600 galbini, iar numărul „djebelüküilor" adică a soldaților, pe care erau obligați să-i pună în linie de bătaie varia, după venit, între 42 și 110. Cum însă veniturile lor erau întreite, când nu înzecite, acelora înscrise în defterele de donație, mai ales în timp de război, când din vinderea și răscumpărarea prisonierilor realizau venituri extraordinare, fiecare când pleca la oaste, se întrecea cu vecinul său în a duce o sumă dublă sau întreită, când nu mai mare, de djebelüci sau soldați. In rang după beglerbei, adică după pașa din Timișoara urma beiul care, atunci când Stambulul nu dipunea altfel, îl urma pe beglerbei și în funcție. Gradul următor beiului era acela de *„subbei"*, care-l înlocuia pe acesta. După subbei urma *„ceribași"* adică căpitanul[16] mai exact căpitanii, iar în locul al patrulea venia *„sürüdjibași"* adică locotenentul și *„subași"* adică sublocotenentul. Beglerbeiul și beiul, pe lângă funcția militară aveau și atribuțiuni civile. Gradele acestea privesc armata resultată din posesia, în felul arătat, a pământului și erau date de beglerbei în proporția și în ra-

port cu veniturile fiecăruia, mai în urmă cu numărul soldaţilor aduşi de fiecare. Un subaşi era de obicei un spăhie cu un venit de peste 20.000 groşiţe sau cu cel puţin 15 oameni. Beglerbeiul, adică paşa, cum şi unii dintre bei, mai ţineau şi câte un caimacan, care era locţiitorul său în toate afacerile civile şi politice.

Paşalîcul din Timişoara, după ce a fost complect organizat, era împărţit în şease sandjacuri şi anume: 1) Sandjacul Giulei (cuprinzând jud. Arad, Bichiş, Cenad, un colţ din Bihor); 2) Ineului (părţile muntoase ale jud. Arad şi jud. Zărand). 3) Lipovei (cele două laturi ale Mureşului până la Aradul de azi, nordul jud. Severin) 4) Cenad. (partea nordică şi nord-vestică a jud. Timiş-Torontal, parte din Cenad, câmpia jud. Arad) 5) Timişoarei (centrul jud. Timiş-Torontal, parte din Caraş şi din Severin) şi 6) Sandjacul Moldovei (cu jud. sudul Caraş, Severin şi Timiş-Torontal). Sandjacul Moldovei de altfel avea o situaţie specială, stând şi sub ordinele paşalîcului ce se întindea la nord de paşalîcul Timişoarei cuprinzând ţinuturile Orăzii-mari etc. Acest sandjac îngrijea de primirea şi expedierea mai departe a transporturilor sosite pe Dunăre sau pe uscat, prin Balcani, pe seama paşalîcului de Oradea [17].

Cum în urma abuzurilor multe pe cari le făcea administraţia din Timişoara, de sigur că în complicitate cu defterdarul, nu se ştia nici când pe câţi djebelüci, adică jebelei, cum le ziceau bănăţenii, se poate conta, de şi tot sub conducerea lui, dar ca un fel de control al defterdarului s'a organizat un birou special, al cărui funcţionari „*defter-kiaia*", eminul şi „*defterceauşu*" colindau satele pentru a verifica impozitele si zeciuiala plătite de către raiale spăhiilor şi celorlalţi posesori de „dezkere" şi deftere de donaţie şi în baza acestor anchete făcute la faţa locului întocmeau apoi „*defter-idjama*"-ua, un fel de inventar al efectivului de soldaţi datorat de fiecare posesor de pământ sau alte donaţii. Un alt birou ţinea în evidenţă vacanţele şi nouile donaţii.

Deşi armata astfel susţinută era o armată de elită în ceiace priveşte echipamentul, în epoca de glorie a armatei turceşti, epocă în care cade şi stăpânirea Banatului de către osmanlii, nu această armată forma forţa principală a imperiului, ci armata mercenară, recrutată aproape exclusiv dintre musulmanii fanatici, disciplinată, căreia nu i se puteau opune armatele ridicate de Europa feudală, de obicei armate de strânsură. Dacă imensele armate turceşti, recrutate din mijlocul unei populaţii fanatice, dar din ţinuturi sudice, care nu putea suporta climatul nordic, ar fi putut ierna o singură dată la Buda, cu totul altă faţă ar fi luat harta Europei şi alt curs civilizaţia. Intr-un timp, când în apus ştiinţa militară era la începutul ei, când rivalităţile dintre domnitori au ajuns la maximum, Turcia poseda armate de sute de mii de oameni, disciplinate şi având chiar şi o oarecare instrucţie militară. Examinând însă toate războaiele Turciei duse în centrul Europei, până sub zidurile Vienei, vedem, că preocuparea principală pentru statul-major al ar-

matei turceşti nu-l forma atât întocmirea unui plan de luptă şi răsboi, cât acela al concentrării şi sosirei, cel mai târziu până la sfârşitul lunei Mai, a armatei pe câmpul de luptă, pentru ca odată cu începerea anotimpului ploios imensele armate aduse până şi din Mesopotamia, Anatolia, Egipt, etc. să se poată întoarce sub un climat mai potrivit. Elementul turcesc din Europa forma nenumăratele garnizoane din cetăţi, etc, încât majoritatea armatei de manevră era formată din elemente sudice, cari nu puteau suporta climatul nostru. In adevăr mai ales pe timpul lui Suleiman şi Baiazid, nu exista forţă armată de uscat în Europa care s'ar fi putut opune, evident în condiţiuni climaterice şi geografice egale pentru ambele părţi, armatei turceşti permanente. Armatele turceşti însă soseau pe câmpul de bătaie din Europa Centrală după marşuri de sute şi mii de klm. Numai după ce Europa apuseană a început să imite pe turci, organizând şi ea armata permanentă şi după ce corupţia şi spiritul destructiv din Fanar a pătruns în toate instituţiile slăbind forţa de coeziune şi resistenţă a armatei turceşti, iar situaţia financiară a Turciei nu i-a mai permis să ţină pas cu nouile perfecţionări aduse armamentului, apusul european a putut să ţină piept imperiului otoman, mai în urmă să alunge pe turci din Centrul Europei. Doar Turcia a fost prima ţară, care a întrodus serviciul militar obligator şi era o epocă, când apusul învăţa dela turci arta militară.

Cum Banatul a cunoscut această armată, raialele fiind obligate să întreţină trupele nesfârşite, în trecere spre câmpul de bătaie din centrul Europei, trebuie să spunem câteva cuvinte despre armata turcească din epoca de care ne ocupăm.

In general după concepţia epocei de atunci, armata turcească era considerată ca o armată mercenară, fiindcă în opoziţie cu apusul, unde serviciul militar era un privilegiu al nobililor. cari plecau la oaste cu servitorii lor, fără să fie plătiţi separat pentru acest serviciu, oastea otomană pe lângă ieniceri, cari erau soldaţi de meserie şi deci trebuiau să fie plătiţi, întroducând şi serviciul militar obligator, trebuia să plătească o soldă celor pe cari îi ţinea sub arme. In sensul, cum se înţelegea atunci noţiunea de mercenar, azi fiecare armată e mercenară, fiindcă primeşte soldă în opoziţie cu armata formată din nobilime de pe atunci, care nu numai că nu primea soldă, dar contribuia şi ea la cheltuielile campaniilor.

Armata turcească contimporană epocei stăpânirei turceşti în Banat cuprindea trei elemente principale: pedestrimea, călărimea şi artileria, la care se mai adăoga flotila.

Pedestrimea era formată în majoritate din ieniceri, cari formau şi garnizoana, cum şi posturile de pază a tuturor punctelor mai importante, a cetăţilor, locurilor întărite, punctelor de trecere. Erau şi cei mai viteji, nu numai fiindcă pe lângă fiecare ghiaur făcut prisonier primeau o soldă destul de mare pentru vremurile de atunci, ci şi fiindcă distingându-se prin vitejie se puteau mai uşor

ridica, primind donații și intrând în rândul timarioților. Era armata, care dădea posibilitățile cele mai mari de ridicare din treaptă în treaptă, mulți dintre marii demnitari ai Turciei din acea epocă începându-și cariera ca simpliii ieniceri. „*Mustafiz*"-ii erau tot ieniceri și din rândul lor prin selecție se recrutau „*disdar*"-ii, comandanții de cetăți, pe lângă cari funcționa un „*kiaia*", iar pentru administrarea soldelor un „*kiatib.*" Dizdarul, adică comandantul avea o soldă de 15—100 groșițe, după importanța locului păzit, kiaia, adecă locțiitorul comandantului, 15—30 groșițe, iar kiatibul 10-20 groșițe. Trupa era împărțită în secții de câte 10 oameni, numite „bülök," fiecare om având,o soldă de 6—7 groșițe. In fruntea secției, a bülökului stătea un sergent „serbülök" cu o soldă de 8—9 groșițe. Cei ce erau în concediu, sau nu făceau serviciu, nu primeau soldă. In listele de plată a soldelor ce le avem înaintea noastră găsim și ieniceri fără soldă. Erau angajări voluntare, gratuite, în speranța încadrării lor ca soldați cu soldă. Ienicerii erau recrutați exclusiv din rândul musulmanilor și din copii, dați de către țările supuse crescuți de turci. Aceștia din urmă primeau numele tatălui adoptiv și formau elita ienicerilor. Portul ienicerilor era un „*dolman*" lung și larg, luat peste șalvarii vârâți în cizme. Serbülökul sau mai popular „*bülükbași*", adică sergentul, se deosebia de către soldații de rând prin cizmele sale roșii și comănacul său mai înalt. Armamentul era o pușcă lungă, un handjar, iar la brâu cuțite, adeseaori și pistoale. Ienicerii afară de soldă și haine primeau și alimentația și erau încazarmați pe secțiuni, în bülökuri. Pentru îmbrăcăminte primeau stofa necesară și pe lângă ceașcă o lingură, pe care de obicei o purtau înfiptă în turban sau comănac. Comandantul lor suprem era „*iernicear-aga*" care resida la Stambul și care numea el singur pe toți comandanții, dizdarii cetăților, etc.

Inceputul ienicerilor se datorește mozlimilor, cari scutiți de împosite și ori și ce sarcini plecau la război. Se numeau „*reis*" sau „*azabi*" și au fost armata turcească cea mai temută până când faima lor nu a fost întunecată de ieniceri.

Azabii erau organizați în „*djemaete,*" fiecare djemaetă fiind subîmpărțită în 4 „*ode*" în fiecare odă fiind zece oameni. Când djemaetul nu era comandat de câte un „*aga*" sau „*kiaia,*" atunci comandantul se numea „*reis,*" adică căpitan. Sub comanda acestui ofițer erau sergenții, numiți aici „*serodaci,*" cari erau și șefii odelor. Solda serodacilor, a sergenților era ca la ieniceri, aceia a trupei era mai mică.

In vreme ce în listele de plată privind solda ienicerilor nu găsim decât nume turcești, în listele privitoare la solda azabilor găsim și nume slave, albaneze etc. ba și românești. Nu putem ști, dacă acești din urmă au fost turciți sau ba, dar cum odată cu trecerea la mohamedanism în genere li se da alt nume proseliților, presupunem, că acești din urmă și-au păstrat religia. Armamentul lor era ceva mai primitiv decât al ienicerilor. Lance sau suliță, handjar, iar ca disciplină inferiori ienicerilor. De aceia nu li-se lasă în pază decât puncte mai puțin importante. In schimb erau sânge-

roşi până la sălbăticie. Ei formau punctul de legătură între ieniceri şi „martaloţi", armată recrutată dintre creştini şi pusă sub comanda unui agă, sub care stăteau mai mulţi ofiţeri, numiţi „*sermaie*" şi sergenţi numiţi aici „*serode*". Trupa de martaloţi, care nu primea decât o soldă de 5 groşiţe, era renumită pentru jafurile ce le comitea pe unde trecea, astfel, încât noţiunea de martaloţ a intrat în limba ungurească în sens de adunătură de bandiţi, „martalocz népség". In cetăţile şi locurile întărite din Banat numărul lor egala de multe ori cu acela al ienicerilor şi azabilor la un loc. Afară de aga, ofiţeri şi gradaţi, restul era recrutat dintre creştinii ce îmbrăţişau de bună voie cariera armelor. Mulţi dintre ei se turceau, trecând la mohamedanism, primind donaţii şi topindu-se apoi în masa musulmanilor. Această armată era supapa prin care evadau din rândul creştinilor, strecurându-se în rândul populaţiei turceşti, elementele din raiale, cari doreau cu ori şi ce preţ să se valideze.

Cavaleria era formată de escadroane de câte 100 oameni puşi sub comanda unui agă. Trupa erea grupată pe secţiuni numite şi aici ode, numărând 10 călăreţi fiecare. Cavaleria se numea „*olufedjic*" şi „*garibeke*"; cea dintâi se deosebia de cea din urmă prin culoarea drapelelor dela suliţe. Cei dintâi erau cu drapele roşii şi cei din urmă cu drapele albe. Afară de aceste trupe de cavalerie mai exista cavaleria voluntară „*gönölük*", adică cei neînfricoşaţi, armată de elită, cu soldă dublă, care se utiliza la atacuri, pentru ruperea rândurilor şi provocarea de panică în tabăra duşmană. Ceialaltă cavalerie se folosea la urmărirea sau învăluirea duşmanului.

Dar în armata turcească, pe timpul ei de glorie, rolul cel mai de seamă l-a jucat artileria, „*topci*" adică tunarii, „*top*" însemnând tun. Ca popor războinic, atunci, când în apus noţiunea arsenalelor armatei era aproape necunoscută, în Dolma-bagci din Stambul tunarii turci îşi aveau cartierul lor separat, „top-chane" cu şcoale speciale şi arsenale, de unde era prevăzut cu material de artilerie şi oameni specializaţi întreg imperiul.

O subdiviziune a artileriei, bateria, stătea sub comanda unui agă numit aici „*sertopcin*", iar pentru păstrarea rezervelor de material erau numiţi naziri speciali. Solda artileriei şi în general partea administrativă a unităţilor artileriei era sub îngrijirea unui kiatib. Trupa era de asemenea împărţită în „*bülökük*"-uri sau „*belic*"-uri [18]) mai popular. Atât trupa, cât şi ofiţerii erau recrutaţi din rândul tuturor popoarelor din imperiu. Subofiţerii şi gradaţii pimeau o soldă de 10—20 groşiţe, iar trupa de 6—9 groşiţe.

In anul 1627 în cetatea Timişoarei, pe lângă artileria obişnuită mai era un agă, plătit cu 56 groşiţe soldă, având sub comanda sa 7 belicuri cu o trupă de 70 oameni ce lucrau numai la fabricatul prafului de puşcă. Pe lângă acest agă mai funcţiona un instructor, un contabil, un nazir şi un kiatib. Postul cel mai important era însă a „*dnagu*-"ului, un fel de diacon mohamedan, care nu avea altă slujbă, decât să se roage zilnic lui Mohamed, ca să ferească fabrica de praf de puşcă şi depositele de vre-o explozie.

Dealtfel tot în sarcina acestuia cădeau şi măsurile de siguranţă. Comunele, ce aduceau materialul necesar fabricării prafului de puşcă (salitru),erau privilegiate. Pe lângă „dnagu"-l dela fabrica de praf de puşcă, fiecare deposit mai important de explosibile îşi avea „dnagu"-ul său. Cum nici o armată din Europa de pe acele vremuri nu a dat armei artileriei importanţa pe care o dădeau turcii, arsenalele lor de artilerie erau arătate ca model. Despre celelalte trupe auxiliare, cunoscute în Banatul ocupat de turci, cum erau fierarii *„hadad"* sau *„medjarii"* adică lemnarii, ori *„geranii"* adică marinarii cu admiralul lor numit *„capudan"* nu avem nici o menţiune specială. Tot din cadrele armatei făceau parte şi *„mehter"*-ii, adică orchestriştii.

Tot de armată ţineau şi *„mütekaidii"* pensionarii, încadrând în rândul lor pe veterani, invalizi, uneori şi pe timarioţii maziliţi.

Dintre cetăţile paşalicului de Timişoara încărcate cu garnizoană mercenară semnalăm Timişoara, Muracul sau Hudacul între Iarmata şi Murani, Aradul, Topinci sau Butinul, Verşeţul, Vărădia, Bocşa, Cenadul, Făgetul, Lipova, iar dincolo de Mureş Şiria, Dandabad (?), Bichişul, Sarvaşul, Erdőhegy, Ineul şi Giula.

După cum am amintit, armata de martaloţi era recrutată aproape exclusiv din raiale, deci şi dintre români. Astfel pe lista de plată a soldei martaloţilor din cetatea Bocşei în anul 1590—1591 pe lângă 33 ieniceri, cifră în care între şi aga şi ceilalţi ofiţeri, găsim pe următorii români: sergentul Radu Vuc, Petru Stoian, Nicolae Miloş, Nicolae Stoian, Ion Miloş, Ion Mioc, Stoian Pavlovici, Andrei Zobuc sau Zobucu, Petru Andrei şi Dtrie Mihai. Mai urmează doua ode cu soldaţi purtând nume tot româneşti. In acestea sunt alţi 20 soldaţi, astfel, că la 33 ieniceri garnizoană găsim 30 soldaţi de naţionalitate română.

Pare paradoxal, dar aşa este. Cetăţile turceşti de pe pusta Ungariei sunt păzite alături de români şi slavi şi de către unguri [19]) în contra ungurilor şi astfel cade dela sine afirmaţiunea istoricilor maghiari, cari împuiază capul cui voesc să-i creadă cu pretinsa ură dintre maghiari şi stăpânirea turcească.

Iată de altfel numele din două *ode* din cetatea Timişoarei pe aceiaş ani 1590—1591 reproduse după o astfel de listă de plată. Oda primă comandală de către Baiezid Ali numără pe următorii soldaţi: Behran Abdullah, Dtrie Vuici, Ioan Vancea, Petru Radoşan, Nicolae Mili, Pavel Mihailu, Pavel Matias şi Mihai Stoian. Oda a doua e comandată de către Nicolae Ivan şi numără pe soldaţii Pavel Dimitrie, Radu Nedelan, Dimitrie Stoian, Nicolae Brasoic, Petre Mihailu, Nicolae Bosica, Miklós Masarovits, Giura Palici şi Nicolae Radovici.

Inainte de a arăta, cum maghiarii, cari pretind, ca au dispărut cu totul din Banat pe timpul ocupaţiei turceşti şi aceasta din cauza persecuţiei, deşi s'au împăcat foarte bine cu turcii, evident acolo, unde au existat, voim să spunem câteva cuvinte asupra organizaţiei judiciare şi şcolare bisericeşti, cea dintâi fiind în strânsă legătură cu raialele.

Se discută încă şi azi asupra lipsei de organizare administra-

tivă a Turciei de pe vremuri. De fapt pacostea administrației turcești era lipsa unei concretizări precise a atribuțiunilor fiecărei autorități astfel, încât în multe probleme acestea își încălcau cercul de competință, ca mai apoi să se desintereseze fiecare de anumite chestiuni, sau să lase în voia soartei alte probleme tot atât de importante.

In fruntea organizației judecătorești stetea „*cadiu*"-l,[20]) care însă nu era ingrădit cu nimic în atribuțiunile sale, astfel, încât pe lângă atribuțiuni de ordin penal sau civil îl găsim ca îndeplinind și acte de notariat, ba chiar și de ordin fiscal. Cum însă justiția turcească era dintre cele mai costisitoare și apoi era dintre cele mai interesate, fiidcă venitul și leafa cadiului era în raport cu zilele de judecată și numărul citațiilor trimise, evident că balanța dreptății se apleca de partea celui ce știa și putea plăti mai bine. Tocmai din această cauză părțile judiciabile o încunjurau mulțumindu-se cu dreptatea pe care o servia „chinezul" lor. In adevăr printr'un concurs fericit de împrejurări atribuțiunile de judecător ale chinezului erau în mod tacit recunoscute și de către autoritățile turcești astfel, încât în acelaș timp funcționau de fapt două justiții pe teritoriul Banatului, aceia turcească sub conducerea cadiului și aceia a băștinașilor sub conducerea chinezului satului.

Dealtfel văzând, că băștinașii renunță mai de multe ori, mai exact tot de atâtea ori de câte ori li se dă posibilitatea, la serviciile sale, de altă parte din cauza depărtării, cadiul nici nu era în măsură să controleze dacă raialele i se adresează lui în pricinele dintre ei, el renunța mai bucuros în favoarea chinezului în ceiace privește pricinile mai mici. Aceasta o făcea însă pe o anumită sumă, numită „*bad a hava*" și cum cele mai multe comune țineau de vre-un spahie sau propietar timariot, pricinele mai mici căzând sub jurisdicțiunea acestuia „bad a hava" era încasat de către acesta, cadiul fiind despăgubit în altă formă. In timpul din urmă însă cadiul nu mai judeca decât chestiunile penale ca omorul și lesiunile corporale mai grave, bine înțeles dacă era sesizat de cei interesați. In general însă românii bănățeni se sustrăgeau judecății turcești pentru motivele arătate. In caz de omor, când făptașul nu putea fi descoperit și prins, plătea comuna întreagă, aceia din care era originar făptașul. Dar în cazurile, când nu se știa de fel cine e făptașul, atunci despăgubirile erau plătite de către comuna, de unde era victima. Evident fiscului, pentru supusul pierdut, căci el se considera în primul rând păgubit în interesele sale prin pierderea suferită. O parte a despăgubirilor reveneau cadiului. Pentru a încunjura neplăcerile ce luau naștere pentru comune din asemenea crime, chinezul în numele comunei, se înțelegea direct cu cadiul asupra sumei despăgubirilor ce reveneau fiscului garanta suma, o încasa și o vărsa la mâna cadiului. Acesta dacă își primea partea sa din despăgubiri nu mai căuta să afle cine-i vinovatul și nici felul, cum au fost încasate despăgubirile și cum a fost pedepsit, de către chinez, vinovatul. Cum în satele noastre de

atunci, destul de reduse ca populaţie, se cunoşteau pricinele şi urile ce mocneau şi se răsbunau, evident că chinezul satului descoperea mai uşor pe vinovat şi atât pentru încasarea sumei plătite ca despăgubire, cât şi pentru celelalte neajunsuri provocate comunei urmărea el, personal, pe vinovat, substituindu-se astfel cadiului nu numai în chestiunile de ordin civil şi în acelea de calomnie şi alte pricini mai mici, pentru cari plătia cadiului „bad a hava", ci şi în chestiunile criminale mai grave ca omorul etc. In asemenea împrejurări, evident, creştea nu numai cercul atribuţiunilor sale, ci şi autoritatea şi prestigiul său. In decadele ultime ale ocupaţiei turceşti fără a fi recunoscută funcţia sa în mod formal, căci afară de autorităţile turceşti acestea nu puteau recunoaşte o altă autoritate, chinezul era stăpânul absolut al comunei, răspunzând pentru comuna sa atât faţă de proprietarul spăhiei, cât şi faţă de celelalte autorităţi turceşti.

In cazurile de omor afară de despăgubirea revendicată de fisc mai cerea despăgubire şi spăhia, dealtfel, după familia celui ucis, singurul interesat pentru pierdera unui supus al său, dar cereau despăgubiri de obicei şi membrii familiei celui ucis. Chinezul era acela care concilia apoi conflictul de interese prilejite nu numai de crime, ci şi de alte relaţiuni dintre locuitorii satelor. In realitate deci acesta în schimbul sumei ce o plătea sub titlu de „bad a hava", apoi ca reprezentantul şi garantul comunei, exercita o putere judecătorească aproape nelimitată [21]).

Cadiul se mulţumea cu sumele ce le incasa sub titlul „bad a hava," cu acelea ce-i revenea din despăgubirile ce se incasau pe urma crimelor, reducându-şi astfel atribuţiunile şi cercul de competinţă la oraşul său de reşedinţă, unde fiind şi populaţie turcească mai împrietinită cu justiţia turcească, aceasta recurgea la bunele sale servicii. Cadiul îşi rezerva şi chestiunile de moştenire, deşi după cum am arătat, în Turcia de atunci nu exista un drept de moştenire a averilor. Dacă cel mort era creştin, deci supus obiceiurilor locului, cadiul îşi făcea partea sa din moştenire, adeseaori $^1/_{10}$ a valorii. Când cel mort era musulman şi nu avea pe nimeni pe lângă el, averea rămasă era vândută la licitaţie.

Tot cadiul fixa, după numărul membrilor familiei şi impositul pe cap (a se înţelege de cap de familie) sau de fum, cum i s'a zis mai târziu, turceşte *„djijedar"* [22]). Tot el inspecta satele corectând şi complectând defterele privind veniturile spăhiilor şi acelea ale celorlalţi timarioţi. In această calitate el funcţiona deci şi ca agent fiscal chemat să controleze pe cei ce în baza veniturilor lor erau chemaţi să se prezinte la oaste singuri, sau cu un anumit număr de oameni. Tot cadiul asista la licitaţiile publice, sau la acelea, prin cari se vindea lăsământul vre-unui decedat, încheiind actele de vânzare.

Cadiul era ajutat de către *„naib"* şi de către *„muselim"* cum şi de către alt personal necesar. In general sumele ce se încasau ca amenzi sau alte pedepse, se numeau „bad a hava", numire sub

care, după cum am arătat cadiul, încasa şi sumele ce le lua pentru renunţarea în favorul chinezului, la atribuţiunile sale de judecător. Având unul dintre posturile cele mai importante, căci în calitatea sa de agent fiscal controla şi activitatea oamenilor paşei, deci în mod indirect şi pe acesta, cadiul şi ajutorul său naibul erau numiţi direct din Stambul. Salar regulat şi fix nu aveau, ci erau plătiţi din taxele arătate, pe cari aveau deci interesul să le încaseze din toate chestiunile litigioase.

Fiecare paşalic era împărţit în mai multe circumscripţii judecătoreşti, numite „*caza*" atunci când se înţelegeau numai în sens judiciar, „*nahiere*", când aveau un înţeles administrativ. Fiecare sandjac avea câte 2-3 circumscripţii judecătoreşti şi administrative, după întinderea sandjacului. Cadii erau membrii de drept ai divanului ţinut de către beglerbey sau paşă. Tocmai fiindcă avea atât de largi atribuţiuni cadiul, ne având fixat cercul competinţei sale, se bucura de mare trecere, turcii adresându-i-se ca unui arbitru şi în chestiuni, cari nu aveau nimic comun cu justiţia.

Personalul bisericei turceşti, care avea în Banat mai multe giamii, era compus din „*chatib*," care nu servea decât în geamii în zilele de Vineri şi mari serbători, „*imanul*" care celebra serviciul religios obişnuit şi apoi „muezinii," cari îşi cântau din vârful minaretelor rugăciunile atât de cunoscute.

Cum fiscalitatea e în strânsă legătură cu viaţa economică a unui ţinut, iar cea din urmă e baza vieţii sociale, economicul dominând toate manifestările societăţii mai ales într'o epocă, când despre satisfacerea unor nevoi de altă natură nu putea fi vorba, trebuie să stăruim mai mult asupra fiscalităţii turceşti, Afară de nenumăratele taxe, despre cari am vorbit şi cari uneori aveau caracterul unui impozit, alteori a unei vămi sau zeciuieli, darea sau impozitul cel mai important, fiindcă aducea veniturile cele mai multe, mai fixe şi mai permanente, era darea pe cap. A purtat mai multe numiri, cel imposabil numindu-se „*djijedar*", plătind „*djizie*" sau „*ispendjie*". Impozitul propriu zis s'a mai numit şi „charats". Dealtfel numirile s'au schimbat[23].) după cum a evaluat şi s'a desvoltat această dare, mai generală şi pătrunsă mai mult în popor fiind aceia de ispengie, expresiune pe care am găsit-o şi după două veacuri pe valea Berzavei şi Almăjului în sens de datorie grea, împovărătoare. De obicei şi în principiu pentru fiecare fum sau poartă se plătea o singură ispengie, dar în general mai multe porţi plăteau o ispengie. Pentru uşurarea administraţiei acestui impozit, care se încasa cu mai mult sârşnicie, comunele în totalitatea locuitorilor se înţelegeau cu fiscul să plătească o sumă globală după un anumit număr de fumuri, evident totdeauna mai puţine decât câte existau în realitate. Cum atât comunele, cât şi familiile singuratice aveau tot interesul să plătească un impozit cât mai mic, galbenul, cât era impositul după un fum fiind o sumă enormă pe vremurile acelea şi cum altfel nu puteau scăpa controlului, pe care între alţii îl mai făcea şi cadiul, pe timpul dominaţiei turceşti *în*

Banat au luat o extindere extraordinară aici comunitățile familiare. Introduse prin slavii de sud ca o formă mai desvoltată a clanului, românii bănățeni au acceptat aceste comunități din motive fiscale. Dar și economice, căci în felul acesta puteau mai bine să-și apere și agonisească averea și să răspundă diferitelor îndatoriri.

La început darea de cap era 50 groșițe, un groș sau un galben. Pe măsură însă ce s'a devalvat moneta turcească și creșteau lipsurile visteriei imperiului a crescut și ispengia la 125-150 și 175 groșițe. Plata se făcea la Sftul Gheorghe (ziua de „Hizr") și la Sftul Dumitru (ziua de „Chasin") în două rate. Multe comune pentru simplificarea încasărilor erau date în arendă sub acest raport și acestea o duceau mai greu, arendașul pentru a-și mări veniturile străduindu-se să încaseze cât mai mult, stabilind numărul exact al fumurilor.

Un neajuns al vieții economice sub regimul turcesc erau diferitele vămi, cari îngreuiau circulația valorilor. Se încasa vamă după marfa trecută în transit prin diferitele puncte. Aceasta se numea *„gömrütz"*, iar *„badsiahal"* se numea taxa sau vama plătită după marfa destinată consumației. Aceasta se încasa după toate obiectele duse spre vânzare independent, dacă acelea s'au vândut sau ba. *„Uburul"* era numele taxei de export, circa 20—45 groșițe de cap de vită mare, după un butoi mare de vin 12 groșițe. După o oaie în transit se încasa 0·25—0·50 groșițe, după un cal destinat exportului 6—8 groșițe. Vameșii din diferite porturi și trecători ale Dunărei îngreuiau apoi comerțul, căci încasau vămi chiar dacă marfa era destinată consumului intern. Unde nu era pod se plătea vama vadului, după cum se plătea câte 25 groșițe vamă după fiecare prinsonier pe cari comandanții turci îi expediau pe contul lor propriu în interiorul imperiului.

Mai existau apoi, după cum am arătat, vămile sau taxele de bâlciuri, cari îngreuiau nespus de mult viața economică, bâlciul fiind, pentru epoca pe care o tratăm, singurul mijloc și ocazie pentru valorificarea diferitelor produse. De obicei se încasa una din treizeci părți din fiecare bucată dusă la târg, dar mai trebuia apoi plătit și comisarul târgului *„muhtesibul"*. Mai erau apoi, pentru cei ce duceau cereale la târg și nu le puteau vinde imediat, iar de dus îndărăt nu se îndurau, tot din causa altor taxe noi, taxele de *rasmahzen ve kapan"*, adică arenda magazinelor și depositelor goale puse la dispoziția negustorilor de către comisarul și inspectorul târgului. Tot aceștia făceau afaceri și din închirierea șatrelor. La târguri de țară se mai încasau taxele cântarelor, taxe despre cari am mai vorbit, numindu-se *„resm-kantar"* și „resm-kila". Afară de marfa obișnuită la târgurile din Banat se mai vindeau și robi prinși în incursiunile făcute de turci în nordul Ungariei și dincolo de Dunăre, pe care rudele nu se îndurau să-i rescumpere. Un bărbat tânăr, în putere, sau o femeie frumoasă se vindea cu mii de groșițe. Bărbații mai în etate cu 300—500 groșițe. Cam acesta era și prețul de rescumpărare a unui asemenea bărbat, preț care totdeauna era în raport cu acela de pe piață, bine înțeles dacă prisonierul

nu avea alte calităţi sau nu se trăgea dintr-o familie avută.

Morile plăteau *„fertaliul"* adică un sfert din vama încasată, vamă, care era la început din 9 părţi una, iar mai târziu din 10 una, ce era luată dela cei ce măcinau. In schimb morile de pe apă erau scutite de alte taxe sau impozite. Cel mult morarul cu familia sa plătea obişnuitul impozit de fum. Intre impozitele pe industrii şi comerţ amintim „semcane" adică darea după lumină, mai exact după crâşmele, unde arde lumină şi unde se desfăcea alcool. In schimb crâşmele turceşti, unde se desfăcea bragă, nu plăteau acest impozit, ci numai *„bozacane"* un impozit mult mai mic, plătit de altfel şi de către celelalte crâşme. *„Sarafie"* se numea impositul plătit de către zarafie, iar *„kinare"* acela încasat dela măcelari.

In ceiace priveşte taxele de moştenire, găsim un regim dublu, unul pentru raialele creştine şi altul pentru turci. Dreptul de moştenire la turci asupra imobilelor mai mari nu exista, acestea revenind sultanului în principiu, în realitate rămânând în posesia urmaşilor, cari pe urmă printr-un serviciu oarecare căştigau titlul de drept asupra lor. Evident tot numai pentru durata vieţii titularului. In ceiace priveşte mobilele şi alte obiecte, acestea reveniau moştenitorilor. Cum în Banat, afară de oraşul Timişoara, unde s'a desvoltat o viaţă turcească ca în ori şi care oraş turcesc, cei mai mulţi turci vieţuiau fără familia lor, dreptul de moştenire revenia, *„beit-ül-melülu-"*lui care, cu asistenţa cadiului dispunea vânzarea obiectelor rămase la licitaţie în favoarea fiscului, care apoi despăgubea pe moştenitori. Raialele creştine, crescute şi trăite în tradiţia de a se moşteni, trebuiau să răscumpere, după cum am arătat, destul de scump, această abatere dela dreptul comun de moştenire.

Taxele judiciare, adică acelea ce se încasau pentru citaţii şi judecăţi, se numeau *„ihzarie"*. Acelea ce se încasau din vinderea obiectelor aparţinând fiscului fie prin moştenire, după cum am arătat, fie marfă depositată dar nerescumpărată, etc. se numeau *„mahbein."*

Tot de atâtea ori, de câte ori turcii ridicau o nouă cetate sau întăritură, raialele din apropierea cetăţii erau supuse la un fel de imposit extraordinar, ce se impunea pe fumuri, numit *„kuburi akcse"*. Acest impozit se putea rescumpăra şi prin muncă cu braţele sau cu trăsură.

Cunoscând diferitele îndatoriri faţă de fisc, e interesant de ştiut, cari erau îndatoririle faţă de proprietar[24].) mai exact faţă de spăhie, care faţă de raiale era reprezentantul Sultanului, iar ca posesor al proprietăţii era locţiitorul padişahului, stăpân absolut al tuturor proprietăţilor. Din proprietatea deţinută din neam în neam de către ţăran,considerat la rândul său în principiu numai ca posesorul averii, ca arendaş, acesta plătea zeciuială spăhiei. Adică din toate produsele agronome, grâu, porumb, secară, ovăs, linte, fasole, bob, ovăs etc. dădea a zecea parte spăhiei. Aceiaşi zeciuială se dădea după cânepă, in şi semiţele acestora, furaje etc. cum şi după produsele grădinelor, viilor, din ulei, când acesta nu

a fost zeciuit în natură, după untură răscumpărată cu alte produse, etc. Dijma se încasa în Banat în genere în natură, dar mai târziu tot mai multe sate se învoiau cu proprietarul, ca să plătească în numărar prețul dijmei, care era apoi adunat de către chinez pe fumuri, fie în natură, fie în bani și predat proprietarului. In special comunele mai bine situate se străduiau să ajungă la această formă a dijmuitului a cărui cantitate și valoare era stabilită în comun acord cu proprietarul, pe mai mulți ani înainte. In felul acesta comunele scăpau de contactul direct cu turcii și mai ales cu oamenii acestora, cu dijmuitorii. Dijma în natură își avea și o altă parte păgubitoare. Spăhia își lua partea de producte, dijma, numai după produsele de cari avea nevoie, pentru rest pretindea să-i fie răscumpărat în bani. Această răscumpărare a dijmei se numea *„bedel asr"*. Ea era păgubitoare pentru țăran, de aceia toate comunele mai bine situate se străduiau să ajungă la o înțelegere cu proprietarul, plătind o sumă globală pentru toate drepturile de dijmă ale acestuia. Și atunci când se înțelegeau asupra prețului de răscumpărare, fumurile erau datoare să dea un anumit număr de ouă, pui și unt curții spăhiei.

Din aceste realități s'au născut stări de fapt dintre cele mai interesante. Dacă prin răscumpărarea dijmei raialele se emancipau oarecum de sub jugul turcesc, mai ales când reușiau să obțină, tot prin răscumpărare, după cum am arătat, pe seama chinezului lor și atribuțiunile cadiului, de și sub stăpânire turcească, erau aproape liberi. Nu simțeau apăsarea turcească, în speță a spăhiei, dar în schimb nu se bucurau nici de protecția acestuia. Ori în condițiunile de atunci, când siguranța publică nu era amenințată numai de răufăcători, ci și de trupele de ocupație și de incursiuni, mai ales când acestea erau numai în trecerea prin Banat, această protecție a spăhiei era dintre cale mai prețioase.

In adevăr spăhiile, timarioții, nu țineau sub stăpânire numai locurile populate, ci și proprietățile mai mari, cari cu atât erau mai valoroase, aduceau un venit mai mare, cu cât puteau să fie muncite mai bine. Și aici ajungem cu explicațiile la punctul, unde interesele materiale ale spăhiilor se întâlneau și mergeau paralel cu acelea ale raialelor. O astfel de proprietate, primită ca donație dela Stambul, era cu atât mai valoroasă, cu cât era mai populată, condițiune atât de rară în Banatul ocupat de turci, bântuit de atâtea războaie. Și era mai prețioasă fiindcă numai în condițiunile arătate proprietatea putea fi muncită. Dacă după proprietățile țărănești spăhia lua zeciuială, apoi proprietățile mari erau date în parte totdeauna în condițiuni, cari depindeau de cererea și oferta brațelor de muncă. Astfel de unde la început spăhia lua $^1/_9$ din produse, pe măsură ce s'a rărit populația și deci s'au rărit cei ce s'ar fi angajat să ia „în parte" moșia, partea ce o lua spăhia a scăzut la $^1/_3$, iar mai târziu în unele locuri chiar $^1/_4$ din produsele agricole. Unde populația era rară detot spăhia se bucura că nu-i rămâne moșia ne-

muncită, dând chiar mai mult, numai să câştige ceva.

In asemenea condiţiuni evident, că interesul spăhiei era, ca să apere populaţia de pe spăilugul sau moşia sa şi o apăra chiar faţă de ai săi, căci altfel rămânea fără braţe de muncă, fiind silit să aducă muncitori chiar şi din Turcia, după cum au fost aduşi în Banat în mai multe părţi. Aceasta e causa şi originea coloniilor turceşti din Banat a căror urme le descoperim în comuna Tirnova şi câteva comune învecinate, (Tirnova, Visag, Furlug, Vermeş şi alta câteva comune învecinate), deşi cu toate obiceiurile turceşti ale acestor colonii, ca sistemul de a zidi casele, etc. cu toate numele turceşti, pe cari le descoperim încă şi azi în numele de familie ale unor ţărani din satele dintre Lugoj şi Reşiţa, nu credem, că aceşii colonişti să fi fost turci. Sau şi dacă au fost, atunci au fost în număr infim de mic faţă de populaţia ceialaltă şi în parte s'au asimilat încă înainte de plecarea din Banat a turcilor. Altfel nu e esplicabilă rămânerea lor aici. Dealtfel şi populaţia turcească, aşezată în Banat pe proprietăţi ţărăneşti, plătea aceiaşi zeciuială, ca şi cei autohtoni, fiind scutită în schimb, pentru serviciul militar prestat de alte imposite şi taxe către stat.

Rareori şi numai în cazuri extraordinare, dar şi atunci cu aprobarea beglerbeyului, spăhia lua o zeciuală mai mare decât $^1/_{10}$. Această sarcină extraordinară se numea *„Salarije"*, dar la ea nu recurgea nici când spăhia, fiindcă nu avea interesul să-şi înstrăineze populaţia de pe moşie. Deşi în principiu raialele formau proprietatea absolută a sultanului şi prin donaţie a spăhiei, dacă un ţăran fugea depe moşia unui spăhie şi se aşeza pe aceia a altuia, acesta, mai ales dacă avea mai multă trecere pe lângă beglerbey, nu mai dădea indărăt pe cel fugit şi nici nu mai plătea vre-o despăgubire.

Zeciuală ce privea animalele domestice se lua numai după sporul acestora, adică după viţei, miei, mânji, etc. Această zeciuală era de obicei răscumpărată cu bani. Un miel era răscumparat cu 10-14 groşiţe. Dupa celelalte animale domestice, paseri, etc. nu se lua zeciuală, dar în anumite zile ale anului, raialele dădeau cadouri proprietarului.

Mai era apoi banul miresei despre care am vorbit, de obicei 50 groşiţe, adică un galben, care era încasat de către spăhie dela fiecare pereche nou căsătorită. Departe de a avea caracterul de răscumpărare a dreptului arogat de către feudalii maghiari asupra mireselor iobagilor, acest impozit, mai exact taxă, era plătită pentru introducerea noilor raiale în rândul supuşilor, situaţie, care pe lângă desavantajele proprii situaţiei de supus însemnau totuşi şi protectoratul spăhiei.

Mai erau taxele: *„bathava"*, adică amenzile încasate din conflictele de ordin penal dintre supuşi, numite şi *„djerimei"* sau *„djenaie"*. Aceste taxe, neputând fi urmărite, erau cedate după cum am arătat, pe o sumă globală, chinezului, care în schimb exercita atribuţiunile de judecător ale cadiului.

Se mai plătea imposit și după stupi. După capetele mari de vită nu se lua dijmă, în schimb se plătea imposit. Câte 2 groșițe de cap mare. După oi $^1/_2$ groșiță. Roiurile de albine, adică sporul stupilor era supus zeciuielei iar dijma aceasta se răscumpăra cu miere și ceară.

Intr un timp era întrodus un fel de imposit și după porci, dar numai pe un timp scurt. El era incasat nu ca un imposit după aceste animale, ci ca un fel de arendă după pășunele sau locurile unde porcii erau trimiși la jir. După peștele prins în râurile spăhiei raialele plăteau unul din zece. Meseriașii, după plătirea unei patente către împărat, erau scutiți de alte angarale. Evident, că plăteau și atunci darea de cap, cum și taxele despre cari am mai vorbit, dar încolo erau liberi.[24]

Deși în principiu dreptul turcesc din această epocă nu cunoaște moștenirea de imobile, totuși proprietățile țărănești moștenindu-se fatal din tată în fiu, deși numai cu titlul de posesie, pentru transcrierea acestei posesii se incasa anumită taxă, numită *„tapu"*. Nouii coloniști, în schimbul improprietărirei lor pe proprietăți țărănești plăteau o taxă anumită pentru noul fum, numită *„resmi-duhan"*. Zilerii și în general cei ce nu deținea proprietăți țărănești și nu munceau pământul în contul lor propriu sau munceau în cont propriu foarte puțin pământ, neavând plugul și inventarul agricol necesar, plăteau o taxă numită *„resmi-nebac."*

Din cele spuse până aci se vede clar, că românul bănățean, în raporturile sale cu proprietarul, cu spăhia, în cele mai multe locuri a căutat și a reușit să scape de sub stăpânirea directă a acestuia, răscumpărând cu o sumă globală atât diferitele dijme, cât și diferitele taxe impuse de sistemul fiscal turcesc. Astfel până și în ceiace privește taxele de fum, comunele se învoiau cu proprietarul la o anumită sumă, totdeauna inferioară numărului real al fumurilor. In asemenea imprejurări rareori un fum plătea un galben. La aceasta se ajungea prin camuflarea numărului real al familiilor, prin concentrarea mai multor familii de acelaș neam în comunități familiare. Astfel la eșirea turcilor din Banat găsim câte 4—5 familii într'o comunitate familiară. Această comunitate familiară stăpânea atâta pământ, cât putea munci și cât putea „ocupa", căci atâta timp, cât nu se atingea de pământul spăhiei, putea ocupa ori și cât din fostele proprietății țărănești, devenite libere prin rărirea populației.

Deși în principiu și după concepția dreptului de succesiune turcesc pământul revenia sultanului, în realitate și de fapt, esceptionând proprietățile ce formau spăiluguri, proprietar pe pământ a rămas românul, pe care ocupația turcească l-a găsit în stăpânirea diferitelor parcele. In loc de imposit direct către stat pentru proprietatea agricolă, românul plătea zeciuală după produsele sale[25]) impositul pe fum având un alt caracter. Și unul și altul în principiu se cuveniau statului, mai exact sultanului. In realitate și în practică sultanul prin donațiuni ceda diferiților timarioți spahii și dem-

nitari aceste venituri, ca o contravaloare a unor servicii prestate sau cari urmau să fie îndeplinite de aci înainte. Timarioții erau toți aceia cari în schimbul unor servicii primeau moșii sau alte drepturi aducătoare de venituri între 3000 - 19.999 groșițe. Erau datori, după cum am arătat a face personal serviciu militar, ducând cu ei la oaste un anumit număr de oameni înarmați și echipați. In consecință interesul sultanului era nu numai că aceste venite să se mențină, ci și să crească mereu, căci pe măsură ce ele creșteau, creștea și puterea armată pe care la un moment dat se putea conta. Tocmai în acest scop s'au luat, după cum am arătat, diferite măsuri contra fărîmițării acestor moșii, divizări practicate de beglerbey pentru a putea face donațiuni și astfel a-și mări autoritatea și prestigiul. Evident, că venitul acestor moșii era în raport cu numărul populației și astfel dacă nu pentru altceva, ci din motive militare turcii aveau interesul ca să mențină populația autohtonă, să o protejeze, să-i promoveze înmulțirea. Cu cât era mai deasă populația, cu atât „*cassurile*" adică spăilugurile, moșiile, înglobând și sate, erau mai rentabile. Și cu cât un „*cas*" era mai rentabil, însemna mai mulți oameni înarmați.

Satele încercau, la rândul lor, și posibilitățile erau date după cum am arătat-o, să se emancipeze de sub stăpânirea directă, turcească, plătind pe lângă răscumpărarea dijmei și pentru impositul pe cap de familie o sumă globală. Numărul fumurilor existente era totdeauna inferior sumei globale plătite, iar prin sistemul comunităților familiare s'a ajuns, ca sub un fum să locuiască mai multe familii. Proprietarii spăhiei aveau încă interesul să-și încaseze dijma într'o sumă globală sigură, decât cota parte de $^1/_{10}$ condiționată de mersul timpului, cantitatea și calitatea recoltei. Evident, că această sumă era, în anii buni, inferioară valoarei recoltei ce i-ar fi revenit ca dijmă, în schimb în anii răi paguba era suferită numai de către producător și proprietarul era sigur de o anumită sumă fără a mai avea bătaie de cap cu adunarea, înmagasinarea, păstrarea și vinderea recoltei. Impositul pe cap de familie, pe fum sau poartă de drept ar fi revenit fiscului, care la început îl arenda, mai totdeauna spăhiei proprietar, mai târziu și acest venit al fiscului era donat, pentru contraservicii, după cum am arătat, proprietarului spăhie, căruia mărindu-i-se considerabil veniturile i-se măreau și obligațiunile de ordin militar.

Asupra caracterului amenzilor și taxelor judiciare nu mai stăruim. Cele dintâi erau cedate, am putea spune arendate, chinezului, cele din urmă nu se puteau încasa dela raiale, acestea ferindu-se să recurgă la justiția turcească. Cadiul era departe și în chestiunile de ordin civil numai el avea dreptul să judece, de aceia raialele se adresau chinezului. Delictele mai mici, de ordin penal, dintre supuși, cădeau în jurisdicțiunea spăhiei, proprietarului, care după cum am arătat le ceda chinezului, după cum tot acestuia erau cedate acelea mai grave, cu caracter penal.

Din cele expuse până aci resultă, că chinezul în urma unui

concurs de împrejurări avea o situaţie specială sub regimul turcesc din Banat, situaţie datorată în parte şi tradiţiei, chinezul ţinând locul în sate şi reprezentantului stăpânirei în vechile chinezate sau districte valahe. Fiind organul de legătură deoparte între autorităţile civile turceşti şi sat, de altă parte între proprietar şi supuşi, autoritatea acestuia a crescut în măsura, în care au crescut atribuţiunile sale. Atribuţiunile chinezului în schimb erau cu atât mai numeroase, cu cât mai multe dintre servituţiile raialelor către proprietar şi atribuţiunile cadiului faţă de raiale erau răscumpărate în bani. Chinezul de fapt era recunoscut de către autorităţile turceşti nu însă ca şeful vreunei autorităţi comunale oarecare, ci numai ca reprezentant şi delegat al comunităţii săteşti. Conform ideologiei turceşti singurul stăpân absolut al raialelor era Sultanul şi prin donaţie spăhia, care îndeplinia şi funcţia administrativă de reprezentant al spăiugului prin raportul său faţă de imperiul turcesc, prin poziţia sa de intrepus între fisc şi raiale.

Cum însă atât fiscul, cât şi proprietarul spăhie, ba şi cadiul, arendându-şi drepturile, le ceda chinezului pe o sumă anumită şi cum acesta personal şi prin averea sa, de mai multe ori şi a rudelor sale, garanta încasarea şi plata acestei arenzi, în comunele unde aceste drepturi erau răscumpărate de chinez acesta prin atribuţiunile şi autoritatea sa înlocuia de fapt stăpânirea turcească. Având obligaţiuni de ordin material ca cele arătate, de sigur, că el trebuia să fie şi cel mai bogat, se prezinte suficente garanţii şi faţă de spăhie. Cunoscând firea omenească, evident, că mulţi dintre ei, având concursul spăhiei, au devenit adevăraţi şatrapi ai comunei lor şi pentru a obţine în acest scop concursul nelimitat şi necondiţionat al spahiilor, de sigur că au trebuit să fie şi unelte oarbe în mâinele acestora. Nu am putut constata din defterele consultate, dacă chinezul a fost ales de comună sau ba. Având însă în vedere caracterul lui de delegat al comunei, cum şi obiceiurile patriarhale ale timpului, probabil că el a fost desemnat de către bătrânii comunei, de sigur la indicaţiile şi consensul spăhiei.

Tot din defterele ce ne stau la dispoziţie şi mai ales din decretul dat de Sublima Poartă înainte de evacuarea Banatului de către turci, decret asupra căruia vom mai reveni şi care prefăcea într-o situaţie de drept situaţia de fapt, recunoscând nu numai dreptul de moştenire din tată în fiu a ţăranului bănăţean, a raialei de aici asupra pământului ce-l deţinea în posesie, ci şi dreptul acestuia de a-l vinde sau schimba, vedem conturându-se cari erau proprietăţile ţărăneşti şi care erau acelea ale spăhiei. Din produsele proprietăţii sale ţăranul dădea, după cum am arătat, $^1/_{10}$ parte, dar din acelea ale spăhiei, din „Uberlandurile" de mai târziu, din „ibrilonturile" cum le ziceau bănăţeni, cum şi din celelalte moşii mari, foste înainte de ocupaţie ale nobililor, dădea atâta, cu cât se învoiau. („Überland"-urile s'au format după izgonirea turcilor din pământurile litigioase, despre cari nu se ştia dacă sunt ţărăneşti sau ba. In cursul ocupaţiei turceşti, mai ales în ultimele decenii din

motivele arătate acolo, unde vorbim de împroprietărirea țăranului, multe din moșiile spăhiilor au fost cotropite de țărani.) Invoiala era pentru țăran cu atât mai favorabilă, cu cât erau mai puține brațele, cari să se ofere să-i facă concurență. Am văzut, că ținând seama de situația găsită aici și de concepțiile raialelor asupra proprietății și a dreptului de moștenire, raialele erau la aparență într-o situație mai favorabilă decât turcii propriu zișI, căci aceștia murind, când erau în serviciul statului, îi moștenia statul, vânzându-se la licitație toate obiectele rămase în urma lor. Vedem în fiecare act încheiat cu prilejul unor asemenea licitații de către cadiu, că după ce s'au desocotit diferitele cheltuieli, restul era vărsat fiscului, în vreme ce când asemenea obiecte erau ale unui creștin, în actul de vânzare e menționat faptul, că restul a fost dat moștenitorilor. Aceasta însă numai în ceiace privește pe funcționarii turci sau musulmani de aceia, cari nu aveau aici moștenitori. Întreținerea moștenitorilor funcționarilor turci, întrucât aceștia erau minori, cădea în sarcina fiscului. Familiile acestora câștigând dreptul la asistența fiscului, acesta din urmă găsia de natural să pună mâna, când mai găsea pe ce, pe averea rămasă în urma celui defunct. Cum cei mai mulți turci așezați prin orașe ca meseriași, negustori, etc. erau în acelaș timp și veterani, aveau deci dreptul, ca pensionari, la asistența statului și fiscului, în caz de deces și moștenirea acestora cădea sub regimul arătat.

Cu totul sub alt regim trăiau turcii agricultori imigrați aici, cari erau țărani liberi, plătind proprietarului turc zeciuiala ca și raialele, dar ca unii cari erau obligați și la serviciu militar, erau scutiți de celelalte angarale și îndatoriri către stat. Ba de cele mai multe ori erau scutiți și de această zeciuială când ca soldați se distingeau. Cum raialele creștine nu erau obligați la nici un serviciu militar, cum însă totuși unii dintre ei se angajau de bună voie în armata turcească, familiile acestora se bucurau de aceleași favoruri ca și populația turcească, afară de scutirea de zeciuială. Afară de ținutul Târnovei și Furlugului mai găsim urmele unei populații turcești la Lighet (Pădurenii de azi), la Jebel și iur, care s'a amestecat în masa populației autohtone asimilându-se complect.

Situația aici arătată a durat până în anul 1695, când Sublima Poartă pune pe picior de egalitate pe țăranul român din Banat cu acela turc, recunoscând printr-o iradeie imperială dreptul de proprietate a celui dintâi și dreptul de a moșteni, din tată în fiu, pământul țărănesc, adică lotul muncit până aci în schimbul zeciuielii. Această primă împroprietărire în Banat într-o epocă, când în Ungaria și în apus înflorea feudalismul, iar în Ungaria iobăgia era aplicată cu sălbăticia cunoscută, a revoluționat producția și cultura agricolă din Banat. Dar a revoluționat mai ales ținuturile învecinate Banatului, unde știrea, că în Banat țăranul a ajuns bun stăpân pe pământul lui a produs o fierbere de nedescris în spiritele clasei de jos. Scopul urmărit de către turci a fost pe deplin atins, demostrând maselor impilate, că sub stăpânirea păgânilor e

cu mult mai bine, decât sub aceia a creştinilor.[26]) Asupra scopurilor politice urmărite ne-am extins mai pe larg în altă parte a lucrării de faţă. Improprietărirea aceasta a adus într-un singur an peste 9000 familii imigranţi în Banat, în majoritate români, slăbind considerabil cordonul militar de pe Tisa şi Mureş, de unde au fugit multe familii sub ocrotirea Sultanului.

Dar afară de scopurile politice urmărite de Sublima Poartă, era urmărit şi un scop şi obiectiv economic. Atragerea de populaţie proaspătă în Banat era reclamată de situaţia demografică de atunci a acestui colţ de ţară.

In adevăr în cursul domniei de un veac şi jumătate a turcilor în Banatul prefăcut de multe ori tabără turcească, populaţia de aici a dat îndărăt ca număr. Pe lângă faptul, că condiţiunile sociale şi economice nesigure nu promovau înmulţirea populaţiei şi armatele turceşti pompau mereu elemente autochtone de aici. Vitejia strănepoţilor foştilor legionari se cerea cheltuită şi ea găsia teren de manifestare atât în armatele străine, austriece, cât mai ales în acelea turceşti, căci asigurau pe seama familiei celui ce se angaja, pe lângă scutirea de multe sarcini şi un trai mult mai omenesc decât acela de care se bucurau fraţii săi din Ardeal.

Soldaţii bănăţeni colindau, alături de turci, toată pusta ungară, ba până şi părţile nordice, încadraţi evident în unităţi separate, având cel mult un comandant turc, restul fiind români, sârbi şi alte naţii. Astfel în anul 1588 găsim în garnizoana Dregel o întreagă companie recrutată aproape exclusiv dintre români sub comanda unui agă, plătit cu 11 groşiţe soldă şi a unui căpitan, Hasan Mohamed, care cu tot numele său turcesc, poate să fie de altă naţionalitate mai ales dacă ţinem seamă, că i s'a dat ca superior un agă, lucru pe care turcii, când aga nu era el singur comandant, nu-l făceau decât pentru a exterioriza caracterul turcesc al armatei. Iată de altfel, reproduse de pe lista de soldă, numele acestor soldaţi drept document privind caracterul etnic al trupei: Radu D., Petru Iovan dar poate şi Ioan, Radu Stoian, Kurem Mustafa, Vuc Radoşan, C. Stoian, Huseim Abdullach, Mohamed Huseim, Radu Radivoi, Ilie Ocşan Marcu Iabuncu, Damian Vuc, Ioan Vuc, Hasan Huseim, Iovan J., Mustafa D, Bobocu A., Pavel Petru, Ibrahim Timurchan, Ilie Petru, Ilie Radu, Abdi Ali, Gh. Radoşan, Bal Martin, (probabil maghiar dacă nu-i Belu), Gligorie Stoian, Stancu Radacu, Dragu Lazar, Iovan Bernaci, D. Giura, Husein Divane, Ilie Radovan, Mohamed Abdulach, Iovan Radu, Ioan Bargu, Huseim Ahmed, Pavel Radoşan, Nicolae Marcu, Bălan Radivoi, Toma Marcu, Vuit Adonicu, D. Osman, Demian Iovan, Raiacu Cato, Ali Huseim, Iova Dragu, M. Iovan, Boro Hizac, Nicola Stancu, Ibrahim Abdulach, Toma Radovici, Nicu Rădoi, Ioan Vuia, Iovan I. Abdulach, Nicolae Dimitrie, Iovan Radoşan D. Veli, Nicolae Radcu, Vuc Viraş, alt Nicolae Radoşan, Nicolae Mihail, Mustafa Mohamed, Miloş Văcmanu, Vuc Radivoi, în total 65 oameni. E de remarcat, că de şi sunt între ei şi de aceia cu nume turceşti,

observaţiile făcute în dreptul fiecăruia pe defterul de soldă după care reproducem numele, dovedesc, că sunt creştini, numele fiind luate de împrumut.

Dar găsim nume româneşti pe listele de plată a trupelor turceşti de ocupaţie din toate garnizoanele Ungariei închinată Semilunei demonstrând, că românii aflători sub stăpânirea osmanliilor au dat în toate timpurile un contigent important de soldaţi turci. Desigur, că o bună parte dintre aceştia sunt bănăţeni.

Astfel în anul 1545 găsim la Seghedin o companie de martaloţi, care pare să fie jumătate românească. Compania e comandată de un agă ajutat de următorii gradaţi: Iovan Berenic, Marcu Giura, Iovan Oládear, Giura Berenicu, O. Giura, A. Dimitrie şi Isacu Petru, iar în anul 1551 o altă companie din acelaş oraş, comandată de Mohamed Mustafa printre alte nume româneşti a trupei are pe următorii gradaţi: Radu Radivoi, Brancu Iovan sau Covan, Dimitrie Bocu, Giurcu Berenic, Stoian Berenic, Mihail Iovan, Radu Stancu, Radivoi Lovin, Pavel Mali, Gligorie Stoian şi Marcu Petri. In anul 1545 găsim în şanţurile dela Döbrököz, dincolo de Dunăre, aproape de Cincibiserici o companie mixtă având gradaţi cu numele de Dragu Radovan, Gorici Radu, Anucu Petru, etc.

Cercetând listele de plată ale tuturor garnizoanelor remarcăm numele de Berenic, care obvine foarte des acolo, unde sunt trupe mixte ca structură etnică. De asemenea şi numele Vuc, uneori în varianţa de Vucu. Cel din urmă e un nume comun atât la noi, cât şi la sârbi. In ceiace priveşte numele de Belenic, îl avem încă azi ca nume de familie la ţăranii români bănăţeni, deşi istoricii maghiari afirmă că ar fi un nume de botez maghiar. Ca dovadă aduc numele lui Belenic scris Belynyk şi Belenihg, care alături de Filip Magnus şi Bogyoszló apar ca primii reprezentanţi ai vestitei familii Cenad, care a dat şi pe archiepiscopul cu acelaşi nume dela Strigoniu. Ba istoricul K. Szabó interpretând unele diplome de donaţiuni de pe timpul domniei familiei Anjou afirmă, că acest Belenic ar fi identic cu numele de Belényes. Cum însă în această familie găsim pe comitele Eremie († 1256) Doncuş 1256, Micu 1256—1285, iar cu trei veacuri mai târziu pe Frusina măritată prima dată după Vasilie Zolyomi, iar în urmă după Pavel Artand, sau pe fratele acestei Frusine, pe Nicolae care se căsătoreşte cu văduva lui Losonczy, ultimul apărător al Timişoarei, o altă Frusină, avem îndoielile noastre asupra caracterului etnic al familiei Cenad. Frusina, Eremie şi Micu nici când nu au fost nume ungureşti.

Independent de acest fapt, incontestabil că prin situaţia privilegiată, pe care o asigura pe seama familiei sale rămase acasă cel care se înrola în armata turcească renunţa de fapt a mai face parte din marea familie a neamului, disparând în nenumăratele ciocniri şi războaie şi încetând de a mai forma o familie, a mai perpetua spiţa sa. Aceste pierderi continue de sânge au dus apoi la depo-

pularea Banatului astfel, încât prin iradeia imperială, prin care se recunoaştea dreptul de proprietate şi de moştenire al ţăranului bănăţean, s'a urmărit şi atragerea aici a unei populaţii proaspete.

Dacă până la această iradeie dreptul de moştenire a raialelor depindea de bunăvoinţa begului şi paşei, apoi atât sultanul, cât şi paşa onorau după cuviinţă serviciile extraordinare, de multe ori fără a se mai cerceta, dacă cel ce a binemeritat e creştin sau nu. De aceste donaţii sau bucurat în special maghiarii.

Dintre români nu găsim decât un singur timariot. Iată extrasul după un asemenea defter.

Timarul lui Radu Berenic, chinezul valachilor ce locuiesc în sandjacul Koppan:

Moşia Opar, care ţine de satul Karád, cu un venit de 1000 groşiţe şi moşia Kjbar, care ţine tot de satul Karád, cu un venit de 1000 groşiţe, în total 2000 groşiţe.

Timarul lui Obrad, fiul chinezului vlach Radu: Pusta Har ce ţine de satul Karád cu un venit de 1000 groşiţe şi pusta Ceaslo din acelaş district cu un venit de 1000 groşiţe în total 2000 groşiţe.

Din aceste două timare se vede nu numai felul, cum erau eludate dispoziţiunile ce nu permiteau fărimiţarea moşiilor în părţi mai mici de 3000 groşiţe, ci şi cum se făceau donaţiunile de peste 3000 groşiţe fără ca cel ce a primit donaţiunea să fie obligat la servicii militare. In adevăr satul Karád din sandjacūl Koppan nu e într'un ţinut românesc. Acolo avea însă paşa o moşie întinsă, care nu putea fi muncită din lipsă de braţe. Asigurând anumite privilegii ţăranilor şi venituri apreciabile conducătorului lor, chinezului Radu Berenic, acesta s'a angajat a munci moşia paşei cu oamenii săi, cari s'au mutat acolo. Cum însă paşa (e vorba de paşa din Buda) nu putea să facă donaţiuni de moşii cu venite mai mari de 3000 groşiţe fără a-l obliga pe cel ce a primit donaţiunea să facă şi serviciul militar şi cum avea tot interesul, ca acesta să nu se depărteze de moşie, fiind acolo delegatul paşei, paşa a făcut donaţia de 2000-2000 groşiţe venite pe numele tatălui şi fiului acestui chinez.[27])

Cu totul pentru alte servicii, fapte de arme întotdeauna, primeau turcii donaţii.

Iată conţinutul timarului, sau defterului de donaţie al lui Ali bin Huseim din anul 1587.

„Moşia Belte 3500 gr. Bise 1500 gr. Pálfalu 1000 gr. complectat cu încă 1000 gr. la 7000 groşiţe. Toate în ţinutul Szigetvár, Numitul Ali s'a făcut demn de donaţie, fiindcă a atacat şi a luat la goană pe ghiaurii, cari voiau să jefuiască târgul dela Calamancea şi mai ales, că *a luat parte şi la luptele în contra blăstămatului de voevod Mihai, care a năvălit asupra ţării.*"

Ţinând seamă de data istorică, probabil că e vorba de o năvală, peste Dunăre, a lui Mihai Viteazul.

Din cele expuse până aci se desprinde destul de clar situaţia economică şi socială a Banatului sub turci.

Nu am fi complecţi, dacă nu am căuta să aflăm din documentele ce ne stau la dispoziţie, care era situaţia culturală a acestui colţ de ţară. Mai exact religioasă.

Dacă defterele ce ne stau la dispoziţie conţin date complecte în ceiace priveşte biserica turcească, apoi ele sunt mute în ceiace priveşte cea ortodoxă. Un singur defter aminteşte, că s'a încasat (1590) pentru repararea bisericei ghiaurilor din suburbia Lipovei 400 groşiţe. Cum nu fiscul făcea asemenea reparaţii, probabil că e vorba de o taxă de toleranţă. Serviciul relîgios era făcut de altfel de călugări, cari se strecurau din Balcani şi din ţările româneşti, după cum reiesă din descrierea de călătorie a învăţatului turc Ibrahim Mustafa. In schimb credincioşii ortodoxi erau răspândiţi pe întreg teritorul ocupat de turci, ba aceştia formulau, prin ierarchii lor anumite drepturi şi asupra altor creştini. Cum însă biserica catolică nu numai stătea de veghe, dar se străduia şi atunci ca întotdeuna să câştige prozeliţi, se ciocnia cu aceasta, care şi sub turci avea anumite drepturi căştigate şi confirmate.[28]) Intre altele liberul cult şi dreptul de a repara, cu ştirea autorităţilor turceşti, bisericile şi clădirile preoţilor şi ale călugărilor.

In schimb biserica turcească era organizată şi sub ocrotirea Statului.

Din defterul de soldă al anului 1624 privind pe slujitorii bisericei vedem, că turcii aveau în vilaietul Timişoarei la această dată patru geamii, mai multe moşcheie cu un total de 46 slujitori dintre cari 5 imani primi (khalfa) şi 2 imani şefi, (khalfa-catib) cei din urmă probabil la Timişoara, căci ei celebrau, după cum am amintit, numai Vinerea, spunând rugăciunile pentru Sultan, şi numai în geamii mai mari, cari nu existau decât la reşedinţa paşei.

In acelaş an găsim la Timişoara trei şcoale turceşti de diferite grade. „*Mectebelul*" adică dascălul de şcoală primară (Mecteb) Ali, cu ajutorul său „*engamchan*" primeau la zi 17 groşiţe. Profesorul Muhjiedin, care era „*chalfa-medres*", adică dascăl mai înalt, avea o plată de 20 groşiţe la zi, iar profesorul Abdelbachi, care era „*iklas-serifchan*" adică profesor theolog, care învăţa numai Coranul, 15 groşiţe. Ajutorul acestuia profesorul Hasan, care nu era decât „*calfa iklaschan*" cu 12 groşiţe. Mai erau încă alţi 6 profesori de Coran plătiţi tot de visterie, iar divanul paşei din Timişoara, pe lângă alţi 12 funcţionari mai avea şi cinci ciauşi plătiţi cu câte 30—30 groşiţe pe zi.

Dacă venitele acestor oameni ai cărţii erau atât de modeste, să vedem ce venite aveau şefii puterii armate şi reprezentanţii diferitelor sandjacuri. Avem în faţa noastră defterul, care fixează veniturile diferiţilor bey pentru anul 1619. Conform acestui defter Beiul sandjacului Lipovei avea un venit anual de 210.000 groşiţe, Beiul sandjacului Cenadului 207.000 groşiţe, Beiul sandja-

culuí Giulei 298.000 groşiţe, Beiul sandjacului Moldovei 260.000 groşiţe, Beiul sandjacului Ineului 164.000 groşiţe, Chazine-defterdarul 110.000 gr., Defter-kiaia 64.000 gr., Timar-defterdarul 60.000 gr., Primul iman din Timişoara 7.200 gr., Alt prim iman din Timişoara 7.200 groşiţe.

Trei muezini câte 5440, 4700, 4500 gr. alţi doi muezini câte 2240 şi 1920 gr. Intendentul bisericilor turceşti din Timişoara (a celor două geamii) 1570, celalalt personal bisericesc ca servitori, aprinzători de luminări, etc. cu câte 1200—480 groşiţe, cei din urmă primind şi alte daruri.

Mai important pentru problema atacată de noi este structura etnică a Banatului dela aceia epocă.

Deşi romaninatatea ţinutului muntos al Banatului, acela al cnezatelor valache, nu-o contestă nimeni, în schimb unii istorici maghiari pretind, că la câmpie ei erau acasă la ei, că câmpia era maghiară. In sprijinul acestei afirmaţii ei se referă la registrul zecimilor papale mai vechi, uitând însă să spună adevărul intreg şi anume, că şi schizmaticii, cum eram noi consideraţi, plăteam aceste zeciuieli, pentru a fi lăsaţi în pace, pentru a fi toleraţi şi a fi scutiţi de persecuţiile religioase. In logica lor simplistă aceşti istorici afirmă, că acolo, unde s'a plătit zeciuală, exista o parochie catolică şi deci noi fiind schizmatici, acolo unde era parochie catolică nu puteau fi decât numai maghiari, alţi catolici neexistând. Plecând dela premisa greşită a identificării plăţii zeciuielii papale cu existenţa unei parochii catolice aceşti istorici trag o încheiere cu totul eronată. Doar există nenumărate decrete de privilegii date pe seama valachilor din Banat, dar nu de pe teritorul cnezatelor, unele din nemijlocita apropiere a epocei dezastrului dela Mohács, unde aceştia sunt scutiţi de aceste zeciueli. Era deci un privilegiu scutirea, lucrul normal fiind ca schizmaticii, să plătească pentru a fi lăsaţi de biserica apuseană şi reprezentanţii acesteia să se roage la Dzeu după datinele şi ritul lor.

Acestea ştiute să vedem, care era situaţia etnografică a Banatului la începutul domniei turceşti.

Avem în faţa noastră defterul asupra impositului pe cap al ghiaurilor din Sandjacurile Cenad şi Arad, editat în anul 965 (1557, 23 Oct.—1558, 12 Oct.) pentru sandjacurile Cenadului şi Aradului ce au ţinut mai târziu tot de paşalicul Timişoarei. Reproducem nominal pe capii de familie din comunele acestor sandjacuri pentru a se vedea după numele lor de ce neam au fost.

Oraşul Cenad: *Pavel Cevaş*, Bikaş Coloman, *Suci Ion*, Fogaş Imre, *Martin Caşu*, *Mihai Santol*, Francisc Toth, *Dimitrie Lucaci*, *Gligorie Marta*, *Mihai Tar*, alt Francisc Tot, *Mihai Cenad*, *Blaj Jude Mihai Fodor*, *Ambruş Maroş*, Stefan Fösüs, Lörintz Ianos, Ladislau Tot, *Nicolae Monariu*, *Blaj Dacu*, Gligorie Kis, *Ion Sebeşan*. Mihai Varga, Gheorghe Kocsis, *Matei Călaz*, Gligorie H., *Andrei Sitaş*, Balint Tur, Matei Tot, *Iacob Vameş*, Carol

Iacob, *Blaj Galu*, Martin Varga, Ion Kis, Gligorie Tot, Mihai Nagy, *Gligorie Giorgeş*, Lucaci Nemeş, *Ioan Sion*, Gligorie Kovács, *Andrei Păciu*. 45 case din cari 5 noui.

Satul Herteg: *Milutca Laţcu*, *Iovan Balint*, *Berta Vuc*, *Sasu Nicola*, *Giura Nildaci*, *Dtrie Locic*, *Dtrie Radonic*, *Iovan Radonic*, *Nicşa Bărcălaz*, *Giugea Vana*, *Andrică Crohaz*, *Demne Harnic*, *Stoian Checsic*, *Petru Cosovic*. 14 case din care 2 noui.

Peteu: *Gaspar Roja*, *Balint Roja*, *Tar Tomas*, *Demenei Ambruş*, *Laurenţiu Catu*, *Dtrie Demenei*, *Toma Tormaş*, *Ambruş Roja*, *Micu Ioan*, *Mihai Tormaş şi Francisc Turma*, Benedict Piros, *Gligorie Ardelean*. 13 case din care 1 nouă.

Szentegyház: Nagy Vincze, Nagy András, Dísznod Antal, *Damian Dubrosin*, *Laurenţiu Suvac*, *Ambrus Roja*, S. . . . Gligorie, S. . . . Ion, *Petru Ococi*, *Francisc Sechiu*, Magyar Ianos, Kocsis Iános, Csatai Albert, *Lucaci Căpuş*. 14 case.

Chichinez 10 case (locuitorii au fugit).

Chriştiur 10 case (locuitorii au fugit).

Giala-mare: *Ion L.*, Fekete Benedek, *Balint Cur*, Kilas Kálmán, *Ioan Pacă*, Fekete Kálmán, Kocsis Mate, Huszar Ambrus, Toldi Ferencz, Petru Petac. 10 case.

Beba: *Gligorie Cenad*, *Ioan Ecean*, Farkas Jakab, *Sebastian Pască sau Pascu*, *B. Ciandu*, *V. Gligorie*, *Demian Giuraş*, Uzsoras Istvan, Kis Lukacs, *Andrei Vaiu*, *Petru Borbaşu*, Uzsoras Ferencz, *Tămaş Ciatu*, *Blaj Ciatu*, Patkos Imre. 15 case.

Setin: *Râna Rădman*, *Acioten Aciaric*, *Belic Boală*, *Stancu Beniş*, *Ioan Stancu*, *Ioan Sârcea*, *Stoian Lanic*, *Petre Baucă*, *Vasilie Rancu*, *Ioan Voianic*, *Luca Gormar*, *Iacob Vregic*, *Petoc Bieşa*, *Petru Dornic*, *Toma Milic*, *Nicu Pavel*, *Radici Milic*, *Nicola Corin*, *Stoian Lucaci*, *Dtrie Stagă Dtrie Drăganic*. 21 case dintre cari 1 nouă.

Giala mică: *A. Matei*, *Ioan Toma*, Szabo Laszlo, *A. Stefan*, *Gorşa Toma*, Taligas Balint, *Cizu B.*, *Petru Domboi*, Sajtos Ferencz, *Ioan Genu*, *Ioan Bărcaş*, *Baltazarie Bărcaş*, *Mihai Dragu*, *Mihai Bărcaş*, *Gligorie Câneu*, *Martin Bărcas*. 16 case dintre cari 1 nouă.

Torvaş: *Petru Benea*, Csontos Mihaly, Csontos Ferencz, *Gregorie Sabău*, Pavel Boros, *Blaj Boros*, *Mihai Gaspar*, Irto Benedek, Kovacs Mate, *Gheorghe Irta*, *Pavel Besnea*, Vértesi Balázs, *Ion Damocu*, *Dionisie Boros*, *Matei Cândea*, *Gligorie Bratcu*, *Gheorghe Boriz*, *Antonie Vida*, Martin Veres, Szabó Tamas, Fekete Pal. 21 case dintre cari 1 nouă.

Oroszlános: Despre comuna aceasta scriu şi istoricii maghiari, aducându-o drept argument, că dacă aceasta a fost maghiară, atunci şi restul comunelor au fost maghiare. Se vedem ce fel de maghiari au locuit aici: *F. Bacu*, *Mihai Bacu*, *Mihai Buzean*, Gheorghe Dobos, *Coiatu Toma*, Fogas Orban, *Petru Măcin*, Matei Ambrus, Tot Lörincz, *B. Măta*, *Petru Mac*, Nemes Benedict, *G. Tomaş*, *D. Tomaş*, J. M., Matei Ambrus, Nagy Balint, Nagy Lukács, Csovárgo Imre, Lörincz Ambrus, Csoma Kelemen, Vincze Imre, Nagy Mihály, *C. Cată*, Matei Boros, Csóvargo Istvan, *Ctin Segin*,

Marica Stoicu, Blaj Dobos, Orban László, *Andrei Iacob*, Nagy Antal, *Stefan Ococi*, Csikos Benedek, Szép István, Szőke Benedek, Nagy Lőrincz, Szentős Benedek, *Gligoriu Vatu*, *Silea H.*, Borodi Antal, Tot Gergely, *Petru Geberea*, *Petru Lucaci*, *Ioan Cosu*. Total 45 case dintre cari 17 românești.

Răbai (Rabé): *Balint Petru*, Kis János, *A. Bărcas*, Csomor Benedek, Nagy T., *Simion Matei*, Nemes Lőrincz, Farkas Ferencz, Nagy István, Dezső Agoston, Farkas Pál, Szabó Fabian, Vörös Ferencz, *Fabian Săitolu*, *Pavel Tomoc*, *Ioan Chizdian*, *Ioan Coasă*, Katona Tamas, Vas Ambrus, *Petru Coasă*, *Gligorie Săitolu*, *Ioan Beloan*, Szanto Fr., Szabó B., *Blaj Cigărean*, Karikas Ambrus. 27 case dintre cari una nouă.

Sanad: *Toma Nicola*, *Marcu Nicola*. 2 case.

St. Nicolau: : româno-sârb cu 10 case dintre cari 2 noui; Meg . . : româno-sârb cu 17 case dintre cari 1 nouă; Canija: magh.-sârb-român cu 85 case dintre cari 35 noui; Botor: magh.-sârb-rom. 18 case dintre cari 4 noui; Saravola: magh.-sârb-român 33 case dintre cari 3 noui; Comloș: magh.-sârb-rom. 3 case; Alt Comloș: magh.-rom.-sârb 9 case; Teremia: magh.-sârb-rom. 23 case dintre cari 1 nouă; Alt St. Nicolau: magh.-sârb-rom. 30 case dintre cari 1 nouă; Banbristur: magh.-sârb-rom. 10 case; Pade: român-sârb cu 40 case; Ladan: rom.-sârb 14 case dintre cari 1 nouă; Homocrin (Mocrinul de azi): rom.-sârb 30 case; Egres (Igrisul de azi): rom.-sârb 4 case; Dedemszeg: magh.-rom.-sârb 14 case; Deszka: magh.-rom.-sârb cu 20 case dintre cari 2 noui; Szombor; magh.-rom.-sârb 8 case: Fecskés: magh.-rom.-sârb 35 case dintre cari 1 nouă; Cioka: magh.-rom.-sârb 13 case; Velika St. Peter: rom.-sârb. 17 case; Periam: 7 case evacuate, locuitorii fugiți; Hadmad: 3 case. evacuate, locuitorii fugiți; Katos: magh.-rom.-sârb. 7 case; Cincas: rom.-sârb. 7 case; Katos: magh.-rom.-sârb 11 case; Saitin: magh.-rom.-sârb cu 12 case, dintre cari 2 noui; Bagocs: magh.-rom.-sârb 45 case, dintre cari 5 noui; Makó: magh. cu 300 case, dintre cari 150 noui; Kopancs: magh. 9 case; Földvár: magh.-rom.-sârb 15 case; Szőllős: magh.-rom 17 case; Csomorkan: magh.-rom.-sârb 26 case; Szent Lőrincz: magh.-rom. 60 case, dintre cari 15 noui; Tövinős: magh.-rom 36 case, dintre cari 1 nouă; Szt. Miklós: magh.-rom. 4 case; Tarnak: magh.-rom. 10 case dintre cari una nouă.

Mai avem în Nahia Cenadului încă 11 sate dintre cari Nădlacul româno-sârb cu 50 case dintre cari 5 noui, Mănăștiurul de Canija rom. sârb. 15 case dintre cari 3 noui, o comuna Baziaș rom.-sârbă cu 4 case, azi dispărută, Mezőhegyes tot rom.-sârbă cu 4 case Salatca rom.-sârbă cu 7 case dintre cari 3 noui.

In Nahia Vásárhely (Hodmező Vásárhely) din 20 sate 6 sate și anume Der.....cház cu 7 case, Töke cu 13 case, Apor cu 7 case Kentőváros cu 7 case, Igasul cu 2 case și Teșul cu 10 case locuite de familii rom.-sârbe.

In Nahia Fellak (probabil Fenlak) din sandjacul Paşei (sandjacul Timişoarei) găsim următoarele comune:

Kalnak: rom.-sârb. 31 case; Pankota: rom.-sârb. 70 case; Törökház: rom.-sârb. 54 case; Asztalnak: rom.-sârb. 26 case; Gerefeni: rom.-sârb. 60 case; Monar: rom.-sârb. 28 case; Badarlak: rom.-sârb. 32 case; Szölös: rom'-sârb. 49 case; Novac: rom.-sârb. 29 case; Obanci: rom.-sârb. 14 case; Zádorlak: rom.-sârb. 14 case; Udvarin: rom.-sârb. 13 case; Csomrok: rom.-sârb. 5 case; Tőkös-Telek: rom.-sârb. 20 case; Bodoroc (Bodrog): rom.-sârb. 10 case; St. Demeter: rom.-sârb. 7 case; Sag: rom.-sârb. 28 case; Tötin: rom.-sârb 16 case; St. Petru: rom.-sârb. 18 case; Telenk: rom.-sârb. 16 case; Rodouţ: rom.-sârb. 7 case; Seboseg: rom.-sârb. 2 case.

Acelaş defter mai conţine Nahia Aradului, a Bihorului şi a Zărandului, cari fiind dincolo de Mureş sunt interesante numai pentru faptul, că arată care era structura etnică a 162 comune aflătoare în aceste circumscripţii administrative, acum aproape 400 ani. Defterul e semnat de către Mohamed cadiul din Timişoara.

Nu mai puţin interesant e pentru a vedea structura etnică a Banatului dela această epocă, defterul din anul 1581, cuprinzând cu numele şi numărul oilor pe proprietarii de oi din sandjacul Banatului.

Nahia Cenad: Satul Cioca: Giura Daş 55 oi, Gerea Tovin 506 oi, Gofa Bargic 162 oi, Mihai Bisea 302 oi. —Total 1025 oi. — **Satul Sombor**: Culici Gălad 208 oi, Toma Boitos 297 oi, Stefan Maiş 590 oi. — Total 1095 oi. — **Satul Toracea**: Lazăr Mefic 678 oi, Maca Luchin 191 oi. — Total 869 oi. — **Satul Merec** (Szöregul de azi): Nemulic Osari 525 oi, Lucaciu Mladen 228 oi, Latcu Nicovic 117 oi, Dimitrie Doican 122 oi, Pavel Sobona 185 oi, Ion Giurgu 75 oi, Stoian Mladin 202 oi, Ioan Doican 408, oi, Mihail Cerminic 261 oi, Mladin Văian 37 oi, Radici Doican 56 oi, G..... Novac 217 oi, Petru Berevecic 141 oi, Dimitrie Siboşin 89 oi, Petru Iovin 82 oi, S..... Crasa 165 oi, Stoian Racivel 140 oi, Mihai Iecu 138 oi. — Total 3178 oi. —

Iată deci în comuna Szöreg, aparţinând azi Ungariei şi fiind ungurească la 1581 nu găsim picior de maghiar între cei 19 proprietari de oi.

Satul Dugheselia: Vuia Surdecea 282 oi, Iancu Galavic 49 oi, Gheorghe Dornic 202 oi, T..... Nicolic 175 oi, Ioan Michail Nicola Lescean 79 oi. — Total 960 oi. — **Satul Sarafola**: T..... Demitrovici 343 oi, Petru Radonitu 52 oi, C..... Radonitu 265 oi, Iancu Radici 80 oi, Mihail Vărgit 129 oi. — Mai urmează şi alte nume româno-sârbe. — Total 3805 oi. — **Satul Rebes**: Toma Ciato 536 oi, Ioan D..... 458 oi, Osvat Balint 581 oi. — Total 1555 oi. — **Satul Ladani**: Gaspar Boda 328 oi. — **Satul Egris**: (Igrişul de azi) Ioan Sobona 121 oi. Ioan Macila 247 oi. — Total 368 oi. — **Satul Giala-mică**: Toma Kis 450 oi. — **Satul Canija-Mănăştiur**: Stoian Lesit 337 oi, Lora S.....itu 350 oi, Dimitrie

Bozdovici 200 oi, Radu Pavlovici 100 oi, Marcu M.....it 41 oi. — Total 1028. — **Satul Hodin**: Nicolae Mlatit 424 oi, Nicolae R... 155 oi, I..... Vasil 71 oi. — Total 650 oi. — **Satul Desc**: Vasilie Balog 480 oi, Lorintz Ambrányos 200 oi, Cioacă . . . . . 481 oi, Mihai Du..... 140 oi, Baldi Koszorus 385 oi, Laurențiu Vână 230 oi, Gligorie Sânta 345 oi, Imre Nagy 150 oi. — Total 2422 oi. — **Satul Homocrin** (Mocrinul de azi): Mihai Vareș 115 oi, Mihai V,..... 649 oi, B..... Ciarovit ? oi, Mihai Tudor B,.... 163 oi, Ioan Tomorlovut 342 oi, S... Dolminit 311 oi, Gal,... Obranovici 311 oi, B... Obrenovici 156 oi, Cr.... O.... 89 oi, L... Băchici 80 oi, Berin Lascu 60 oi, Ioan Dorit 55 oi. — Total 2641 oi. — **Satul Sânta**: S....o Lehnovita 248 oi, Lia Oțariu 213 oi. Mihail Oțariu 120 oi, Petru Lescu 138 oi. — Urmează și alte nume românești și sârbești cu un total de 5658 de oi. — **Satul Veresház**: Gheorghe Radovan 102 oi, Lora Rancu 53 oi, Marcu Nicolici 35 oi. —Total 190 oi.— **Satul St. Nicolau**: Vucu Rai 120 oi, Nicolae Rai 65 oi, Nicolae Lovit 154 oi, Do Iosit 50 oi, urmează încă câteva nume românești impestrițate cu nume slave cu un total de 1595 oi. **Orașul Canija**: Ioan Bercu 217 oi, Dimitrie Veru 196 oi, Csolnek Tomás 111 oi, Andrei Giuruc 315 oi. — Total 899 oi. — **Satul Oroslanos**: Andrei Nagy 387 oi, Iani Alas 255 oi, Balint Marcu 252 oi, Iani Pasztor 132 oi, Iani Tot 351 oi, Pavel Dubos 263 oi, Petru Toma 250 oi, Ioan Mătu 410 oi, Pavel Fr. 10 oi. — Total 2310 oi. — **Satul St. Ioan**: Francisc Tisa 500 oi, Gligorie Uza 190 oi, Suba Mihai 341 oi, Pavel Va.... 210 oi. — Total 1241 oi. — **Satul ...ra**: Viras Radonit 67 oi, Andrei Pavel 106 oi, P.... Ioniț 69 oi, Iancu Ilin 348 oi. — Total 590 oi. — **Satul Rabe**: Ra... (probabil Radu) Rădvan 129 oi, Iancu Vu.... 240 oi, V.... Marcel 245 oi. — Total 614 oi. — **Satul Cheliu**: Marcu Oțar 148 oi, Ivan Borit 76 oi, ...ocu Odțar 32 oi, Stoian B... 68 oi, L..... Devit 30 oi. — Total 354 oi. — **Satul Pade (Padina)**: Andrei Pârlit 145 oi, I... Do..... 99 oi, B.... Brancovici 144 oi, Ioscu Do 48 oi, Iancu Do 27 oi. — Total 363 oi. — **Satul St. Nicolau** (altul): Radu B... 539 oi, Stoian Radu 323 oi, Ioan Lucaci 577 oi, Nicolae Iac 243, Ioda Dosici 187 oi. **Satul St. Loran** cu locuitori români, puțini sârbi, total 1874 oi. Idem **Satul Ioan** cu 1385 oi. Idem **Satul Periam** cu 1919 oi. **Satul Ra....**: Berta Conit 1199 oi, Ioan Zină 762 oi, Stoian Arici 321 oi, Ioan Măcărici 513 oi, Mihai Bati 198 oi, Balint Măcărici 140 oi, Stefan Rat 54 oi, Blaj Dican 355 oi, C.... Farkas 283 oi, Ioan Ciotu 376 oi, Mihai Nagy 292 oi, Luca Dejdu 236 oi, Grigorie Santa 223 oi, M....t... Smolan 82 oi. — Total 5097 oi. — **Satul St. Petru-Mare**: Mihai Popovici 58 oi, Mihai Jocit 68 oi, Petru Răit 127 oi, M. Belit 273 oi, Stoian Stoiceoit 289 oi, mai urmează încă 7 nume românești, parte slavizate cu un total de 2184 oi. **Satul Pera**: 20 nume românești cu 8600 oi. **Satul Turvar (?)**: Toma Doată 660 oi, Andrei Vândac 364 oi, Benedict Ornu 267 oi, Martin Petru 255 oi, Gaspar Băran 521 oi. — Total 2067 oi. — **C...haz**: probabil Cerneteazul de azi, căci

în Nahia Fenlacului nu e luat. 3 nume românești un total de 236 oi. **Bercíola (?)**: 10 nume românești cu un total de 2184 oi. **Șancul-mare**: 10 nume românești 3 sârbești cu un total de 3244 oi. **Sin (?)**: Kadu Padobrad 109 oi. **Telek (?)**: 4 nume româno-slave cu 328 oi. **Vinca**: (Vinga de azi) cu 4 nume românești și cu 1173 oi. **Sucianu-mare**: cu 23 nume dintre cari 16 românești, cu 2585 oi. **Sucianu-mic**: 16 nume românești, unele dintre ele scrise cu terminațiune slavă, cu 2223 oi. **Variaș**: 31 nume dintre ceri 14 românești, restul slave, albaneze 2 turcești. — Total 3298 oi. — **Cumsalos (?)**: 6 nume româno-sârbe cu 973 oi. **Hollos**: cu 22 nume dintre cari 12 românești, restul sârbo-albaneze, cu 4821 oi. **Orosin**: cu 5 nume românești, cu 1247 oi. **Giala-mare**: cu două nume rom-slave, cu 362 oi.

Nahia Fenlacului. Orașul **Fenlac**: 15 proprietari cu 1105 oi, 9 nume românești, 6 sârbești; **Odorin**: 11 nume, 7 românești, 4 sârbești, cu 1679 oi; **Sag**: 15 nume, 8 rom. 7 sârbi, cu 2141 oi; **Törökház (?)**: 7 nume, 3 rom., 4 slave, cu 2108 oi: **Torin (?)**: 14 nume, 7 rom., 7 sârbești, cu 2184 oi; **Pancota**: 6 nume, 5 rom. 1 sârb., cu 910 oi; . . . **meu (?)**: 3 nume, 2 rom. 3 slav.. cu 354 oi; **Monar**: 5 nume, 4 rom., 1 slav., cu 1114 oi; **Sft. Petru Mare**: 4 nume, 3 rom., 1 slav., cu 505 oi; **Bodroc**: 7 nume, 6 rom., 1 sârb., cu 1057 oi; **Sf. Dimitrie**: 4 nume, 3 rom., 1 slav, cu 906 oi; **Gerefeni**: 11 nume, 8 rom., 3 slave, cu 2295 oi; **Zadorlac**: 9 nume, 8 românești, 1 slav, cu 848 de oi; **Cicherze (?)**: 7 nume, 6 românești, 1 slav, cu 981 oi; **Opanț (?)**: 8 nume, 6 rom., 2 sârb., cu 1122 oi; **Seleuș**: 19 nume, 13 rom., 6 slave, cu 2534 oi; **Tököstelek (?)**: 9 nume, 8 rom., 1 slav, cu 1186 oi; **Veresgyán**: 11 nume, 7 rom., 4 sârb., cu 2377 oi; **Horc . . . u (?)**: 4 nume, 3 rom., 1 slav, cu 1007 oi; Orașul (Cetad) **Cetate**: Vucu Donit cu 491 oi; **F. Mer . . az (?)**: Iani Gelmegean cu 58 oi și Pavel Șuncă cu 165 oi, total 223 oi.

Prezentul defter întocmit și scris în ziua de 19 a lunei Safar anul 990 (15 Martie 1582).

Din cele expuse aci se vede care era nu numai structura etnică, dar și situația economică a Banatului de Vest de acum trei veacuri și jumătate.

Dacă în nahia Cenadului mai găsim și unele nume ungurești prin unele sate, apoi ele dispar cu totul în nahia Fenlacului. De altfel este istoricește dovedit, că frontiera elementului românesc prin ciobanii săi și familiile acestora a depășit Tisa, dând chiar nume românesc ținutului sudic dintre Tisa și Dunăre.

Dar după cum am spus, nu întinderea peste măsură și într'un strat subțire a elementului românesc din Banat a făcut posibilă schimbarea structurei sale etnice de mai târziu, ci mai ales faptul că armata turcească a pompat mereu elemente românești din aceste ținuturi prin privilegiile ce le oferea familiilor acestora. Găsim astfel în unele garnizoane de dincolo de Dunăre trupe de martaloți sau haidamaci cumpuse în majoritate din români și dat fiind faptul, că

sunt unele nume, ce nu obvin decât în Banat, probabil că e vorba de bănăţeni.

Evident, că în asemenea condiţiuni populaţia s,a rărit mereu, cei ce alegeau cariera armelor ca mijloc de existenţă fiind pierduţi pentru familiile lor. In tot cazul ei, legaţi fiind de oastea turcească, nu mai formau familii noui.

Iradeia imperială dată în anul 1690 de către Poarta Otomană, prin care ţăranul bănăţean se declară bun proprietar pe pământul stăpânit de el recunoscându-ise în acelaş timp şi dreptul de moştenire din tată în fiu, dreptul de înstrăinare a pământului stăpânit de el, al cărui proprietar absolut a devenit în baza acestei iradeie, nu era numai un act politic, ci şi unul de prevedere militară, prin care se intenţiona atragerea în Banat a elementului ce forma cordonul militar de pe Mureş şi Tisa şi mai ales slăbirea hinterlandului acestui cordon, unde înflorea feudalismul şi de unde iobagii despoiaţi de drepturi ar fi alergat sub ocrotirea Semilunei, putând deveni aici proprietari, lăsând astfel pustii ţinuturile, de unde cordonul militar şi armata ce ar fi operat pe acest cordon trebuia să se aprovizioneze, — precum şi unul economic. Stratul tot mai rar de populaţie din Banat nu mai putea munci întreg pământul. Intinse câmpii şi văi se transformau în băltoace. Agricultura era părăsită tot mai mult în favoarea creşterei vitelor ce se putea face cu mai puţine riscuri, fără teamă de inundaţii, cari mai ales primăvara prefăceau întreaga câmpie a Banatului într-o mare de ape.

Din sancţiunile mai mult decât oribile ce se aplicau grănicerilor ce-şi *„vindeau nevestele la turci“* sau *„le lăsau să fugă la turci în Banat“*, ori *„fugeau ei la turci şi erau prinşi“*, formule sub care se ascundea dezertarea acestora în Banat, trimiţându-şi aici înainte soţiile şi eventual şi copii, cum şi dintr-un ordin imperial, trimis comandamentului cordonului militar, punându-i se în vedere să păzească bine trecătorile Mureşului pentru a opri pe iobagi de a fugi la turci şi dintr-o adresă trimisă aceluiaş comandament de către nobilii din Biharia cărora le fugiau iobagii români, vedem, că obiectivele politice şi militare urmărite de turci prin această „împroprietărire“ au fost atinse.

Unii istorici austrieci cifrează la 9—10 mii numărul familiilor ce s'au strecurat în Banat în urma noului regim de proprietate ce s'a inaugurat aici la 1690. De sigur, că cifra depăşeşte realităţile şi a fost exagerată în urma alarmei dată de nobilii din Biharia, Zărand şi Huniedoara.

Din această reformă socială, cum şi din faptul, că în Banat deşi în fapt s'au acordat drepturi aproape nelimitate, după cum am arătat, reprezentanţilor unei autorităţi nerecunoscută nici odată formal, chinezilor satelor, cum şi din măsurile militare şi economice luate între 1690—1716, — vedem că turcii considerau acest pământ ca un pământ turcesc, hotărâţi să-l apere până la sfârşit.

In ceiace privește pe chinezii satelor, în opoziție cu situația din pașalicul Budei sau Oradiei, unde aceștia erau recunoscuți ca atare prin nenumărate ordine ce le primeau dela pașe, bey, etc. și alte autorități turcești, chinezii din Banat, în toate documentele sunt recunoscuți numai ca giranții și reprezentanții unei colectivități mai mici sau mai mari și nu ca reprezentanții unei autorități, ca unii ce sunt făcuți responsabili fie pentru indeplinirea unor obligațiuni de ordin material, fie de natură administrativă.

In orice caz din cele relatate până acum suntem îndreptățiți să credem, că nici imigrările prilejite de această improprietărire nu au putut să schimbe structura etnică a Banatului. Nouii veniți erau originari din Bihor Zărand și Hunedoara deci, din ținuturi românești. Este adevărat că printre imigranții acestei epoci se găsiau mulți dezertori din cordonul militar, dar acest cordon militar era alcătuit și el din rascieni, numire colectivă dată sârbilor, românilor, albanezilor, grecilor, arnăuților etc. creștini veniți din Rascia. Numărului românilor rascieni, mai ales pe porția de pe Mureș a cordonului militar, i-s'a mai adăogat și un mare număr de români băștinași din regiunea graniței, astfel că în felul acesta elementul românesc a devenit aproape covârșitor pe această porțiune a cordonului. Deci emigranții de pe acest cordon au fost în cea mai mare parte tot români.

Tot în această epocă se mai strecoară în Banat și un număr de *ceicazi*, tot grăniceri de pe Tisa, deci tot rascieni. Nu avem nici un indiciu ca aceștia să fie fost sârbi, ci rascieni, pe cari însă în mod greșit îi confundă încă mulți istorici cu sârbii, din cauza că istoricii maghiari i-au numit la început „ráczok", fiindcă au venit din Rascia (Ráczország) și au trecut această numire și sârbilor, aceștia din urmă purtând această numire la unguri și până în timpurile apropiate. Dealtfel sârbii, refugiați între Dunăre și Tisa și între Drava și Sava din fața invasiei turcești, bucurându-se de toate privilegiile acordate lor prin diploma leopoldiană, nu era logic să fugă în Banat, sub stăpânirea turcească, de care au fugit.

* * *

Prin aceasta credem că am dovedit suficient că dominațiunea turcească în Banat nu a schimbat aproape cu nimic caracterul etnic al acestei provincii. Penetrația cuceritorilor maghiari s'a oprit la Tisa și Mureș. Dincoaci de Tisa și Mureș, închisă de Dunăre și cu spatele răzimată în Carpați, populația acestui ținut și-a continuat traiul său neschimbat peste veacuri, sub dominațiunea maghiară, dar fără să cedeze nimic din înfățișarea etnică a ținutului. Ocupația turcească a găsit aici un ținut românesc, care tot românesc a rămas și după cei 150 ani de dominație musulmană.

NOTE

1. — Defter din cuvânt în cuvânt carte, notiţă, listă. In sensul de aici diplomă, decizie, hotărâre, „Defter müfassel", hotărâre parţială, „defter idsmal" hotărâre finală, rezumând întreaga problemă sau donaţiune. Se dădea, când donaţiunile priveau moşii ce erau pe teritoriul mai multor paşalicuri. Defterdarul era primul funcţionar administrativ în paşalic şi era oarecum independent şi de beglerbey sau paşă, având sub controlul său şi veniturile acestuia. Are mari venituri, după cum am arătat în altă parte, evident mai mult venituri ce nu erau înscrise nici unde Trăieşte în mare lux şi are atribuţiuni enorme. El emitea defterele pentru donaţiunile ce le putea face paşa, adică a moşiilor şi alte drepturi ce aduceau un venit sub 20.000 axini sau groşiţe. Se mai numea şi „nazur". „Defter-kiaia" era substitutul defterdarului, iar „defterkhane" era numit oficiul de sub administraţia defterdarului corespunzând în parte administraţiilor financiare de azi. Tot în atribuţiile defterdarului cădea controlul decretelor de donaţie venite dela Stambul şi introducerea titularilor în stăpânirea obiectelor sau moşiilor donate. Defterele despre care vorbim conţin între altele şi listele de plată, verificate de defterdar, asupra soldelor armatei de ocupaţie. Dar importanţa principală a defterdarului era, în sensul noţiunilor de azi din Banat, că el era conducătorul şi şeful unui fel de cadastru sau carte funduară a tuturor moşiilor şi veniturilor ce formau vre-o donaţiune, — evident cu anumite obligamente, — dintr'un paşalic. Se mai numea şi timar-defterdar, fiindcă el emitea, la ordinul paşei, decretele de donaţiune, privind donaţiunile pe cari paşa avea dreptul să le facă. Defter-kiaia, sau defter-kiaiasi pe lângă rolul de substitut al defterdarului, îl mai avea, în cadrul „defter-khane"-elui, şi pe acela de supraveghetor al veniturilor fiscale de altă natură. Defterdarul din paşalic era în rang cu beyi şi uneori ajungea chiar paşă. De altfel tot defterdar se numea şi visternicul imperiul otoman.

2. — Dealtfel în general nici o limbă, ca cea turcească nu foloseşte aşa de des aceiaşi expresiune pentru noţiunile înrudite şi deci dând posibilitate la mai multe înterpretări şi greşeli. De exemplu: bimbaşi sau binbaşi e un titlu, un grad, pentru comandanţii forţei armate din teritoriile ocupate, care se dădea şi beylor sandjacurilor mai mari. Ca grad ar corespunde colonelului de azi. Ei bine cu toate că expresiunea priveşte un grad de armată şi cu toate că limba turcă are expresiunea de „efendi" sau „domn" pentru funcţionarii mai înalţi, cari nu fac parte din cadrele armatei, din obişnuinţă sau curtoasie, nu putem şti, adeseaori şi aceşti din urmă erau numiţi bimbaşi, expresiune ce a întrat şi în limba poporală. In Bănat expresiunea, „că doar nu eşti tu bimpaşa" înseamnă, că doar nu eşti tu domnul atotputernic, care poţi face, de capul tău, tot ce vrei. Asemenea şi başi însemna de fapt pe conducătorul unei secţiuni de zece oameni din armata de ocupaţie, adică în sensul de azi sergentul. Şi fiindcă secţiunea se numea bölük, conducătorul ei se numea bölükbaşi. Cu toate acestea tot başi se numea şi agentul fiscal, mai exact perceptorul care încasa arenda moşiilor arendate. Dealtfel pentru lămurirea deplină a cetitorului e bine de ştiut, că bimbaşi pensionat sau invalid, ori veteran, de şi eşit din cadrele armatei avea dreptul să-şi păstreză titlul, mai exact se putea numi bimbaşi. In celace priveşte pe başi, pe sergent, după cum arătăm la locul privitor la finanţele Banatului, pentru anumite posturi de mai mică importanţă erau preferaţi veteranii, foşti gradaţi în în armată. Ceiace nu înseamnă, că toţi aceşti mici funcţionari să fi fost soldaţi sau gradaţi. Cu toate acestea numirea a trecut şi asupra perceptorilor, eminilor mai mici în grad.

3. — Magyarországi Kincstári Defterek. Edit. Acad. maghiare.

4. — Paşalic-district, mai exact provincie, parte de ţară. In fruntea ei stătea un begler bey, adică şef bey. El era guvernatorul şi în acelaş timp comandantul unei provincii, care la rândul său avea în subordine si sub comanda sa mai mulţi bei. Beglerbeyul are totdeauna rangul sau mai corect gradul de paşă, în

fața lui sunt purtate trei cozi de cal. Afară de cele 3 pașalicuri (de Timișoara, Buda și Canija), în secolul al XVII. în Europa Turcia a mai avut un singur pașalic independent, acela de Rumelia, restul imperiului fiind împărțit în sandjacuri ce țineau direct de Stambul. Mai târziu s'a dat o altă împărțire imperiului. Pașalicul se mai numea și „ejalet" exprimându-se și vilaiet. Sub un beglerbey erau mai mulți beyi, titlu și grad mai mici decât acele al pașei, căruia Sultanul nu i-a dăruit decât o singură coadă de cal. Era guvernatorul unei subdiviziuni a pașalicului numită sandjac și era comandantul spăhiilor și timarioților și a oastei adusă de aceștia, stând evident, sub conducerea pașei, beglerbeyului. Sandjac înseamnă de altfel steag, turcii împărțind fiecare teritoriu ocupat în steaguri sau subdiviziuni, cari dădeau, sub regimul militar arătat, un anumit număr de soldați. Comandantul și guvernatorul unui sandjac era beyul. In primele timpuri, sub Sultanul Suleiman și Selim toate teritoriile ocupate erau împărțite numai în sandjacuri și numai mai târziu, după 1590, cu întinderea extraordinară a acestor teritorii, ele au fost încadrate în vilaiete, adică guvernii,, în fruntea cărora era așezat locțiitorul Sultanului, pașa și beglerbeyul. In timpul cât teritoriile ocupate erau împărțite numai în sandjacuri și beyul putea face anumite donațiuni; odată cu organizarea acestora în pașalicuri aceste drepturi trec asupra pașei în limitele arătate în lucrarea de față, bey rămânând numai comandanții și guvernatorii sandjacurilor, fără a mai exercita drepturi, cari de altfel erau ale Sultanului. Beg în limba arabă se numnește „miri liva" și înseamnă principele unui steag.

5. — Khass în sens original înseamnă moșia proprie a Sultanului, iar la început localul interior al palatului său unde își avea visteria. In sens transpus s'au numit apoi toate proprietățile fiscale. Khasinedar, ajutorul defterdarului însemna deci și administrator fiscal. Ungurii îl numiau pe acesta din urmă și „hasznadar" expresiune, care a pătruns la timpul său în Banat. In Turcia veche erau cunoscute de altfel patru feluri de proprietăți: 1) „khassai humainu" adică proprietățile Coroanei Sultanului sau ale Sultanului personal, noțiune elastică în care erau încadrate, considerând regimul absolutist, toate proprietățile; 2) pământul particular al musulmanilor, țărani, „mülk", pământ ce nu trecea, ca întindere, obișnuitele proprietăți țărănești; 3) pământul moschcielor numit „vako" și 4) acel pământ al musulmanilor, care era considerat de proprietatea țării „ersi memleket" și al cărui venit era donat de către Sultan și beglerbey spăhiilor și timarioților.

6 — Venitele visteriei turcești se bazau pe „Kanum-nameh" și pe „ser'" sau „serserif". „Kanun" sau Kanum erau patentele date de către Sultanii turci. Cele mai cunoscute sunt cele date de către Mohamed al II., Marele Suleiman, Selim al II. și cele din anul 1619 ale lui Ahmed I. In sens mai restrâns kanun s'au numit ordonanțele fundamentale fiscale date de către Suleiman I., cari erau adresate fiecărui sandjac în parte și țineau seamă de situația economică a fiecăruia, deci în unele privințe deosebindu-se unele de altele, după cum se deosebiau, din punct de vedere economic și deci și fiscal, unele de altele și sandjacurile. Sub kanun se înțelegeau deci patentele și ordinele date de către Sultanii casei Osmanliilor fiind cărți de legi de categoria a doua ce puteau fi schimbate de către Sultani In opoziție cu acestea se află legile fundamentale „seri serif", cari erau la început legile bisericei arabe și deci ale mohamedanismului și pe cari sultanii nu le puteau schimba arbitrar, cel mult cu ajutorul șef muftiului „Molla"-ului, care-le dădea înterpretarea dorită de sultan. Araciul și zeciuiala aveau la bază „seri serif"-ele, vămile și celelalte venite ale fiscului erau impuse în baza diferitelor „Kanun" uri, deci se schimbau și modificau dela sultan la sultan și după nevoile visteriei imperiului.

7.— „Raia" e cuvânt arab (în realitate re'aja sau ri'aja) în sensul său original nu era defaimator însemnând supușii unui domnitor. In Turcia se numeau astfel numai supușii creștini.

8. — Defterdarul arenzilor de pe Mureș din 1564 luna Mai până în 1570 luna Martie (aflător în archiva imperială din Viena Mxt 609):

1). Inspectoratul arenzilor de pe Mureş se află în mâna Eminului Mohamed ben Achmed azab din Buda în baza „sidsilului" (scrisoare prevăzută cu sigil emanând dela vre-o autoritate sau bey în care se constată anumite fapte) din 972 zil hiddse 18 (1565 Jul. 16).

Eminul arătat are soldă zilnică.

Suma totală a arenzii, socotit pe trei ani şi începând din 971 Sev. (1564 luna Mai) e de 705.000 groşite.

2.) Cu începerea dela 18 dsemazi ül ev 974 (1566 Nov. 30) aceleaşi arenzi au fost predate eminului Khosrev ciauş. Numitul are timar.

3.) Khosrev a fost depus şi în locul său în baza timarului a ajuns Mevlana Semsedin timariot. Suma arenzii e de 700.000 groşite.

4.) Aga din Strigoniu Piri, timariot şi el a oferit la 20 sil hiddse anul 975 1568 Juni 16) mai mult decât Mevlana Semsedin. Plusul oferit e de 20.000 groşite şi deci suma totală a arenzii e de 720.000 groşite. I-sa predat.

5.) Arenda Agăi Piri terminându-se arenzile au trecut în mâinile raielelor de acolo, cu începere din luna Sev. anul 977 (1570 luna Martie) cari oferit 740.000 groşite.

9. — Anul 991 (1583 luna Jan. 24—1584 luna Januarie 1.)

Ziamet pe numele lui Cender bin Sadi, de pe numele lui Khalil bin Mohamad, care şi-a părăsit (tarig) spăilugul ce l-a avut:

Sasliţa etc. 20.000 de groşite, total 20.333 groşite.

Numitul fiind mazilit din sandjacul din Semendria, unde beneficia de un timar de 8333 groşite, mai târziu a obţinut un timar de 5333 groşite venit în sandjacul de Buda. Ca un veteran viteaz al părţilor dela hotar in urma scrisorii beglerbeyului Dand din Timişoara in anul 988 (1580—1581) a obţinut un timar de 1000 groşite, iar mai târziu pentru vitejia sa şi în urma recomandaţiilor begului de Cenad din 989 (1581) a mai obţinut un terzaki (timar) de 1000 gr. şi cum a făcut in interesul fiscului din Timişoara, servicii importante la propunerea begului Ali, defterdarul Timişoarei a mai obţinut încă o donaţiune de 1000 gr. etc. etc. (Sunt înşirate toate donaţiunile şi serviciile cari îl fac demn de donaţiunea de 20.333 groşite venit.)

10. — Taller de argint = talex imperial sau groş

1622	1 taler	=	1	florint şi	5	dinari
1630	„	=	1	„ „	35	„
1630	„	=	1	„ „	20	„
1631	„	=	1	„ „	35	„
1634	„	=	1	„ „	60	„
1638	„	=	1	„ „	50	„
1656	„	=	1	„ „	60½	„
1668	„	=	1	„ „	50	„

In 1672 apar şi taleri noui falsificaţi ca valoare întrinsecă.

Talerii de Gretz valorează în 1634 = 1 fl. 70 dinari şi îşi menţin mereu cursul.

Galbenul la 1642 era 3 fl.
„ „ 1658 „ 2 taleri
„ „ 1661 „ 2 „
„ „ 1669 „ 4 fl.

11. — *Mehmet*

Mândria cadiilor şi hakimilor din Buda, Bosnia, Timişoara si Canija, cum şi cadii cu reşedinţele în aceste vilaiete!

Semnul imperial înalt de faţă sosind la voi să ştiţi, că acei călugări bosnieci, cari vor prezenta fermanul de faţă, — după cum arată şi cererea lor adresată nouă, — încă pe timpul gloriosului meu înaintaş, Chanul Mohamed, — al cărui mormânt să fie parfumat, — au primit o ahdana în scopul, ca atunci când umblă prin provinciile mele bine păzite, nici ei nici averea lor sau animalele lor să nu fie atacate şi să-şi poată urma drumul dintr'un loc in altul în pace, fără să mai

strigă la ei: „sunteţi călugări, daţi-ne bacşişuri!" Iar atunci, când temându-se de asemenea neplăceri îşi schimbă hainele şi totuşi sunt recunoscuţi, sunt desbrăcaţi de hainele lor şi sub cuvânt de amendă (dserime) sunt despoiaţi de toţi banii lor. Eminii la vaduri le iau de asemenea 2 groşiţe. Cum însă ar trebui să se ştie, că în baz ahdanamei şi a legii (ser) şi tocmai pentru a se pune capăt vexaţiunilor acestora încă în anul 1049 luna Retseb între 1—10 (1639 Oct. 29—Nov. 6) am dat un nou ordin înalt, pe care l au adus acum şi cu ei, rugându-mă să-l reînoiesc şi să-i dau deplină putere. In baza acestora vă ordon, ca odată cu sosirea acestui ordin acolo să luaţi cunoştinţă cum stau lucrurile şi să dispuneţi conform ordinului mai înalt arătat şi în contra acestuia să nu permiteţi să se facă ceva. Aşa să ştiţi, iar înaltul ordin de faţă după ce îl veţi ceti să-l daţi îndărăt acestor călugări şi să daţi ascultare şi urmare semnului prea înalt.

Dată 1049 Dzülkide 10—20 (1640 luna Mai 3—13).

E conform întru toate cu originalul:
RAMAZAN BEN MUSTAFA
Cadiul Lipovei.

(N. B. Ahdanamă înseamnă şi tratat şi fiind vorba probabil de călugări catolici se face alusiune la vre-o înţelegere privind libera petrecere a călugărilor catolici pe teritoriul imperiului otoman.)

12. — Pentru poporul nostru fiecare moşie, îndependent de întinderea şi venitul ei se numea spăilug, iar stăpânul moşiei spăhie. In realitate cele cu venit de peste 20.000 groşiţe, moşii numite ziamete, atunci când nu erau donate unor bey, ajutori de bey sau ceripaşi, deci unor ofiţeri ai spahilor, ci altor demnitari, acestia nu se mai numeau spahi, ci zaimi. Acelaş era numele, când donaţia se făcea către un simplu soldat pentru vre-un merit extraordinar, cazuri destul de frecvente. Acesta devenia spahie, ofiţer de spahii numai din momentul, când în calitatea sa de proprietar pleca la oaste, ducând sub comanda sa numărul de soldaţi la care era obligat prin venitul moşiei primite ca donaţie.

13. — In Banat mai ales după ce Mureşul forma frontiera, a mai fost cunoscută o armată sub denumirea de „deli" sau „dali", un fel de grăniceri călări, cari făceau încursiuni pe teritoriul duşman. In opoziţie cu ceilalţi, aceştia erau plătiţi personal de paşă, iar comandantul lor se numea delipaşa. Ţinând seamă de scopul pentru care era întrebuinţată această armată, ea era recrutată mai adeseaori din elemente antochtone aventuroase. Deli-dali, luat de limba maghiară sub forma de daliás. Sunt date istorice vorbind de o încursie a acestora dincolo de Mureş, până aproape de Oradea-mare, de şi Poarta se afla, la aceia epocă, în relaţiuni de pace cu imperiul habsburgic.

14. — Mütekaid în sens mai restrâns pensionar, adică funcţionar civil sau militar încapabil de serviciu, dar care pentru serviciile pe cari le-a făcut primeşte pensiune anuală. In Timişoara aveau corporaţia lor specială, care îngrijia şi de copii minori ai musulmanilor, dându-le asistenţă şi creştere. Tot aici erau ajutaţi şi mazilii musulmani, atunci când din cauza bătrâneţei nu mai era nici o speranţă, că vor mai obţine vre-o donaţie şi deci reabilitare, care presupunea evident şi anumite servicii.

15. — Pe lângă curtea fiecărui paşă mai funcţionau 2—3 ceauşi. Ceauşi erau curierii şi trimişii ce şi-au terminat misiunea. La curtea Sultanului erau 700 ceauşi, cari la serbări, sau atunci, când Sultanul pleca la războiu personal, mergeau în fruntea convoiului. Pe lângă paşele provinciilor singuratice, cărora le plăcea să imite pe Sultan şi curtea acestuia, existau de asemeni ceauşi. La Timişoara 3, la Buda 12 în anul 1619. Aceşti funcţionari pe lângă leafă mai primeau şi donaţiune, dar nu erau obligaţi a participa la războiu. Găsim ceauş şi la bey. Ceauş-başi era o funcţie dintre cele mai înalte la Poarta Otomană. El introducea delegaţiile şi pe ataşaţii străini la Sultan. După părerea lui Marsigli ceauş-başi era un fel de ajutor al ofiţerilor aghiotanţi ai Sultanului. Era însărcinat şi cu executarea unor anumite pedepse şi avea atribuţiuni. Ceauş-başi a nu se confunda cu Baş-

fie conturbați. Acum mai nou în contra obiceiului consacrat și în ciuda unor asemenea ahdanale, zabdii de prin sate, voivozii și oamenii acestora, ba și alții, dacă se întâlnesc cu ei în drum, după hainele lor obișnuite cunoscându-i, îi opresc, ceauș. Baș-ceauș din cuvânt în cuvânt tradus înseamnă șef ceauș. In realitate se se numea comandantul tot a 5 companii, din cele 196 companii de ieniceri, corespunzând ca grad comandantului unui batalion. El personal consacra pe recruții ienicerii astfel. că cu o mână îi apuca de ureche, cu cealaltă le ardea câte o palmă. El executa, prin ceaușii de ieniceri, ofițeri și aceștia, pedepsele, fiindcă ieniceri nu puteau fi pedepsiți decât de către ofițerii lor. El convoca divanul ienicerese, unde avea scaunul său și tot el prezenta acolo și petițiile. Deși după concepția de azi azi avea gradul numai de maior, în realitate gradul său corespundea aceluia de colonel, putând să avanseze până la acela de subgeneral-„samsandși bași."

16. — Tocmai felul similar al acestei armate cu acela al armatei nobililor de sub regimurile feudale a provocat confusia în ceiace privește regimul proprietății, unii istorici incercând să stabilească o asemănare între aceste două regimuri Ori la turci beneficiarul unei moșii donate era numai temporal.

Ceribași — Comandant, adică căpitan, erau scutiți de anumite pedepse, și se bucurau de mai multe privilegii. Cei mai mulți dintre ei având moșii în Banat erau identici cu spăhiile din timp de pace. Puteau ține și robi, ceiace nu se admitea celor de sub ordinele acestora.

Unii încercând să stabilească o analogie între subași acestei armate și între aceia ai armatei mercenare găsesc, că subași ar fi sergentul. In realitate pentru celelalte armate otomane această interpretare e exactă, nu însă și pentru armata spahiilor unde un subași ducea cu sine oamenii înarmați și echipați de el, iar în timp de pace pe moșia ce o ținea în stăpânirea sa era stăpân absolut peste sute de suflete.

17. — Iată de altfel comunele din Banat din anul 1690 după o conscripție făcută de Marsigli și păstrată în colecția Marsigli din Bologna. Cum e singura conscripție ce o avem de pe timpul turcilor și cum ultima călătorie a lui Marsigli în împeriul otoman a avut loc dela 1690—1700, o reproducem deși n'are dată. Dacă a fost făcută la 1682 când a făcut prima călătorie în Turcia sau între 1690 1700 nu putem ști.

Conscriptio Districtum.

Districtus Caransebes (69) — Marga, Merul, Kircsma, Bisra-Ohaba, Varslova, Zavoi, Glemboca, Obresia, Csuta, Tincova, Pester, Khiben (probabil Maciova de azi, Iaz, Var, Tura (probabil Turm). Dalcs, Birlova, Zerveșt, Balvasnicza, Vercserova, Slhova Sadova, Ominest (Armenișu de azi), Finis, Rusca Domasna, Kanicsa, Verendin, Linkavitza, Ohaba, Teregova, Slatina, Goletz, Bokosnitza, Petrosnitza, Bukin, Pirstian, Poiana, Valyeboului, Rucsi, Danilești, Apagya, Brebul, Vallyedeni, Zörlentz magnum, Zörlentz parvum, Mutnic-Ohaba, Decsest, Szkaius, Zgirbest, Dragomirești, Berzeus, Priszaka, Remete, Wallyemare, Supa (Jupa de azi), Sagusen, Rogoz, Rovina, Karavan, Slibacsel, Krivjna, Gyena, Gavardia (Găvoșdia de azi), Drinova, Morentz, Szakuly, Cseresi, Sidovar. Deși în fruntea conscripției scrie 69 comune, noi numărându-le găsim 71 com.

Districtus Lugos (14). — Lugoșel, Barbos, Ferlyug, Duleg, Visak, Szakos ungaricum, Vermes, Vucovo, Ersig, Kadar, Kornet, Vallyapai, Dubosz, Blaseva.

Lugosiensis Lunka (11) — Silha, Kustil, Belintz, Bohkor (probbil Boldurul de azi) Sobar, Szerbova, Senyeszeg, Rakovitza, Kepet, Hittyas, Dragsina.

Districtus Bocșa (19) — Hecseriș, Ternova, Recitza, Kolnic, Vesiova, Doklen, Radna, Bokcseny, Fizes, Sidovin, Sosda, Gatnia, Semlyung, Butyin, Moravitza, Birda, Sz. György, Omer, Opalica

Districtus Csakova (27). — Skloda, Unyip, Ullynk, Szakos Turcicum, Keveris, Buzias, Stamora, Sipet, Sebely, Obacs, Csakova, Gilad, Gad, Gir,

Dolatz, Obsenitza, Banlog, Szoka, Visad, Dente, Maligai, Veliki gaj, Balad, Kapul, Modos, Kirstur, Szkula.

Districtus Versetz (35) — Karaseva, Podkars, Vak, Ivanovatz, Kuriacsitza, Goruny, Klokotics, Telva, Vodnik, Ravnic, Kalina, Kuptore, Doman, Gyurgyevatz, Szekas, Tikvan, Bocosnitza, Komoriste, Varadia, Mercsina, Szocsitza Kustil, Vojvodinetz, Meszith, Odesics, Podboran, Versetz, Forolik, Kornyacsa, Ferendia, Sama, Lacsunas, Girliste, Grobliste, Keveris.

Districtus Palanca (34). — Csudanovetz, Sitin, Agatis, Majdan, Rakitova, Brustian, Oravitza, Csiklova, Rakasdia, Vranyutz, Iladia, Csukitz, Begotin Najdos, Kuszith, Slivovatz, Kamendin, Czervena-Czerkva, Omor, Dupliar, Iaszenova Szubotitza, Jam, Nikolintz, Csorta, Szokolar, Potoc, Saszka, Szlatina, Franyevo, Gai Petrovatz, Kajtaszova, Szuha-Kruscitza.

Districtus Pancsova (16) — Straceva, Nadea, Rekesztov, Omollyitza, Serovan, Szallacs, Brestovatz, Plocsitza, Sevej, Kovin, Gaigy, Seliste, Deliblat, Vrelle, Dubovatz, Zovik.

Districtus Porecsa (10). — Bellobreska, Radimir, Mudava, Schitihevitza, Lyubkova, Starics, Szvinitza, Plavicsovitza, Dubova, Ogazdeni.

Districtus Mehadia vel Orsova (18) — Mehadica, Kuptore, Krusevatz, Perhova, Globul Krajovij, Petnic, Sabelnitza, Szordinia, Mehadia, Szlatinik, Topletz, Pecseniska, Balvasnitza, Plugova, Glob, Bolgotin, Kunyereva, Kornyi.

Districtus Halmas (14). — Putna, Prigoru, Ruderia, Bandia, Prilepatz, Girbovetz, Sopot, Delbosetz, Mocseris, Lapusnik, Bovics, Peria, Patasu, Berloveni,

Districtus Facset (42). — Kortya, Groezesti, Kosiava, Marcsine, Csintyesti, Tomeresti, Battyesti, Facset, Bikigiol, Sorilla, Kornet, Rekita, Bosour, Veza, Basiesti, Sudruias, Caperles, Gyupagni, Bukovatz, Dragumiresti, Remethe, Monostour, Bogni Antelesti, Dobesti, Sarcsinikul, Ohabitza, Kladova, Bandia, Kotina, Klicsova, Misesti, Susagni, Lenkulesti, Sorduc, Berna, Pogonis, Drinova, Gladna, Tomesti, Lunkani.

Districtus Thot-Varadia (9). — Posega, Szalcsova, Kapolnas, Fundata Czella, Bata, Labosintz, Szvinyovetz, Kelmak.

Lippensis Lunka (14). — Rakas, Baros, Tyukovetz, Pasakovetz, Topolovetz, Iktar, Szusanovetz, Balnitz, Tadimak, Nevrincsa, Grun, Kruska, Babsa, Tergoviste.

Neoerrecti pagi Lippensis (17) — Brusnik, Radmanovetz, Parlovetz, Sumanevetz, Dobrovez, Szpata, Ohaba, Banesti, Bara, Szekes, Krivobara, Vizma, Lapusnik, Panyeva, Assiad, Kizdia, Tyes.

Neoerrecti pagi circumjacentes Temesvar (30) — Petrovaselo, Gyarmata-Utraque, Butzinka, Godinovo-Szelo, Buzad, Bukovetz, Hernyakova-Szelo, Benczekut, Solymos, Lukarevatz, Remete, Kopacs, Ienova, Sibso, Szesvar, Servin, Sebesluk, Csermethaz, Mosnitza, Nemed, Gyiroda, Kaka, Ventelek, Csoka, Csóma, Feieregyhaz, Sent Mihai, Silas, Bukoroz.

Neoerrecti pagi infra Temesvar. — Sakalaz, Megyerit, Sag, Liget, Csebza, Petromani, Gyirog, Paratz, Macedonia, Rudna.

Din conscripția de față lipsește partea nord-vestică a Banatului. Conscripția e făcută pe cinci coale de hârtie gălbuie, tare, cusute la un loc, bine conservate cu stampă de apă reprezentând vulturul cu două capete deasupra unei embleme nobiliare. Sub emblemă HE. In față 2, la sfârșit 1 coală curată. Pe pag. 1, care servește și de copertă: Conscriptio Districtum. Nu are nici o dată. A fost reprodusă și de „Török-Magyarkori Állam Okmánytár vol. VII.

18. — Bölök, Bulioc, bülok sau belik înseamnă o secție dintr'o trupă, dar înseamnă și o parte din corp, un membru al corpului. La început bölük s'a numit o companie dintre cele 196 companii, cât făcea corpul de armată al ienicerilor în secolul al XVII Și anume 61 companii se numeau bölükuri, 101 comp, iaiabei, iar restul de 24 companii seimeni. Mai târziu însă pentru paza granițelor în mulțindu-se efectivul permanent al garnizoanelor, o secțiune a acestora se numea belik. Bölükbași se mai numea și ofițerul ce ducea ordinele artileriei de frontieră și prin analogie apoi și ofițerii, cari de și împărțiți la artilerie, nu exercitau și comanda, aceasta revenind comandantului șef, ci fie că transmiteau ordinele

acestuia, fie pentru partea tehnică a artileriei erau cu trupa la un loc. Mai multe „belicuri", când era vorba de trupă de infanterie, erau comandate de un agă, bulioc-aga.

19. — Intre soldaţii garnizoanei cetăţii Székesfehérvár găsim pe aga Stoian şi Aga Aciotcu, după nume de sigur că nu turci, în fruntea unor martaloţi. In cetăţuia de Battyán îl aflăm pe aga Dimitrie cu 9 oameni români şi sârbi. Intre azabii cetăţii Kanizsa alături de sergentul Duca Dragu, Stoian, Radman găsim şi nume de sergenţi ca „Cserkesz" scris astfel şi pe lista de plată sau pe un agă Malkocs, care poate să fie tot aşa de bine şi maghiar nu numai român sau sârb. Dar găsim nu numai soldaţi simpli, ci şi comandanţi mai mici de oaste turcească, daţi de către maghiari. Astfel în garnizoana cetăţii din capitala Ungariei la 1549 cei 167 de martaloţi, români, sârbi, maghiari, etc. sunt puşi sub comanda agăi Csendes, despre care din aceaşi listă de soldă aflăm, că e şi timariot. Deci făcuse şi alte servicii turcilor. Dealtfel în dreptul fiecărui martalot găsîm notiţe, privind descrierea personală sumară a individului, cum şi alte observaţiuni. Aceste descrieri sunt redactate în stilul următor: „Necredincios cu părul bălai, ochii căprii, nasul de vultur. — Giaur cu ochii şi părul negru, brunet, cu mustaţa bălaie, înalt. Ochi căprii, părul negru, nasul lung, kiafir tuns, kiafir sau ghiaur având acelaş înţeles. După numele româneşti ori sârbeşti ale martaloţilor trecuţi în aceste liste această notă e aproape nelipsită, în unele locuri e urmată şi de „ma'hin" adică blestemat, netrebnic. E curios şi mai ales semnificativ, că de şi avem în faţa noastră 28 liste de soldă a martaloţilor de diferite naţionalităţi, până şi spanioli, în dreptul numelor ungureşti nici unde nu găsim observaţiuni defaimante, cari si arate isbucnirea urei de rasă şi religie, cum găsim aceste observaţiuni după numele româneşti.

20. — Cadiu sau kazi = judecător. Judecă atât în procese lumeşti, cât şi în chestiuni religioase. Nu trăgea nici un salariu dela stat. Procesele se duceau în faţa sa verbal, el nefiind asistat de nimeni. Nu reprezenta în senzul de azi Ministerul public, neputând judeca decât procese aduse de alţii, de reclamanţi, în faţa sa. Lua parte în divan şi când se desbăteau acolo chestiuni de drept sau justiţie, el redacta, în numele său, sentinţa sau hotarârea, ceialalţi numai o semnau. Chestiunile de succesiune căzând în atribuţiile sale el le judeca, fiindu-i cele mai rentabile. Normele, de pe care se orienta era seri-seriful, adică legea sfântă. Seri e cuvânt arab însemnând începutul, legiuirea şi mai ales legile de origine dumnezeiască. Seriat e de asemenea o lege sfântă. Legile sfinte, după concepţia mohamedană, stau deasupra oricărui arbitraj pământesc, până şi peste Sultanul ce domnea în mod absolutistic. D-zeu însăşi le-a inspirat acestea profeţilor şi imamilor. Impăraţii şi domnitorii sunt numai apărătorii, susţinătorii şi executorii acestor legii. Despotul poate greşi în contra lor, dar nu le poate modifica. Aceste legi constau din scrierile şi cuvintele profetului Mohamed, primele cuprinse în Coran, cele din urmă sunt scrise în Sune şi în legile stabilite de către primii domnitori ai islamului şi de către învăţaţii acestora. Acestea la un loc formează nu numai teologia islamă, dar şi dreptul civil şi public. Aceste legi constau deci din Coran, din Sune sau hadişe, adică tradiţia, care consideră drept lege nu numai cuvintele, ci şi faptele profetului, din idşmane, adică esplicaţiile şi interpretările date de către urmaşii imediaţi ai profetului şi din kiase, adică din textele şi esplicaţiile date de către imamii şi învăţaţii islamului, cari au trăit şi activat după al II veac (hedşira) dela moartea lui Mohamed. Şeicul Ibrahim din Allepo a întocmit, sub Suleiman, un fel de Corpus juris din aceste legi, numit „Multeka", dar juriştii turci nu se referă numai la acest isvor, ci şi la altele mai vechi. După cum am arătat la impozite darea de cap şi zeciuiala aplicată supuşilor creştini se bazau pe Seri şi deci erau respectate şi de către musulmani. Muftii de asemenea în baza acestor legi îşi spuneau părerea şi îşi dădeau avizul în toate chestiunile de drept ce li se supuneau, avize în faţa cărora se închina şi Sultanul. Tocmai aceste legi sfinte au stat în drumul despotismului şi arbitrajului astfel, în cât ori şi cât de paradoxal ar părea, sub imperiul acestor legi nu a putut înflori absolutismul în întregime în imperiul otoman.

21. — Dacă în celelalte părți din Ungaria chinezul, mai exact primarul, era recunoscut ca atare, ba în această calitate, dinpreună cu consiliul comunal, răspundea față de autoritățile turcești, în Banat el era considerat numai ca delegatul satului. Ba în vreme ce unele orașe de pe pusta Ungariei puteau să-și aleagă primar și unele corporații, în Banatul, pe care turcii îl considerau se vede parte integrantă a imperiului, la tot cazul mai strâns legată de imperiu ca celelalte părți ocupate de dincoace de Dunăre, nu am găsit nici o urmă a chinezului recunoscut ca șeful unei autorități comunale. Iată aici documentul prin care pașa Dserrak Kaszim din Buda recunoaște acest drept măcelarilor din Seghedin: Cadiule din Seghedin, care împărțești dreptatea! Exemplar strălucit al Mustakhfizilor, dizdar al cetății Seghedinului și către agalele armatei, timarioți, emini, ceribași și alți funcționari! Buiuruldu de față sosind la voi să-l înțelegeți astfel: Cei 35 de măcelari cari vi-l arată și cari, afară de meseria lor duc scrisori de ale noastre în chestiuni financiare în ținuturile Budei, Timișoarei, Eger și Belgrad, conduc pe curierii noștri și călăuzesc armatele noastre și de aceia în baza defterului general și în baza temesukului aflător în mâinile lor sunt scutiți de ori și ce altă sarcină, ca să depindă numai de primarul lor, — după cum o spun, — sunt nenumărate ordine înalte în baza cărora și dela noi au solicitat buiuruldu pe care prin aceasta îl liberăm și vă ordonăm, că atâta timp, cât își fac datoria pe ei să nu-i lăsați ca să fie forțați să facă și alte servicii sau să plătească alte poveri. In afacerile lor, afară de primarul lor altcineva să nu se amestece; cu un cuvânt toate să se execute conform buiuruldului aflător în mâna lor. In ce privește celelalte, rămâneți și pe mai departe consecvenți în dragostea către Profet.

Dată 1073 Muharrem 16. (1662 August 31).

22. — In limbajal comun acest impozit se numea „ispengie" forma sub care a intrat și în idiomul bănățean în opoziție cu țările românești, unde era cunoscut araciul.

23. — Darea aceasta s'a mai numit și „kharads" pronunțându-se haraci, în Banat araci. Expresiunea de djizie e luată din limba arabă. Darea în sine era de două categorii. In Banat și celelalte pașalicuri se încasa direct de către Poartă prin organele sale în modul arătat în lucrarea de față. In țările, asupra cărora Poarta exercita numai dreptul de suzeranitate (Moldova, Muntenia, Ardealul și Raguza) darea de cap era impusă de către domnitori după bunul lor plac, aceștia o încasau și era de multe ori, mai ales pe timpul fanarioților cu mult mai mare și impovărătoare decât în pașalicuri, unde, după cum arătăm, raialele reușiau, câte 4—10 familii să plătească după un singur cap. Dealtfel darea de cap era plătită numai de către creștini. Istoricul acestei dări îl găsim de altfel în dreptul public de atunci al imperiul otoman. In baza acestui drept locuitorii unui ținut cucerit sunt datori sub sancțiunea pierderei capului sau sub aceia a robiei pe viață să primească legea mohamedană. Araciu deci era plătit ca un fel de răscumpărare a vieții lor. Asfel evident musulmanii erau scutiți de ispingie sau araci. Darea de cap era plătită numai de către oamenii adulți. Și deoarece în imperiul otoman în urma credinței și a prejudecăților nu se făcea recensământ, agenții fiscali s'au gândit la un mijloc original pentru a constata dacă cineva poate fi considerat încă drept copil sau ba. Sistemul este de altfel invenția unor preoți greci, cari au găsit mijlocul acesta pentru a feri pe o parte a grecilor de acest impozit. Se lua anume un fir de sfoară cu care se măsură gâtul imposabilului. Se reteza sfoara și cele două capete ale sfoarei erau ținute între dinți, între cele două extremități ale gurei. Dacă prin cercul astfel format, grosimea gâtului plus lărgimea gurei, imposabilul putea să-și strecoare capul cu ușurință era impus. Cerșitorii și preoții ce trăiau din daruri erau scutiți de această dare. Araciul nu era impus în baza vre-unui ordin al Sultanului, ci în baza legilor fundamentale „*ser*" mohamedane ca și zeciuiala, în opoziție cu celelalte taxe și impozite. Tocmai de aceia spahii mohamedani cu toată firea lor hrăpăreață în ceiace privește zeciuiala se purtau omenește cu raialele.

24. — După cum am arătat ispengia sau araciul, adică darea de cap şi zeciuiala erau impuse în baza „Ser"-ului adică a legilor sfinte mohamedane, prima ca răscumpărare a vieţii şi cea a doua ca un fel de arendă după pământul deţinut în principiu tot numai în arendă, fiindcă aceleaşi legi după cum nu recunoşteau dreptul de viaţă a supuşilor, cari nu treceau le mohamedanism, tot aşa nu-l recunoşteau nici acela de proprietate pe seama acestora. Dacă acestea, tocmai fiindcă se bazau pe aceste legi, erau oarecum fixe, îndatoririle celelalte, ce se bazau pe diferite ordine ale Sultanilor variau dela un Sultan la altul. Atât pentru unele, cât şi pentru altele unele sate se învoiau în sume globale.

25. — Din scrisoarea următoare, adresată principelui Apafi reprodusă în traducere românească se vede modul, cum era adunată zeciuiala :

Tekintetes és nagyságos erdélyi méltóságos fejedelem, Isten nagyságodat az hatalmas császár hüségére és szolgálatjára sokáig tartsa.

In zilele trecute m-am dus în comuna mea Mărul după dijmă şi pentru adunarea altor datorii cu gândul cel mai bun, dar Ioan Tornea şi Bucoşniţă cu dorobanţii lor şi cu strânsura din Remetea, împreună vre-o patru sute, au venit hoţeşte asupra mea şi m'au despoiat de toate, au dus cu ei 12 care cu boi cu tot încărcate cu dijmă, pricinuindu-mi pagubă de 1000 teleri şi tăind şi vre-o câţiva turci. Hoţii din Remetea s'au dedat întratâta la hoţii, încât nici nu au mai rămas vite la noi în ţară, iar oameni buni şi adevăraţi nici nu mai pot umbla pe drumuri, deoarece aceştia ii despoaie de toate, pe unii îi şi omoară. Dacă acestea se fac cu ştirea Dvoastră, vă rugăm să ni-o faceţi cunoscut, căci ofiţerilor din Haţeg le scriem înzadar, de aceia vă rugăm să ne scrieţi ca să ştim de ce să ne ţinem, să comunicăm acestea toate puternicului Sultan şi Marelui Vizir sau nu. Aşteptăm răspunsul D-voastră. Să vă ţină D-zeu mulţi ani. Karánsebes, 1867 8 Novembris.

Nagyságod jóakaró szomszédi karánsebesi és lugosi bég Kakak Illi beg az agákkal együtt.

De trei ori V'am scris până acum, dar cei din Remetea ne prind oamenii şi-i taie şi de aceia scrisorile nu sosesc la D-voastră.

26. — Că de multe ori această mişcare de populaţie se făcea cu mijloace violente se vede din următoarea scrisoare reprodusă după originalul turcesc fără dată, adresată paşei din Timişoara de către vizir.

Mult stimate paşă !

După ce-mi exprim stima cuvenită voiesc să-ţi fac cunoscut, că dela cai macamul principelui Ardealului a sosit o plângere la Sublima Poartă în care se spune, că în comunele Ilia şi Şebeş, cari din vechi timpuri aparţin Ardealului s'au întâmplat unele încursiuni din comuna Bodoc şi din jurul Lipovei ce ţin de provincia ta, cu care ocazie dintre iobagii de acolo au fost duşi de către ai tăi vre-o câţiva înşi cu familii cu tot. Deoarece în privinţa aceasta a sosit dela Poartă un luminat ferman, cu rândurile de faţă de aceia te-am căutat, că îndată ce va sosi fermanul dela Sublima Poartă trimis prin aga şi müteferrikul Muhamed, tu să ordeni o anchetă şi să te supuni întru toate aceluia fără să se mai facă încursiuni în ţinuturi străine de teritoriul tău. Dealtfel mărirea să-ţi fie deapururea

27. — E interesant de ştiut, că afară de aceşti români, aproape de Mura, la hotarul Austriei şi cea mai înlăuntru mai găsim şi pe alţi români în alte sate. Astfel defterul privind impozitul pe cap din anul 981 (1573, 2 Mai—1574, 21 Aprilie) privind raialele din Sandjacul Koppau ne arată, că până şi în oraşul Koppau din 23 familii 4 sunt româneşti. Asemenea în satul Obar din 6 familii 3 sunt româneşti, din comuna Sorosad din 6 familii ce plătesc impozit pe cap 2 sunt româneşti, în Hidegkut din 6 familii le găsim româneşti familiile Marcea, Chiuceghea, Călaş, dar mai mai multe familii româneşti găsim în comuna Lulea 18 din 49, în Acea 4 din 7, în Negoci, Marad, Hetes, Somodat, Bat, Babou, Bota, Kis-Atád, Ireg, Egrencs, Pelecse, Mazsok, Cseh, Dada, Pati Pogan, Szaks, Dalmad, Tal, Korda, Lapács, — Marosda fiind în majoritate românească, 9 familii din 12, şi

anume familiile Bocu, 4 familii Boku şi Bogu, etc. In orăşelul Karád printre 40 familii găsim familiile Blaj, Vida, Coba, Condu, Cula, Balic, Balu, Boros, Vadu, Vanda, Varta, Boreşan, etc.

In general în cele 180 sate din acest sandjec numele româneşti ale locuitorilor abundă. Cum au ajuns acolo nu se poate ştii, decât despre cei arătaţi, adică cei din Karad, cari se vede că au imigrat cu chinezul lor cu tot acolo şi în contra cărora ungurii au făcut mai multe incursiuni după cum se vede dintr'un defter de donaţie. Se fi stat şi ceialalţi români din celelalte sate sub conducerea chinezului Radu Berenic nu se poate şti, de şi timarul vorbeşte despre chinezul valachilor din sandjacul Koppau, deci din întregul sandjac.

28. — Conform cu originalul: Dervişul Mehmed ben Ahmed, cadiul Seghedinului, Allah să-i fie îndurător.

Noi, Osman II,

Către Muhamed, paşă de Buda, paşele de Bosnia, Timişoara, Eger şi Canija şi către beyi şi cadii din paşalicurile arătate:

Literele şi semnătura înaltă, imperială, de faţă, ajungând la voi veţi lua cunoştiinţă, că prezentatorii acestui luminat ferman, ca încredinţaţii călugărilor din Buda, Timişoara, Seghedin etc. ne raportează, că credincioşii lor fiind de rit franc (frenc) şi latin, se deosebesc prin rit de către necredincioşii greci, sârbi şi valachi şi cu aceştia nu au nici o legătură. Popoarele cu rit latin — spun ei — deobicei le plăteau lor, călugărilor, dările obişnuite la necredincioşi. Acum însă în contra dispoziţiilor înaltuiui ferman ce-l au în mână şi în contra obiceiului, mitropolitul grecilor, sârbilor şi al valachilor conturbă pe credincioşii acestor călugări cu pretenţiuni de impozite bisericeşti. Ca pentru viitor să se întâmple toate după dispoziţiile cuprinse în înaltul ferman aflător în mâinele lor. ei îmi solicită o poruncă în contra celor ce nu respectă acest ferman. Vă ordon deci, că îndată ce veţi primi ordinul de faţă, să examinaţi cu dreptate causa aici arătată şi deoarece popoarele de rit latin şi frenc, — ne având nimic comun cu alţii — nu plăteau până acum decât preoţilor şi călugărilor latini, să nu lăsaţi, ca fie mitropolitul grecilor, sârbilor şi valachilor, fie altcineva să îi mai conturbe în contra dispoziţiilor fermanului aflător în mâna lor şi în contra legii (ser) şi a obiceiurilor. Iar dacă şi până acum s'a încasat ceva dela ei, ordon, ca să dispuneţi ca ce s'a luat să se dea îndărăt, iar pe cei renitenţi să mi-i denunţaţi. In causa aceasta să nu mai primesc nici o plângere. Aşa să înţelegeţi şi să urmaţi literele şi semnul meu înalt.

Dat la Belgrad 1028 Dsemaziülevvel 1—10 (1619 la 16—26 Aprilie)

Cu un an mai târziu preoţii şi călugării catolicii mai obţin o nouă confirmare a drepturilor faţă de credincioşii catolici şi anume de a incasa „virgii" un fel de dare, „resmi nigah", adică un impozit plătit numai de către cei însuraţi şi cultul, adică „resmi chinisa." Aceasta după ce în divanul din Belgrad s'a examinat situaţia catolicilor. Această confirmare (fetva) e datată tot de Osman al II. şi e datată din Buda.

29. — Conţinutul rândurilor de faţă e următorul: Deoarece în actul de donaţie pe anul 1046 se cuprinde şi oraşul Seghedin cu locuitorii săi şi cum între aceşti locuitori se află şi Mihai Tehenes măcelar înregistrat în urma ordinului padisahului, care a locuit 20 de ani în Becicherec şi Sombor (comune în Bănat), acum a cerut învoire dela noi ca să se întoarcă indărăt în locul unde a mai locuit. Din ordinul imperial aflător în mâinele lui am găsit, că numitul în adevăr este înregistrat ca măcelar şi în baza acestuia îi permitem ca să se reintoarcă şi să-şi continue meseria atâta timp, cât va indeplini obligaţiunile sale faţă de padisah şi deci în timpul acesta să nu fie obligat la alte servicii. Pentru adeverirea celor arătate aici i-am liberat temesükul (adeverinţa) de faţă.

Dată 1046 Dzülhidse 5 (1637 Aprilie 30)

MUMI BEN HUSSEIN
Spăhia Seghedinului.

30. — Din rândurile ce urmează, reproduse după originalul latino maghiar se vede, care era siguranţa publică aceia epocă.

„Generose Domine Pater mihi Honorande ; servitiorum meorum commendationem etc. Adjon az ur Isten kegyelmednek minden kivánta jókat megadatni.

Uram kögyelmödnek egyéb hirt nem irhatok, tegnapi napon az tatár igen rabla itt mikörülettünk, ugy annyira, hogy semmi jobbágyom nem marada, kit elvittek, kit levágának közölük, addig bizánk segitséghez, az Török Bálint uram hodolt jobbágyi hozták most is reám őket, László deáktól végire mehet kegyelmed egy borju fiokot. se marhájukat el nem vitték, csak én rajtam akartak boszut állani ; azért uram bizonyos ez héten Lippát avagy Facsetot megszálljak, legyen kegyelmednek gondja reánk. Mircsét most is még bebocsátám hirt adni ez kegyelmed parancsolatja szerént, de bizony dolog immár nem késnek, lássa kegyelmed kivel oltalmazzam az helyt, még is tessék uj segitség jött hozzám. Istennek hála loháti legényekkel feles magammal vagyok, de az hely nem hagyhatnám pusztán, azon is kérem kegyelmedet mint uramat, az dévai kapitánytul szerezzen kegyelmed vagy hat tonna port ha többet nem is, mert anélkül vagyok igen szükös, abban bizonyos vagyok, hogy általán végül ide mireánk jönnek, nem mennek egyébüvé sem Lippára sem Jenőre, mert ez mostani rabláskor szintén Kladováról tért vissza, ki megizente a jobágyaimtul, valami oláh atyjafiai vadnak ide, hogy az vezér megparancsolta volna, derekasan várat ne szállnának, hanem kasiélyokat pusztitsanak és a földet mindenütt. Csak az orájat nem tudjuk, mely órában rajtunk lesznek. Aztán is, hogy itt voltanak, az Körösben is Jenő felé. Lugas táján is rablottak, hanem kegyelmedet mint uramat kérem az port nélkül, ha lehetséges és ötven gyalog székely nékül nehagyjon kegyelmed, még is ha magam ki megyek valahová, lenne kit itt ez helyben hagynom. Tartsa meg az ur Isten jó egészségben sokáig kegyelmedet. Datum in Castrum Facset 23 Octobris Anno 1602.

G. D. V. Servitor et filius Stephanus Békés de Facset

Adresa : Generoso Domino Georgio Borbély de Sima Sacrae Cesareae Regiae Maittis Consiliario et domino ac patri mihi plurimum Honorandissimo.

In traducére românească :

Generose Domine Pater mihi Honorande : servitiorum meorum commendationem. etc. Să vă dea D-zeu D-voastră tot binele pe care-l poate da.

Domnul meu, altă veste nu pot să-ţi scriu decât, că pe ziua de ieri acei tătari au jefuit aici în jurul nostru astfel, încât nu mi-a mai rămas nici un iobag, pe unii i-au tăiat, pe alţii i-au luat cu ei, căci până acum am tot aşteptat ajutor ; şi acum iobagii d-lui Balint Török, cari s'au închinat, i-a adus asupra mea dela Deacul Ladislau, o să afli D-ta căci dela el nu a dus nici un vitel şi nici vitele lor nu le-au dus ; numai pe mine au voit să se răzbune : de aceia D-le e sigur, că săptămâna aceasta vor ocupa şi Lipova şi Făgetul, să ai D-ta grijă de noi. Pe Mircea l-aş trimite şi acum că să dea de ştire conform ordinului D-tale, dar zău lucru nu mai poate întârzia. Vezi D-ta prin cine vei apăra locul acesta şi vezi totuşi a sosit un nou ajutor la mine. Eu sunt, mulţumită lui D-zeu cu suficienţi flăcăi călăreţi, dar locul acesta nu-l pot lăsa pustiu (neapărat). De aceia te mai rog pe D-ta, ca pe stăpânul meu, ca să procuri dela căpitanul din Deva dacă nu mai mult apoi cel puţin 6 tone de praf (pulbere de puşcă), fiindcă acesta îmi lipseşte şi fiindcă sunt sigur, că până la sfârşit tot vor veni asupra noastră şi nu se vor duce în altă parte, nici la Lipova nici la Ineu. Aceasta fiindcă şi cu ocazia acestui jaf s'au întors îndărăt tot dela Cladova şi fiindcă am aflat dela iobagii mei, cari au aici venite nişte neamuri valache, că comandantul lor le-a ordonat, ca să nu atace şi ocupe în mod serios vre-o cetate, ci să distrugă (pustiască) castelele şi semănăturile în toate părţile Numai ceasul nu-l ştim, când năvălesc asupra noastră. Şi acum, când au fost aici, au luat-o spre Criş şi Ineu. Şi în jurul Lugojului au jefuit. Dar te rog pe D-ta, ca pe stăpânul meu, ca să nu mă laşi fără pulbere şi fără cincizeci de pedestraşi, secui, că dacă eu ies de aici să am pe cine lăsa aici în loc. Să te ţină Domnul D-zeu pe D-ta încă mult timp în bună sănătate. Datum in castrum Facset 23 Octobris Anno 1602.

Bibliografie

Pe lângă lucrările citate în text;

Fascicole 12, 14 şi 17 „Banatic“ din arhiva imperială camerală dela Viena.

Temesvarer Einrichtungs-Sachen de Anno 1717, din arhiva secretă din Viena.

Vanicek Fer.: „Specialgeschichte der Militärgrenze“.

„Törökvilágkori Adattár“ şi „Törökvilág Magyarországon.“ — Edit Acad. Magh.

Szentkláray: „Száz év Délmagyarország történelméből“.

Raportul consilierului Schwinek referitor la stările găsite aici după ocupaţia turcească, precum şi alte diferite însemnări din diverse fascicole privind documentele găsite aici la evacuarea Timişoarei de către Turci, — toate aflătoare în arhiva imperială secretă dela Viena.